

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

**BATILI SEYYAHLARA GÖRE II. MAHMUD VE ABDÜLMECİD
DÖNEMLERİNDE İSTANBUL'DA GAYRİMÜSLİMLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sibel UZUN

MAYIS - 2016

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

**BATILI SEYYAHLARA GÖRE II. MAHMUD VE ABDÜLMECİD
DÖNEMLERİNDE İSTANBUL'DA GAYRİMÜSLİMLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sibel UZUN

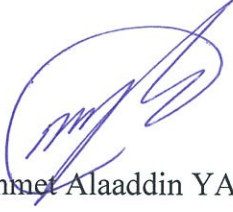
Tez Danışmanı: Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA

MAYIS - 2016

TRABZON

ONAY

Sibel Uzun tarafından hazırlanan “Batılı Seyyahlara Göre II. Mahmud ve Abdülmecid Dönemlerinde İstanbul’da Gayrimüslimler” adlı çalışma 20/05/2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA

Doç. Dr. Melek ÖKSÜZ

Yrd. Doç. Dr. Özgür YILMAZ

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. ... / ... /...

Prof. Dr. Ahmet ULUSOY

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Sibel UZUN

20.05.2016

ÖNSÖZ

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik açıdan pek çok değişimin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu değişimler, 19. yüzyılın en önemli padişahlarından olan II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde Osmanlı topraklarına gelmiş olan birçok Batılı seyyahın da dikkatini çekmiştir. Seyyahlar eserlerinde gezdikleri şehirlerin görünüşleri, buralarda yaşayan Türklerin ve gayrimüslimlerin yaşam tarzları hakkında birçok bilgiyi not etmişlerdir. Bu çalışmada, 1808-1861 yılları arasında İstanbul'a gelen Batılı seyyahların gezi notlarından hareketle bu şehirde yaşayan gayrimüslimlerin özellikle sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamları hakkında değerlendirme yapılması amaçlanmaktadır. Ayrıca gayrimüslimlerin İstanbul'daki nüfus bilgilerine, yaşadıkları yerlere, meskenlerine, giyim tarzlarına, icra ettikleri işlere, düğünlerine, şenliklerine, mezarlıklarına, cenaze törenlerine, okullarına, basın-yayın alanındaki faaliyetlerine ve ticari hayatlarına ışık tutması açısından önemli olacaktır.

Araştırmanın sonuçlanmasında ve severek çalıştığım konuyu kontrol edip tavsiyeleriyle bana yol gösteren sayın danışman hocam Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA ile Doç. Dr. Melek ÖKSÜZ ve Yrd. Doç. Dr. Özgür YILMAZ'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca kaynak bulmamda bana yardımcı olan Öğr. Gör. İhsan ERDİNÇLİ'ye teşekkürlerimi arz ederim.

Trabzon, Mayıs 2016

Sibel UZUN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET	VII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ	IX
GİRİŞ.....	1-22

BİRİNCİ BÖLÜM

1. 19. YÜZYILIN BAŞLARINA KADAR GAYRİMÜSLİMLERİN GENEL DURUMU	23-42
1.1. Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü	23
1.2. İslam Hukukuna Göre Gayrimüslimlerin Durumu	24
1.3. Gayrimüslimlerin Genel Olarak Sahip Olduğu Haklar	30
1.3.1. Askerlik	31
1.3.2. Resmi İşler	32
1.3.3. Aile ve Miras	33
1.3.4. Vakıf	33
1.3.5. Hukuk	34
1.3.6. Seyahat ve Yerleşme	35
1.3.7. Mesken	36
1.3.8. Giyim	38
1.3.9. Dini Yaşam	40

İKİNCİ BÖLÜM

2. BATILI SEYYAHLARA GÖRE İSTANBUL'DA GAYRİMÜSLİMLERİN SOSYAL VE KÜLTÜREL DURUMU.....	43-90
2.1. Gayrimüslimlerin Nüfus Bilgileri.....	43
2.2. Yaşadıkları Yerler ve Meskenleri.....	47
2.2.1. Fener	47
2.2.2. Galata ve Beyoğlu (Pera).....	49
2.2.3. Balat.....	52
2.2.4. Diğer Mekânlara Dair İzlenimler	53
2.3. Yangınlar	56
2.4. Karakter Özellikleri ve Gündelik Yaşamları	57
2.5. Şenlikleri, Kutlamaları ve Düğünleri.....	61
2.6. Giyim Tarzları	66
2.7. Okullar, Hastaneler ve Basın-Yayın Faaliyetleri.....	75
2.8. Misyonerlik Faaliyetleri	79
2.9. Gayrimüslimlerde Dini Hayat	82
2.9.1. Cenaze Törenleri.....	83
2.9.2. Mezarlıklar.....	85

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BATILI SEYYAHLARA GÖRE İSTANBUL'DA GAYRİMÜSLİMLERİN İKTİSADİ DURUMU	91-101
3.1. Gayrimüslimlerin Geçim Kaynakları ve Meslekleri	91
3.2. Çarşılar ve Pazarlar.....	100
SONUÇ	102
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	105
ÖZGEÇMİŞ.....	113

ÖZET

Batılı seyyahların en çok görmek ve ziyaret etmek istedikleri şehir İstanbul'dur. Bu şehir, Akdeniz ve Karadeniz arasındaki önemli deniz yollarını ve karayollarını birleştiren bir merkez konumundadır. Ayrıca gayrimüslimler için tarihsel bir öneme sahiptir ve tarih boyunca pek çok Batılı seyyah İstanbul'u ziyaret etmiştir. Bu seyyahlar mektup, hatırat ve günlüklerde İstanbul'a olan hayranlıklarını kaydetmişlerdir. Bu araştırma Batılı seyyahlara göre II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerin sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetleri hakkında birçok bilgi içermektedir.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm 19. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin genel durumu hakkında bilgileri kapsamaktadır. İkinci bölümde Batılı seyyahlara göre II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerin sosyal ve kültürel hayatı değerlendirilmektedir. Üçüncü bölümde Batılı seyyahlara göre II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerin iktisadi durumuna değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Gayrimüslimler, Batılı Seyyahlar, Sosyal ve Kültürel Hayat, İktisadi Durum.

ABSTRACT

Istanbul is the city that the Western travellers want to see and visit the most. This city is a centre linking important seaways and highways between the Mediterranean and Black Sea. It has also a historical significance for Non-Muslims and throughout history many western travellers visited to Istanbul in the reigns of Mahmud II and Abdülmecid. These travellers recorded their admirations for Istanbul in the letters, memories and diaries. This study contains various information about the social, cultural and economical activities of Non-Muslims living in Istanbul in the reigns of Mahmud II and Abdülmecid.

This study consists of three parts. The first part examines information about Non-Muslims living in the Ottoman Empire until the early of 19th century. In the second part is evaluated the social and cultural life of Non-Muslims living in Istanbul in the reigns of Mahmud II and Abdülmecid according to the Western travellers. In the third part is focused the economical status of Non-Muslims living in Istanbul in the reigns of Mahmud II and Abdülmecid according to the Western travellers.

Key Words: Istanbul, Non-Muslims, the Western Travellers, Social and Cultural Life, Economical Status.

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
Bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
F.E.Y.V.	: Faisal Eğitim ve Yardımlaşma Vakfı
Haz.	: Hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
ODTÜ	: Ortadoğu Teknik Üniversitesi
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
YTY	: Yeni Türkiye Yayınları

GİRİŞ

Seyyah ve Seyahatname Kavramları ve Seyahatnamelerin Kaynak Olarak Önemi

Seyyah ve seyahat etmek kavramları üzerine düşüncelerin ve tanımlamaların Haçlı Seferleri'ne kadar dayandığı söylenmektedir. Haçlı Seferleri sırasında seferin kendisi “yol”, sefere katılan kişiye “yolcu” denilerek bu kavramlar tarihsel süreç içerisinde içerik ve biçim açısından bir değişim yaşamıştır. Bu kavramlar 15. yüzyıldan 18. yüzyıl ortalarına kadar Avrupa’da yazılı basının hayata geçişiyle birlikte başka bir içerik ve anlam kazanmışlardır. Bu zaman sürecinde seyyahlar, Osmanlıların Batı’da ilerlemesinden dolayı Avrupalıların varlık korkusu yaşamasına bağlı olarak, kendilerini tehlikeye sokan karşı taraf hakkında bilgi ortaya koyan ve haber getiren anlamına gelen “medium” adıyla anılmışlar; başka bir deyişle dönemin iletişim aracı olmuşlardır. Ayrıca bu “medium”ların bilinmeyenden getirdikleri haberleri ve bilgileri bir araya topladıkları eserler de seyahatnameler olarak ifade edilmiştir.¹

İnsanlar değişik sebeplerle seyahate çıkabilirler ve seyahatnameler yazabilirler. İlk dönemlerden beri bazı gezginler Osmanlı Devleti’ne bir çeşit hacı, misyoner, serüvenci, bilgin ve turist olarak; bazıları ise ülkeleri için casusluk yapmak, Osmanlı topraklarındaki stratejik bölgelerin haritalarını çıkarmak amacıyla seyahat etmiştir. Bu açıdan Batılı gezginlerin, Türkiye’ye ve Türklere karşı ilgisinin çok eski devirlere kadar uzandığı söylenebilir. İlk dönemlerde Türklerle ilgili yazılan seyahatnamelerin birçoğu Haçlı Seferleri sırasında Türkiye’ye uğrayan gezginlerin eserleri olmuştur. Bunların yanında resmi ve özel görev ile Türkiye’ye gelen gezginler dışında savaşlar sırasında esir düşen yabancıların ülkelerine gittikten sonra kaleme aldıkları hatıratlar da bulunmaktadır.²

¹ İlhan Pınar, “Seyyahların Kenti İzmir: Batı Avrupalı Seyyahların Anlatımıyla XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kolonyal Bir Liman Kentinin Doğuşu”. *Türk Yurdu*, (310), (2013), s. 119-131.

² Gürsoy Şahin, *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı*, İstanbul: Bilim Basımevi, 2007, s. 24.

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Doğu'ya yapılan seyahatlerin bilgiyi artırma, Türkiye'yi ve Türkleri tanıma, Osmanlı Devleti'nin yönetimi, dini, ekonomisi ve toplumsal yaşamı hakkında bilgi toplama ve aktarma amaçlı olarak devam ettikleri söylenebilir. Bu açıdan tarihçilerin Osmanlı Devleti hakkında birçok kavramı daha iyi anlayabilmesi için açıklayıcı ve önemli bilgiler taşıdıkları çok açıktır. Seyahatnamelerdeki taraflı ya da nesnel görüşlerin Avrupa Devletleri ile Osmanlı Devleti arasındaki politik ve diplomatik ilişkilere göre değişebileceği göz ardı edilmemiştir. 18. yüzyıl sonlarından ve 20. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti ve onun kurumlarına karşı taraflı görüşle kaleme alınmış yayınlarda bir artış görülmektedir.³ Bunun nedeni Fransız İhtilâli'nden sonra Avrupa'da milliyetçi fikirlerin ortaya çıkması ve yayılmasıdır. Buna karşın 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa'da politik, ekonomik ve kültürel gelişmelerin yaşanmasıyla tarafsız seyahatnamelerin çoğunlukta olduğu görülmekteydi. Bunun sebebi ise bu devrin Avrupa'sında Rönesans ve Barok kültürlerinin temeli olan evrensel ve hümanist anlayışın Avrupalı aydınlarca benimsenmesidir.⁴

16. ve 17. yüzyıllarda Türklerden genellikle övgü ve saygıyla bahseden seyyahlar 19. yüzyılda bu algıyı değiştirmişlerdir. Bu yüzyılda seyyahların “ben” ve “öteki” kavramlarını düşünce dünyasında oluşturmasıyla başlayan süreç içerisinde, “öteki” yani “Doğu” üzerinden kendisini tanımlama sürecini başlatmışlardır. Batı dışında kalmış toplumlar uygarlaştırılması gereken öteki şekline dönüştürülmüştür. Sanayi İnkılâbı'nın getirdiği teknik üstünlüğü de kullanan Batılı seyyahlar, dünyanın birçok ülkesi ve bölgesine seyahatler düzenlemiştir. Bu çerçevede Anadolu ve Orta Doğu coğrafyasına da birçok seyahat düzenleyen Batılı seyyahlar, kendi ülkeleri için sömürü düzenini de burada inşa etmenin yollarını aramışlardır.

19. yüzyılda Türkiye'ye seyahat eden gezginlerin din adamı, yazar, arkeolog, jeolog gibi unvanlara sahip oldukları görülmektedir. Yazdıkları eserlerin daha bilimsel ve verilere dayalı olduğu bilinmektedir. Ancak bunların yanında etnografi, arkeoloji ve filoloji gibi bilim dallarının kurumsallaşması ve şarkiyatçılığın bir akademik dal olarak gelişmesi Doğu hakkındaki bilgilerin daha sistematik bir şekle dönüştürülmesini sağlamıştır. Birçok

³ Gülgün Üçel-Aybet, **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 16.

⁴ Üçel-Aybet, a.g.e., s. 16; Özgür Yılmaz, “Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXVIII, (2), (2013), s. 587-614.

şarkiyatçı için Doğu bir kariyer alanı haline gelmiş; fakat sömürgecilik hareketlerinin hız kazanmasıyla birlikte, şarkiyatçılık bilimsel bir disiplin olmaktan çıkıp, dönemin ideolojileriyle birleşip ona hizmet eder bir duruma gelmiştir.⁵

İlk dönemlerden itibaren pek çok milletten gezgin Anadolu'ya gelerek bölgenin tarihi coğrafyasını, antik bölgeleri, askeri yapılarını, dinsel tören ve gelenekleri, çeşitli devlet kurumları ve yönetim yapısını, Türk insanı ile ilgili izlenimlerini, Türk ordusunun özelliklerini, günlük yaşamdan çeşitli kesitleri, halkın sade yaşantısı ve temizliğini, doğal zenginlikleri ve Türkiye'deki azınlıkların durumunu kaleme almışlardır.⁶ Bunun yanında seyahatnamelerin tarihi kaynak olarak değeri tartışmasızdır, fakat yine de seyahatnameleri yazanların peşin hükümleri olabileceği için yazılanların yüzde yüz doğru olamayacağı bilinmelidir.⁷ Bu açıdan seyahatnamelerin dikkatli bir şekilde irdelenmesi ve incelenmesi gerekmektedir.

Batılı Seyahatnamelerin Osmanlı Sosyal Tarihinin Kaynakları Açısından Değerlendirilmesi ve Seyahatnamelere Dayalı Olarak Yapılan Tarih Çalışmaları

16. yüzyıl ortalarından başlayarak Avrupalılar İstanbul'da, Ege liman şehir ve adalarında, Suriye ve Kuzey Afrika'daki şehirlerde büyükelçilikler ve konsolosluklar kurmuşlardır. Ayrıca bu devirde Avrupalı diplomatlar ve tüccarlar başta İstanbul'a ve diğer önemli Osmanlı şehirlerine gelmişlerdir. Bunların arasında antik kitaplar ve paralarla Osmanlı ülkelerinde yaşayan insanlar hakkında bilgi toplamak için kralları tarafından özel görevlerle gönderilmiş misyonerler, rahipler ve bilginler Osmanlı şehirlerindeki sosyal ve kültürel hayatı merak ederek seyahat etmişlerdir. Bu devirde birçok seyahatname zenginliğinin var olmasına karşın, Osmanlı Devleti üzerine yazılmış bu el yazma seyahatnamelerin keşfi 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında olmuştur.⁸

Esasen 1980 yılına kadar Osmanlı sosyal tarihinin kaynağı olarak seyahatnamelerin değerlendirilmesi ihmal edilmiş bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yıla kadar

⁵ Edward Said, **Oryantalizm**, (Çev. Selahattin Ayaz), İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1999, s. 218–262.

⁶ Emre Madran, "Seyahatnamelerde Anadolu Kenti", **IX. Türk Tarih Kongresi**, III, Ankara: TTK, 1989, s. 1306-1308.

⁷ Şahin, a.g.e., s. 26.

⁸ Üçel-Aybet, a.g.e., s. 18-19.

Osmanlı sosyal tarih yazımında seyahatnamelere rağbet edilmemiştir. Fakat bu yıl sonlarında akademik çalışmalarda bir artış olmuştur. Mesela; bir bölge veya bir kentin sosyal, kültürel, siyasi ve idari yapısını ortaya koyma amacıyla Batılı seyyahların notlarına dayalı olarak Batılı seyyahların gezi notlarına dayanarak akademik çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır.⁹ Yabancı seyahatnamelere olan ilgi giderek artmış ve bununla birlikte seyahatnameleri birincil kaynak veya yardımcı kaynak olarak kullanan yüksek lisans ve doktora çalışmalarında da bir artış görülmektedir.¹⁰

Öncelikle şunu belirtmemiz gerekir ki; çalışmamızda yararlandığımız 19. yüzyılda İstanbul'a gelmiş olan Batılı seyyahların, hoşgörülerini, öngörüşleri ve önyargılarının yanı sıra şehirde yaşayan gayrimüslim vatandaşların yaşam koşullarına bizzat şahit oldukları bilinmektedir. Bu açıdan gözlemlerini aktardıkları hatıratları, günlükleri, sevdiklerine ve tanıdıklarına yazdıkları mektupları konumuz olan Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimler hakkında önemli bilgiler içermektedir. Aynı zamanda bunları sosyal tarihe ışık tutan en önemli ve en zengin kaynaklardan sayabiliriz. Özellikle Shirley Howard Weber tarafından derlenmiş olan *Voyages and Travels in the Near East Made during the XIX. Century*¹¹ adlı çalışma kronolojik olarak içinde İstanbul'a gelen seyyahları ve seyahatnameleri de sıralaması açısından konumuz için başvurulabilecek en detaylı çalışmalardan biridir. Ayrıca Eda Güçlü, bu eserde yer almayan bazı seyahatnameleri ve

⁹ Örnek olarak bkz. Nuray Özaslan, "Yabancı Seyyahlar Gözüyle Eyüp", **5. Eyüp Sultan Sempozyumu**, İstanbul: Eyüp Sultan Belediyesi Yayınları, 2001, s. 46-49; Onur İnal, "19. Yüzyıl Seyahat Rehberlerinde İstanbul", **II. Uluslar arası Osmanlı İstanbul Sempozyumu Bildirileri**, II, İstanbul, 2014, s. 277-286; Okan Büyüktapu, "Julia Pardoe: Seyyahların Gözünden İstanbul", **3 Aylık Edebiyat Düşünce Dergisi**, (5), İstanbul: Mutlu Basım Yayın, 2015, s. 48-65; Mehmet Alaaddin Yalçinkaya, "Batılı Seyyahların Gözüyle Sultan Abdülmecid Döneminde İstanbul", **Nakş-ı İstanbul Ortaköy Büyük Mecidiye Camii**, İstanbul: Gürsoy Grup Kültür Yayınları, 2015, s. 49-80; Mehmet Alaaddin Yalçinkaya, "III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde Batılı Seyyahlara Göre Üsküdar (1789-1839)", **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI**, II, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2008, s. 43-58; İlhan Pınar, "Alman Gezgin Fallmerayer'in Gözüyle 19. Yüzyılda Trabzon", **Tarih ve Toplum**, (159), İzmir, 1997, s. 136-139; İlhan Pınar, "Gezginlerin Gözüyle İzmir 18. Yüzyıl", II, İzmir, 1996; Mustafa Aydın, "Alman Seyyahı Karl Koch'un 1843 Yılına Ait Trabzon İzlenimleri", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildiriler**, 1998, s. 407-422; Özgür Yılmaz, "İngiliz Seyyah Fredrick Walpole'un Trabzon İzlenimleri", **Karadeniz Tarihi Sempozyumu**, 2005, s. 439-452; Necmettin Alkan, "Alman Seyyahların Hatıratlarında Gümüşhane ve Çevresi", **Karadeniz Tarihi Sempozyumu**, 2005, s. 611-624.

¹⁰ Örnek olarak bkz. Serpil Güner, **XVII-XVIII VE XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumu**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010; Özgür Yılmaz, **Batılı Seyyahlara Göre Trabzon (1808-1878)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006; Hasan Serkan Kırca, **İngiliz Seyyah Sir Charles Fellows'un Eserlerinde Türkiye ve Türk İmajı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010; Ayşegül Kuş, **Batılı Seyyah ve Araştırmacılara Göre 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Karadeniz Bölgesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

¹¹ Shirley Howard Weber, **Voyages and Travels in the Near East Made during the XIX. Century**, 1952.

anıları da eklediği *İstanbul Bibliyografyası 2000-2013*¹² adında bir çalışma yaparak bunu araştırmacıların hizmetine sunmuştur. Her iki çalışma da incelendiğinde bölgeye gelen seyyahların çoğunluğunun Batılı olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca 16. yüzyıldan beri en çok ilgi odağı olan İstanbul'da 19. yüzyıldan itibaren seyyahların sayılarında bir artış olduğu görülmektedir. Bu artışın olmasında dönemin siyasi, ekonomik gelişmeleri ve Batılı devletlerin Osmanlı Devleti üzerinde izledikleri politikaların etkisi vardır. Özellikle 19. yüzyılın ilk yarısındaki Yunan isyanının yarattığı siyasi ortam neticesinde ve yüzyılın ikinci yarısındaki Kırım savaşı sırasında Türk-İngiliz yakınlaşmasının bir sonucu olarak seyyahların sayısında diğer yıllara nispeten bir artış gözlenmiştir.¹³

19. yüzyılda İstanbul'a gelen seyyahların çoğunluk olarak İngilizler olmak üzere Fransız, Amerikalı vb. olduklarını görüyoruz. Ayrıca bu seyyahların din adamı, coğrafyacı, arkeolog ve siyasi görevliler gibi değişik meslek sahibi oldukları da görülmektedir. İstanbul'la ilgili olan Batılı seyahatnamelerde genellikle İstanbul'un birçok yerinde başta Rumlar, Ermeniler, Frenkler, Yahudiler olmak üzere farklı birçok gayrimüslim milletin yaşadığı anlatılmaktadır. Bu dönemde seyyahların daha çok bahsettikleri semtler ise Pera (Beyoğlu), Galata, Haliç, Tophane, Sarayburnu, Tarabya, Büyükdere, Üsküdar ve Hasköy gibi yerler olmuştur. Bunların yanı sıra seyyahlar gayrimüslim nüfusun en fazla Avrupa yakasında olduğunu belirtmektedir. Bazı seyahatnameler Osmanlı toprakları içerisinde yaşayan gayrimüslimler hakkında yüzeysel ve kısıtlı bilgiler verirken bazıları ise detaylı bilgiler vermektedir. Genellikle Türkleri ve Türk yaşam tarzlarını, bölgenin fiziki dokusunu konu aldıkları söylenebilir.

Öte yandan konu hakkında evvelki tez çalışmalarının ise farklı ve değişik konularda vurgu yaptığı görülür. Fakat Serpil Gürer tarafından 2010'da yazılan *XVII-XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumu* adlı eser her ne kadar Fransız seyahatnamelerine göre yazılıp çalışmanın sadece bir bölümünde ayrıntılı olmayacak şekilde İstanbul hakkında birtakım bilgiler içerse de Osmanlıların ve gayrimüslimlerin sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan yaşamlarına ışık tutan önemli bir çalışmadır. Bu bağlamda II. Mahmud ve Abdülmecid dönemi İstanbul'unda gayrimüslimlerin sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamları hakkında Batılı seyahatnamelere dayalı olarak yapılan

¹² Eda Güçlü, *İstanbul Bibliyografyası 2000-2013*, İstanbul, 2014.

¹³ Şahin, a.g.e., s. 62.

çalışmamızın içerik bakımından sadece Fransız veya İngiliz eserlerden yola çıkılarak yazılan tez çalışmalarıyla birlikte kullanıldığında bu konudaki bilgilerin artacağı kanısındayız.

19. Yüzyıla Kadar İstanbul'a Gelen Batılı Seyyahlar

Osmanlı ülkesinde seyyahların en çok dikkatlerini çeken ve çokça bilgi verdikleri mekânların başında şehirler gelmektedir. Kimi seyahatnamelerde bahsedilen şehir ve kasabalara ilişkin olarak orada geçirilen kısa bir mola sonrası yüzeysel izlenimler, kimi seyahatnamelerde ise bütün bölgenin tanıtımı, nüfus ve fiziki özellikleriyle ilgili veriler verilmektedir. Ayrıca hangi dönemde gittiyseler o dönemdeki Osmanlı ülkesinde yaşayan tüm toplumların yaşam tarzlarıyla alakalı olarak da bilgiler verirler. İncelenen seyahatnamelerde de aynı özelliklere rastlanmakta olup başta İstanbul, İzmir, Çanakkale, Bursa gibi şehirler olmak üzere diğer Anadolu şehir ve kasabaları ile ilgili izlenimlere oldukça fazla yer verilir.¹⁴

Batılı seyyahların en çok ilgisini çeken ve hakkında pek çok bilgi verdikleri Türk şehirlerinin başında Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul gelmektedir. Bu şehrin ve Türklerin ilgi odağı haline gelmesi çok eski zamanlara rastlamaktadır. 1453'te İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesi Batı dünyasında büyük yankılar uyandırmış ve böylece ilgi odağı haline gelen Türkleri Batılılar, merak ve endişeyle izlemeye başlamışlardır. Türklerin 15. yüzyılın ikinci yarısında Balkan yarımadasına egemen olmaları, 1526 yılında Viyana kapılarına dayanmaları, Denizlerde Lepanto'ya uzanmalarını sağlayan askeri zaferleri bu endişe ve merakı arttırmıştır. Türkler, Batılılar için büyük bir tehlike haline gelmiş ve “yenilmez Türk” imgesi doğmuştur. Batılılar, Avrupa krallıklarını tehdit eden ve gitgide büyüyen bu imparatorluk hakkında her türlü bilgiyi toplamak üzere, İstanbul'da elcilikler açıp, diplomatik ve ticari delegasyonlar göndermişlerdir. Bu delegeler Batı'ya yalnızca bilgi değil, Doğu'ya özgü elde yapılmış görkemli sanat eserlerini de (halılar, kumaşlar, porselenler vb.) taşımışlardır. Bu eserler Batı'da efsane haline gelen “egzotik ihtişam” fikrinin doğmasına sebep olmuştur.¹⁵

¹⁴ Şahin, a.g.e., s. 71.

¹⁵ Sepil Gürer, **XVII-XVIII VE XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumu**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 37.

16. yüzyılda Avrupa'da gelişen Rönesans, Reform, coğrafi keşifler ve aydınlanma gibi toplumsal hareketlerin etkisiyle, yapılan seyahatlerin amaçları da değişmeye başlamıştır. Bu dönemde, çeşitli görevlerle Doğu'ya gelenlerin yanı sıra, yalnızca bilgilerini artırmak, meraklarını gidermek ve kendilerini yetiştirmek amacıyla da bazı gezginler seyahat etmeye başlamış ve izlenimlerini kaydettikleri gezi notlarında, daha gerçekçi yorumlar ve dikkatli gözlemler yapmışlardır. 16. yüzyıla kadar Avrupa'nın genelinde Türklere ilişkin yazılmış eserlerin kaynakları, Haçlı seferlerine katılmış görgü tanıklarının Fransızca ve Latince yazılmış notları veya Anadolu ve Asya'yı bağlayan ticaret yollarından geçmiş olan Frank ve Venedikli tacirlerin günlükleri olmuştur.¹⁶

15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar geçen süreç içerisinde İstanbul'a çeşitli amaçlarla gelmiş olan rahip, misyoner, asker, bilgin vb. bazı Batılı seyyahların parantez içerisinde bölgeye geliş tarihleri ve isimleri şu şekildedir:¹⁷

- **15. ve 16. Yüzyıl Seyyahları:** Fransız Bertrandon de la Broquiere (1432), Kuripecic (1530), Fransız Guillaume Postel (1535), Fransız Bertrand De La Borderie (1537), Fransız Jerome Maurand (1544), Fransız Pierre Gyllii (1544), Fransız Pierre Belon (1547), Fransız Monsieur d'Aramon (1547), Fransız Andre Thevet (1549), Alman Karl Tebly (1550), Fransız Nicolas de Nicolay (1551), Fransız Jean Chesneau (1553), Alman Ogier Ghiselin De Busbecq (1554), Alman Hans Dernschwam (1554), İtalyan Philippe Du Fresne Canaye (1573), İngiliz John Sanderson (1595), İngiliz Fynes Moryson (1596).
- **17. ve 18. Yüzyıl Seyyahları:** Polonyalı Simeon (1608), İngiliz George Sandy (1610), İskoç William Lithgow (1611), Fransız Pietra Della Valle (1615), Fransız Louis Gedoy (1624), İngiliz Henry Blunt (1634), Fransız Jean Baptiste Tavernier (1652), Fransız Jean Thevenot (1656), Alman Conrad Jacob Hiltebrandt (1657), Fransız Chevalier d'Arvieux (1672), Fransız Guillaume Joseph Grelot (1672), Fransız Antoine Galland (1672), İngiliz George Wheler (1675), Fransız Corneille

¹⁶ Üçel-Aybet, a.g.e., s. 31.

¹⁷ Bazı kaynaklardaki bilgilere göre bu tasnif yapılmıştır. Daha ayrıntılı bilgiler için bkz. Üçel-Aybet, a.g.e., s. 36-97; Gürer, a.g.t., s. 40-54; İstanbul'un fethinden 1899'a kadar İstanbul'a gelen gezginlerin uzunca bir listesi için bkz. Semavi Eyice, "İstanbul (Tarihi Eserler)", İA, V/II, İstanbul: MEB Yayını, 1968, s. 1214/137-144.

Le Brun (1678), Fransız Jean Du Mont (1690), Fransız Joseph Piton de Tournefort (1700), İngiliz Aaron Hill (1700), İngiliz Lady Mary Wortley Montagu (1717).

Tasnif ettiğimiz seyyahların İstanbul'a gelmeleri hepsinin gayrimüslimlerle ilgili bilgi verdiği anlamına gelmez. Daha çok Türkleri konu aldıkları görülmektedir. Bu yüzden çalışmamızda Batılı seyyahların gezi notlarına yansıdığı kadarıyla 19. yüzyıl öncesinde gayrimüslimlerle alakalı olarak bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Çalışmamız kapsamında incelediğimiz bazı eserlere kronolojik olarak baktığımızda 19. yüzyıl öncesinde içeriğinde İstanbul'u barındıran seyyahlardan biri Alman Karl Tebly'dir. Tebly, *Dersaadet'te Avusturya Sefirleri* adlı eserini kaleme almıştır. Bu eser, 1550-1650 seneleri arasında İstanbul'da bulunan Avusturya sefir ve sefaret mensuplarının gözlemlerini ve sefaret raporlarını içermekte olup, o dönemin Avrupalısının bakış açısı ve Osmanlı Devleti sosyal hayatı için ilgi çekici bilgiler içermektedir. Eser 400 sene öncesinin Almancasıyla yazılmıştır. Bu eser Selçuk Ünlü tarafından Türkçeye çevrilerek 1988'de basılmıştır.¹⁸

Tebly'den sonra özellikle İstanbul'da yaşayan gayrimüslimler hakkında bilgi veren seyyah olarak Alman din adamı Stephan Gerlach gelmektedir. 1546-1612 yılları arasında yaşamıştır. İstanbul'a elçi olarak gönderilen David Ungnad ile beraber sefaret heyetinin Protestan vaizi olarak gelmiş ve beş seneden fazla kalmıştır.¹⁹ 1573'ten 1578'e kadar Ungnad'la birlikte İstanbul'da kalan ve 1576'da Bursa'ya da bir seyahat yapan Gerlach, bu beş yıl boyunca bir günlük tutar, gördüğü yerleri ve olayları anlatır. Ancak, özellikle Ortodoks kilisesiyle ilgili olduğundan, verdiği en ilginç bilgiler İstanbul'daki Rum mahalleleri ve kiliseleri hakkındadır. Bunların arasında bugün yok olan ve yeri kesinlikle bilinmeyen Galata'daki Hrisopigi Manastırı, Ayios Dimitrios Mahallesi (Tatavla, Kurtuluş) ve Kilisesi, Ayia Paraskevi (Hasköy) Mahallesi ve oradaki kilise, Rum ve Yahudi mezarlıkları, Samatya'daki Karamanlı Mahallesi, Arnavutköy, Kadıköy mahalleleri ve kiliseleri hakkında çeşitli bilgiler vardır. Bu seyahatname 1674'te Gerlach'ın torunu Samuel Gerlach tarafından 1674'te Frankfurt'ta basılmıştır.

¹⁸ Karl Tebly, **Dersaadet'te Avusturya Sefirleri**, (Çev. Selçuk Ünlü), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988, s. VII.

¹⁹ Stephan Gerlach, **Türkiye Günlüğü 1577-1578**, (Çev. Türkis Noyan), Kemal Beydilli (Ed.), II, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, s. 18.

Gerlach'tan sonra 1584'te Polonya'da doğmuş olan ve Ermeni bir aileden gelen Simeon, 1608'de Kudüs'e gitmek için seyahatlerine başlamıştır. Aynı yıl içerisinde İstanbul'a varmıştır. Simeon'un yazdığına göre Kudüs'e hacca gidebilmek için yol parasını İstanbul'da kazanmıştır. Yazılarından anlaşıldığı kadarıyla çok dindar biri olan Simeon, bu şehre gelince, önüne çıkan her fırsatı değerlendirerek 1611'de Roma ve Venedik gibi yabancı şehirleri, Anadolu'nun en uzak bölgelerini ve Osmanlı ülkelerinden Mısır, Suriye ve Filistin'i de görebilmiştir. 1613'te seyahatini Muş'a kadar uzatmıştır. 1614'te tekrar İstanbul'a gelmiş ve asıl amacına ulaşmak için yola çıkmıştır. Özellikle buralarda yaşayan gayrimüslimler hakkında geniş bilgiler vermesinin yanı sıra *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi*, hacılara ve seyyahlara faydalı olabilecek nitelikte gezi notlarını içerir.²⁰ Simeon, seyahatnamesini 1619 yılında kaleme almıştır ve Ermenice yazmıştır. Seyahatname 1932 yılında filolog Nerses Akinian tarafından Lemberg Üniversitesi el yazma eserleri arasında bulunduktan sonra 1936'da Viyana Mekhitarist Manastırı matbaasında basılmıştır. Türkçeye Hrand D. Andreasyan tarafından tercüme edilerek 1964'te basılmıştır. Seyahatname ondört bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde İstanbul'dan bahsedilmektedir. Gözlemlerini tarafsız ve doğru yazdığı için araştırmacılar için önemli kaynaktır.²¹

Simeon'dan sonra 1672-1673 yılları arasında İstanbul'da iki yıl kalan Fransız seyyah ve arkeolog Antoine Galland burada Fransız elçiliğinde görev almıştır. Galland 1646-1715 yılları arasında yaşamıştır. Görevi dolayısıyla İstanbul'daki Rum Kiliselerinden bilgi toplayan Galland, patrikler ve metropolitlerle konuşmuş, buradan Yakındoğu'ya seyahate çıkarak Doğu Akdeniz şehirlerini görmüş ve daha sonra Kudüs'e gelerek bu bölgedeki şehirleri gezmiştir. Bibliotheque Nationale'da bulunan Antoine Galland'ın günlüğü Charles Schefer tarafından incelenmiş ve açıklamalar ve eklerle yayımlanmıştır. Ayrıca Schefer, kitabın önsözünde bu eserin araştırmacılar için önemli bir belge niteliğinde olduğunu yazmaktadır. 1881'de Paris'te Ernest Leroux Kitapevi tarafından basılan nüshadan Türkçeye Nahid Sırrı Örik çevirmiştir. Çeviri 1949'da Türk Tarih Kurumu tarafından Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Hatıralar (1672-1673)* adıyla yayımlandı.²²

²⁰ Simeon Lehatsi, **Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1619**, (Çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1964, s. V.

²¹ Üçel-Aybet, a.g.e., s. 64-65.

²² Üçel-Aybet, a.g.e., s. 89-90.

Galland'ın akabinde İstanbul'a gelmiş olan diğer bir önemli seyyah Lady Mary Wortley Montagu'dur. 1689-1762 yılları arasında yaşamıştır. Lady Montagu, Londra'da doğmuştur. 1716 yılında İstanbul'a elçi olarak tayin edilmiştir. Lady Montagu, Şark'a dair yazdığı o güzide mektupları, işte bu seyahati ve İstanbul'da ikameti esnasında İngiltere'deki arkadaşlarına yazmıştır. 1717-1718 yılları arasında İstanbul'da oturmuştur ve daha sonra memleketine dönmüştür. Lady Montagu'nun mektupları bütün dillere tercüme olmuştur. Mektuplarının büyük bir kısmının III. Ahmed devrinde İstanbul'un toplumsal ve sosyal hayatını konu almasının yanı sıra burada bulunan gayrimüslimlerle ilgili bazı bilgileri de içermektedir. Lady Montagu'nun Şark Mektupları, Ahmed Refik tarafından tercüme edilerek 1998'de basılmıştır.²³

Tezin Amacı, Sınırları ve Bölümleri

Bu çalışmada, 19. yüzyılın önemli padişahlarından olan II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerin durumunun açıklanması ve son zamanlarda popülerliğini koruyan Batılı seyahatnamelere dayalı olarak yapılan akademik çalışmalarda bu konu üzerinde araştırmaların azlığının bilincinde olarak bir nebze de olsa bu konudaki bilgilerin artırılması amaçlanmaktadır. Bilindiği üzere 19. yüzyılda, Osmanlı Devleti içerisinde pek çok alanda reformlar yapılmıştır. II. Mahmud ve Abdülmecid döneminde gayrimüslimlerin yaşam tarzları da dönemin sosyal, ekonomik, kültürel vb. koşullarına bağlı olarak değişimler yaşamıştır. Bu değişimleri seyyahlar aracılığıyla o zamanın İstanbul şehri kapsamında vermeye çalışacağız. İstanbul'u seçmemizin sebepleri ise; diğer şehirlerden daha fazla gayrimüslim nüfusu barındırması, eskiden beri birçok Batılı seyyahın merak ve ilgi konusu olması ve buna bağlı olarak buraya gelen seyyah sayısının fazla olması konuyu ayrıntılı bir şekilde açmamıza yardımcı olacağını düşündürmesidir. Bu bağlamda dönemin İstanbul'unda gayrimüslimlerle alakalı olarak gündelik yaşamları, giyim tarzları, ekonomik yaşamları, düğünleri, şenlikleri vb. konularda seyyahlardan edindiğimiz bilgilerle yola çıkarken Osmanlı ülkesinde hangi koşullar altında yaşadıklarına ışık tutmaya çalışacağız.

²³ Lady Mary Wortley Montagu, **Şark Mektupları**, (Çev. Ahmed Refik), İstanbul: Timaş Yayınları, 1998, s. 6-7.

Araştırmamızın kapsam ve sınırlarını belirtmek gerekirse; Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlere nasıl yaklaşıldığının anlaşılması ve devletin yönetim felsefesinin özünün görülmesi gerektiği için 19. yüzyıldan önceki dönemlerdeki sosyal, dini, ekonomik ve kültürel yaşam koşulları üzerinde genel olarak durularak bu dönemler hakkında araştırma eserlerden ve bazı Batılı seyyahların notlarından hareketle değerlendirmelerde bulunulmaya çalışılmaktadır. Ağırlıklı olarak yenileşme dönemindeki değişimlerin gayrimüslimlerin yaşam tarzlarını ne şekilde etkilediğinin ipuçlarını vermek ve onların Osmanlı Devleti'nde hangi alanlarda aktif olarak ülkeye hizmet ettiklerini görmek için en çok ziyaret edilen şehir olan İstanbul'a gelmiş olan seyyahların notlarından hareketle değerlendirmeler yapılmaktadır. Aynı zamanda çalışmamızın zaman aralığı olan 1808-1861 yılları arasında (II. Mahmud ve Abdülmecid dönemleri) İstanbul'da bulunan gayrimüslimler hakkında bilgi veren seyahatnamelerdeki bilgilerin doğrulukların olabildiğince tarafsız bir şekilde tahlil edilmeye ve araştırma eserlerle de konu bütünlüğü sağlanılmaya çalışılmaktadır.

Tezin I. bölümünde 19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin içerisinde yaşayan gayrimüslimler, hukuki statüleri ve sahip oldukları haklarla ilgili konunun iyi anlaşılması için öncelikle genel durum üzerinde durulmuştur. Ayrıca Osmanlıların gayrimüslimlere yaklaşımları ve özgürlükleri ile ilgili olarak bilgiler verilirken konunun bütünlüğünün sağlanması için araştırma eserlerden faydalanılacak ve gayrimüslimlere ilişkin bilgi veren seyahatnamelerin kısıtlı olmasına karşın, incelediğimiz bazı Batılı seyyahların gezi notlarına yansıdığı kadarıyla konular ele alınarak değerlendirilecektir. Tezin II. bölümünde Batılı seyyahların gezi notlarına yansıdığı kadarıyla II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerin sosyal ve kültürel durumları yani nüfus bilgileri, meskenleri, karakter özellikleri, gündelik yaşamları, düğünleri, kutlamaları, giyim tarzları, cenaze törenleri ve mezarlıkları hakkında konular değerlendirilmeye çalışılacaktır. Tezin III. bölümünde ise II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde Batılı seyyahların gezi notları incelenerek İstanbul'daki gayrimüslimlerin geçim kaynakları, meslekleri, çarşılar ve pazarlar değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Çalışmada Kullanılan Seyyah ve Eserlerin Tanıtımı (1808-1861)

Bu çalışmada, gezi notlarını kullandığımız Batılı seyyahların İstanbul'a geliş tarihleri, kısa yaşam öyküleri ve İstanbul'dan söz eden seyahatnameleri kronolojik olarak aşağıda verilmiştir. İsmi yanında parantez içerisinde verilmiş rakamlar, seyyahın bölgeye geliş tarihini göstermektedir.

- 1. Edward Raczyński (1814):** Polonyalı muhafazakâr bir politikacı ve sanat koruyucusudur. 1786-1845 yılları arasında yaşamıştır. Türkiye'ye antik eserleri aramak ve tanımak gayesiyle gelmiştir. Çanakkale'ye geçmeden evvel İstanbul'a gelmiş ve bu ziyaretlerini seyahatnamesinde kayıt altına almıştır. Seyahatnamesi önce Leh dilinde *Dziennik Podróży do Turcyi Odbytej W Roku MDCCCXIV*²⁴ adıyla büyük boy ve gravürlü olarak yayınlanmış, üç yıl sonra da yine büyük boy ve gravürlü olarak Almanca tercümesi yayınlanmış. Eser, II. Mahmud döneminde İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerin yaşamları ve esir pazarlarına ilişkin bilgiler barındıran ve devrin ayrıntıları ile ilgili enteresan bilgiler içermektedir. Ayrıca bu eser Kemal Turan tarafından 1980 yılında Türkçeye çevrilerek *1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat* ismiyle Tercüman gazetesi 1001 temel eser kitapları arasında yayınlanmıştır.²⁵

- 2. Robert Walsh (1820):** İrlandalı bir aileden gelen Robert Walsh, bir yazar ve seyyahdır. 1772-1852 yılları arasında yaşamıştır.²⁶ İstanbul'da bulunduğu zaman, Osmanlı tarihini derinden etkileyen birçok olaya tanıklık etti. Vaka-yı Hayriye ve Yunan isyanları Walsh'ın İstanbul'da bulunduğu zaman yaşanan hadiselerden birkaçıdır. İstanbul'da yaşayan gayrimüslimler ve şehrin yapısıyla alakalı olarak izlenimlerini *Residence at Constantinople during the Greek and Turkish Revolutions*²⁷ adlı iki ciltlik eserinde kaleme almıştır.

²⁴ Edward Raczyński, *Dziennik Podróży do Turcyi Odbytej W Roku MDCCCXIV*, Wrocław: W.B. Korn, 1823.

²⁵ Edward Raczyński, *1814 de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, (Çev. Kemal Turan), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1980, s. 7.

²⁶ David James O'Donoghue, "Robert Walsh", Sidney Lee (Ed.), *Dictionary of National Biography*, LIX, London: Smith, Elder & Co., 1899, s. 224-225.

²⁷ Robert Walsh, *A Residence at Constantinople during the Greek and Turkish Revolutions*, I, London: Frederick Westly and A. H. Davis, 1836.

3. Richard Robert Madden (1824-1827): İrlandalı bir yazar, ipek üreticisi ve aynı zamanda bir seyyahdır. 1798-1886 yılları arasında yaşamıştır. Kölelik karşıtı bir kişidir.²⁸ Madden, *Travels in Turkey, Egypt, Nubia and Palestine in 1824, 1825, 1826, and 1827*²⁹ adlı yakınlarına yazdığı mektuplardan oluşan iki ciltlik eser kaleme almıştır. İlk cildinde İstanbul'a yapmış olduğu seyahati sırasında İstanbul'un nüfusu, burada yaşayan gayrimüslimler, kölelik ticareti ve Harem hakkında bilgiler vermektedir. İkinci ciltte ise daha çok Mısır, Nubia ve Filistin'de yapmış olduğu gezileri sırasındaki edindiği izlenimleri not etmektedir.

4. James Ellswort De Kay (1831-1832): Aslen Amerikalı bir zoolog ve seyyahdır. Fakat babasının görevi nedeniyle Lizbon'da doğmuştur. 1792-1851 yılları arasında yaşamıştır. Osmanlı ülkesi hakkında gözlemlerini kaleme alan ilk Amerikalı seyyah olarak bilinmektedir. Kolera araştırması için İstanbul'a yaptığı ziyaretinden edindiği izlenimlerini *Sketches of Turkey in 1831 and 1832, by an American*³⁰ adlı eserinde kaleme almıştır. Bu eser Serpil Atamaz Hazar tarafından *1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler* adıyla Türkçeye çevrilerek 2009'da yayınlanmıştır.³¹ Bu eserde yolculuğu sırasında mesleği gereği bölgenin coğrafyası, iklimi, bitki örtüsü ve canlı türleri hakkında bilgiler de yer almaktadır. Ayrıca Osmanlı donanmasıyla ilgili bilgiler, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki ilişkileri, Osmanlı ticari yaşamı ve kölelik meselesi hakkında bilgilere yer verilmektedir.

5. David Porter (1831): Amerikalı bir deniz subayı ve seyyahdır. 1780-1843 yılları arasında yaşamıştır. Gemi ticareti üzerine hizmet etmiştir. 1798'de Amerikan donanmasına deniz asteğmeni olarak katılmıştır. 1831'de

²⁸ James Mc. Mullen Rigg, "Richard Robert Madden", Sidney Lee (Ed.), *Dictionary of National Biography*, XXXV, New York: Macmillan and Co., 1893, s. 295-296.

²⁹ Richard Robert Madden, *Travels in Turkey, Egypt, Nubia and Palestine in 1824, 1825, 1826, and 1827*, I, London: Henry Colburn, 1829.

³⁰ James Ellswort De Kay, *Sketches of Turkey in 1831 and 1832, by an American*, New-York: J. & J. Harper, 1833.

³¹ James Ellswort De Kay, *1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler*, (Çev. Serpil Atamaz Hazar), Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2009, s. IX.

İstanbul maslahatgüzarı olarak atanmıştır.³² Porter, *Costantinople and Its Environs, in a Series of Letters, Exhibiting the Actual State of Manners, Customs, and Habits of the Turks, Armenians, Jews, and Greeks, as Modified by the Policy of Sultan Mahmoud*³³ adlı iki ciltlik eseri kaleme almıştır. Bu eserde, II. Mahmud döneminde İstanbul'da bulunan Türklerin, Ermenilerin, Rumların ve Yahudilerin nüfus bilgileri, yaşadıkları yerler, geçim kaynakları, giyim tarzları vb. daha birçok konuda ayrıntılı bilgilere yer vermektedir.

6. John Auldjo (1833): Kanada kökenli olan bir İngiliz seyyah, jeolog, yazar ve sanatçısıdır. 1805-1886 yılları arasında yaşamıştır. Auldjo 1833'te İstanbul ve Yunan adalarına seyahate çıktı ve 1835'te *Journal of a Visit to Constantinople and Some of Greek Islands in the Spring and Summer of 1833*³⁴ adlı eserini yayınlamıştır.³⁵ Bu eserde detaylı olarak İstanbul'da gayrimüslimlerin ve Türklerin sosyal yaşamları, yaşadıkları yerler, giyim tarzları ve kölelikle alakalı bilgilere rastlanılabilmektedir.

7. William Rathbone Greg (1833): İngiliz deneme yazarı ve aynı zamanda bir seyyahıdır. 1809-1881 yılları arasında yaşamıştır.³⁶ Greg, *Sketches in Greece and Turkey, with the Present Condition and Future Prospects of the Turkish Empire*³⁷ adlı eseri kaleme almıştır. Bu eser Yunanistan ve Türkiye'nin durumu, Türk Devleti'nin geleceği ile ilgili birtakım görüşleri, Yunanistan ve Türkiye'deki Manisa, İstanbul, Üsküdar gibi yerler ve buralarda yaşayan gayrimüslimler hakkında bilgiler içermektedir.

8. Helmut Von Moltke (1835): Prusya ve Almanya genelkurmay başkanı olan Helmut Von Moltke 1800-1891 yılları arasında yaşamıştır. 1835 sonlarında II.

³²Geniş bilgi için bkz. "David Porter", *The World Book Encyclopedia*, XIX, Chicago: Field Enterprises Educational Corp, 1959, s. 6510-6511.

³³ David Porter, *Costantinople and Its Environs, in a Series of Letters, Exhibiting the Actual State of Manners, Customs, and Habits of the Turks, Armenians, Jews, and Greeks, as Modified by the Policy of Sultan Mahmoud*, I-II, New York: Harper & Brothers, 1835.

³⁴ John Auldjo, *Journal of a Visit to Constantinople and Some of Greek Islands in the Spring and Summer of 1833*, London: Longman, Rees, Orme, Brown, Green & Longman, 1835.

³⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/John_Auldjo, (05.02.2016).

³⁶ Richard Garnett, "William Rathbone Greg", Leslie Stephen and Sidney Lee (Ed.), *Dictionary of National Biography*, XXIII, New York: Macmillan and Co., 1890, s. 88-89.

³⁷ William Rathbone Greg, *Sketches in Greece and Turkey, with the Present Condition and Future Prospects of the Turkish Empire*, London: James Ridgway, 1833.

Mahmud ordusunun modernleştirilmesinde görevlendirilmiştir.³⁸ Moltke, Hayrullah Örs'ün de Türkçe çevirisini yaptığı II. Mahmud döneminde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik, sosyal, askerî ve siyasî durumu *Türkiye Mektupları* adlı eserinde kaleme almıştır.³⁹ Türk halkını yakından tanıdı. Ayrıca II. Mahmud döneminde sosyal hayatta Müslüman-gayrimüslim topluluklarının kılık kıyafetlerine ve kölelere nasıl davranıldığına da değinmiştir.

9. **Julia Pardoe (1835):** İngiliz şair, romancı, tarihçi ve seyyahdır. İngiltere'nin Yorkshire eyaletinin Beverley kasabasında doğmuştur. 1806-1862 yılları arasında yaşamıştır. 1835'te Akdeniz gemisi ile İstanbul'a geldi. Miss Pardoe'nin ülkemiz hakkında yazdığı eserlerden birincisi: *The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks*⁴⁰ adlı çalışmadır. Avrupa'da Oryantalizm akımının başladığı sırada eser büyük ilgi uyandırmış ve üç cilt olarak, 1838, 1845, 1854 yıllarında yeniden basılmıştır. Ayrıca Banu Büyükkal tarafından bunlardan 1854 yılı baskısı Türkçeye çevrilerek *Şehirlerin Ecesi İstanbul* adıyla bir kitapta toplanarak neşredilmiştir.⁴¹ Eserde, II. Mahmud dönemi İstanbul ve Bursa'sını, sokakları, semtleri ve günlük yaşamı anlatmasıyla birlikte adetleri, eğlenceleri ve dini törenleriyle Türkleri, Ermenileri, Rumları ve Yahudileri detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Pardoe'nin ikinci eseri ise *The Beauties of the Bosphorus*⁴² adlı çalışmadır. Bu eser iki cilt halinde, ilk kez 1839 yılında, sonra da 1854'te basılmıştır. Ayrıca bu eseri Bedriye Şanda Türkçeye çevirerek *18. Yüzyılda İstanbul [19. Yüzyıl]* adıyla 1997'de yayınlamıştır.⁴³ Pardoe, eserlerinde İstanbul'un görünümünü detaylı bir şekilde ele almıştır. II. Mahmud zamanında geldiği bu şehrin eşsiz güzelliklerini, Boğaziçi'ni, halk eğlence yerlerini, anıtlarını, çarşılarını, bayramları ve düğün alaylarını gözlemlemiş; çeşitli sosyal düzeydeki kişilerin konaklarında misafir olmuştur.

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. "Helmut Von Moltke", **Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi**, XVI, İstanbul: Ana Yayıncılık, 2004, s. 196-197.

³⁹ Helmut Von Moltke, **Türkiye Mektupları**, (Çev. Hayrullah Örs), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.

⁴⁰ Julia Pardoe, **The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks: With a Steam Voyage up the Danube**, 4. bs., London: G. Routledge & Co., 1854.

⁴¹ Julia Pardoe, **Şehirlerin Ecesi İstanbul**, (Çev. Banu Büyükkal), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.

⁴² Julie Pardoe, **The Beauties of the Bosphorus**, London: George Virtue & Ivy Lane, 1838.

⁴³ Julia Pardoe, **18. Yüzyılda İstanbul [19. Yüzyıl]**, (Çev. Bedriye Şanda), İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1997, s. 7-8.

10. John Reid (1838): Aslen İskoç olan İngiliz yayıncı John Reid, 1808-1841 yılları arasında yaşamıştır. Seyahat düşkünü biriydi ve 1838 yılında iki yıllığına Türkiye'ye gelmiştir. Reid Türkiye'deki izlenimlerini *Turkey and the Turks, Being the Present State of the Ottoman Empire*⁴⁴ adlı çalışmasında kaydetmiştir. Bu eseri 1840 yılında Londra'da yayımladı. İçerik olarak Osmanlı Türkiyesi, Türk Tarihi, Türkiye'deki Reformlar, İstanbul Tarihi, İstanbul'daki Türklerin, Ermenilerin, Rumların, Yahudilerin ve Frenklerin tasvirlerinin yanı sıra onların gelenekleri, görenekleri, nüfus bilgileri, inançları ve ekonomik yaşamları hakkında bilgileri kapsamaktadır.⁴⁵

11. William Francis Ainsworth (1838): İngiliz asıllı bir yazar, coğrafyacı ve jeologdur. 1807-1896 yılları arasında yaşamıştır. Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor Mesopotamia, Chaldea, and Armenia*⁴⁶ adlı eseri kaleme almıştır. Ainsworth seyahatlerinde coğrafi yapı ve dini durumu incelemeyi amaçlamıştır. 1835 yılında Fırat yöresinde seyahatlerde bulunur.⁴⁷ 1838 yılında İstanbul'dan bahsederken Abdülmecid döneminde Rumların Anadolu yakasında yaşadıkları yerlerden ve yaşam koşullarından yüzeysel olsa da bahseder. Daha çok Karadeniz'in doğu kıyısındaki Hristiyanlar hakkında bilgiler vermektedir.

12. Gerard De Nerval (1843): .Romantizmin en güçlü temsilcisi olan Fransız şair, yazar ve gezgindir. 1808-1855 yılları arasında yaşamıştır. Birçok defa Türkiye'ye de uğramış, İstanbul'un en çok mezarlıklarını beğenmiştir. 1842 yılında Paris'ten hareket ederek, Marsilya ve Malta güzergâhından İskenderiye'ye, oradan da Mısır'a ulaşmıştır. Kahire'de bir süre kaldıktan sonra Beyrut'u ziyaret etmiştir. Beyrut'ta hastalanmış ve 18 Temmuz 1843 tarihinde İstanbul'a geçmiştir. İstanbul'da üç aydan fazla bir süre kalan Nerval, 1844

⁴⁴ John Reid, *Turkey and the Turks, Being the Present State of the Ottoman Empire*, London, 1840.

⁴⁵ M. Alaaddin Yalçinkaya, "John Reid'in Gözlemlerine Göre Osmanlı Ermenileri", <http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/john-reidin-gozlemlerine-gore-osmanli-ermenileri/>, 2015, s. 1.

⁴⁶ William Francis Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chadea, and Armeni*, II, London: John W. Parker, 1842.

⁴⁷ Özgür Yılmaz, *Batılı Seyyahlara Göre Trabzon (1808-1878)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 124, s. 13.

tarhinde, İtalya üzerinden Paris'e dönmüştür. Nerval'in bu seyahate ilişkin gözlem ve saptamalarını içeren *Voyage en Orient* adlı eseri iki cilt halinde 1851 yılında yayımlanmıştır.⁴⁸ Ayrıca bu eser Muharrem Taşçıoğlu tarafından Türkçeye de çevrilerek *Doğu'ya Seyahat* adıyla 2002'de yayınlanmıştır.⁴⁹ Eserde Abdülmecid döneminde İstanbul'da gayrimüslimlerin adetleri, bayramları, şenlikleri, cenaze törenleri, mezarlıkları, köle pazarları vb. daha birçok konuda ilginç bilgiler yer almaktadır.

13. John Price Durbin (1843): Fransız papaz ve seyyahdır. 1800-1876 yılları arasında yaşamıştır.⁵⁰ Durbin, *Observations in the East, Chiefly in Egypt, Palestine, Syria, and Asia Minor*⁵¹ adlı iki ciltlik eser kaleme almıştır. Bu eserlerde özellikle Abdülmecid dönemi İstanbul'unun semtlerinin, köylerinin yanı sıra buralarda yaşayan Türklerin, Ermenilerin, Rumların ve Yahudilerin nüfus bilgileri, evleri, sosyal ve ekonomik yaşamda etkinlikleri ve giyim tarzları hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir.

14. Charles White (1844): İngiliz kökenli bir seyyah olan Charles White, 1793-1861 yılları arasında yaşamıştır. 3 yılını İstanbul'da geçiren White, *Three Years in Constantinople, or Domestic Manners of the Turks in 1844*⁵² adlı 3 ciltlik eserini kaleme almıştır. Bu eserin Türkler hakkında Batılıların göttüğü önyargıların bir eleştirisi niteliğinde olması önemlidir. Yine de White'ı, Osmanlılara ne kadar objektif yaklaşmaya çalışmış olsa da, çizgisel bir tarih anlayışına sahip Batı'yı uygarlığın erişebileceği en üst seviye olarak gören ve Dünya'nın merkezi ilan eden oryantalizm fikrinden bağımsız olarak ele almamak gerekmektedir. White eserde, Türklerin, Frenklerin sözlü ve yazılı ifadelerinden de faydalandığını belirtmektedir. İngiliz elçiliğinin bilgi kaynaklarından da faydalandığı görülmektedir. 19. yüzyılda İstanbul'da gayrimüslimlerin gündelik yaşamı hakkında detaylı gözlemler içeren bu

⁴⁸ Güner, a.g.t., s. 59.

⁴⁹ Gerard De Nerval, *Doğu'ya Seyahat*, (Çev. Muharrem Taşçıoğlu), Ankara: TTK, 2002.

⁵⁰ John Alexander Roche, *The Life of John Price Durbin: With an Analysis of His Homiletic Skill and Sacred Oratory*, New York: Hunt & Eaton, 1889, s. 1-4.

⁵¹ John Pierce Durbin, *Observations in the East, Chiefly in Egypt, Palestine, Syria, and Asia Minor*, II, New York: Harper & Brothers, 1845.

⁵² Charles White, *Three Years in Constantinople, or Domestic Manners of the Turks in 1844*, I, London: Henry Colburn, 1845.

seyahatname, aynı zamanda İngilizlerin Osmanlı politikasını anlamak için de son derece önemli bir kaynaktır.

15. Jean Henri Abdolonyme Ubcini (1847): Osmanlı dönemine ilişkin kitaplarıyla tanınan Fransız gezgindir. 1818-1884 yılları arasında yaşamıştır. Osmanlı Devleti'nin yapısı üzerine bilgiler içeren ve Doğu sorununu konu alan birçok kitap yazdı. En önemlisi *Lettres Sur La Turquie* (1847-1853) adlı 2 ciltlik eseridir.⁵³ Bu eser Cemal Karaağaçlı tarafından *Türkiye 1850* adında Türkçeye tercüme edilmiştir.⁵⁴ Avrupa'da büyük bir ilgiyle karşılanan Ubcini eserinde gayrimüslimlerle alakalı yüzeysel bilgiler vermekle birlikte İstanbul'da basın-yayın alanında faaliyetlerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca Ubcini'nin eserleri üzerine çeviri yapan bir diğer kişi Cemal Aydın da *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı* adında önemli bir çalışma meydana getirmiştir.⁵⁵

16. Alberth Richard Smith (1849): İngiliz asıllı bir yazar, mizah ustası, çizer ve konuşmacı olan Albert Richard Smith, Chertsey kentinde doğdu. 1816-1860 yılları arasında yaşamıştır. Sadece bir sırt çantasıyla seyahat eden Smith, İstanbul'a Doğu medeniyetlerini gözlemlemek ve güzel vakit geçirmek için geldiğini belirtir. Dini ve siyasi önyargılarından kaçınmaya çalışan Smith, 1849'da yaptığı İstanbul seyahati anılarını *A Month at Constantinople*⁵⁶ adlı eserde toplamıştır. Aynı zamanda bu eser Mehmet Şerif Erkek tarafından *İstanbul'da Bir Ay* adıyla Türkçeye çevrilmiştir.⁵⁷ Smith eserinde, sosyo-kültürel öğeleri öne çıkarmakta ve sık sık Doğu-Batı karşılaştırması yapmaktadır. Diğer seyyahların aksine gezdiği yerlerin tarihi-mimari güzelliklerinden ziyade doğal güzellikleri, Doğu toplumlarının yaşayışlarını ve gündelik hayatlarını ön plana çıkarmaktadır.

⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. "Jean Henri Abolonyme Ubcini", **Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi**, XXI, İstanbul: Ana Yayıncılık, 2005, s. 382.

⁵⁴ Jean Henri Abdolonyme Ubcini, **Türkiye 1850**, (Çev. Cemal Karaağaçlı), I, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

⁵⁵ Jean Henri Abolonyme Ubcini, **Osmanlı'da Modernleşme Sancısı**, (Çev. Cemal Aydın), İstanbul: Timaş Yayınları, 1998.

⁵⁶ Albert Richard Smith, **A Month at Constantinople**, London: David Bogue, 2. Baskı, 1850.

⁵⁷ Albert Richard Smith, **İstanbul'da Bir Ay**, (Çev. Mehmet Şerif Erkek), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015, s. 13-14.

17. James Henry Skene (1850): İskoç kökenli bir seyyah ve diplomattır. 1812-1886 yılları arasında yaşamıştır. İngiltere adına Halep'te konsolosluk yaptı. Özellikle Arnavutluk üzerine araştırmaları ve izlenimleri ile tanınan Skene, ilgisini Osmanlı Devleti üzerine de yoğunlaştırmıştı. Skene, *Anadol; The Last Home of the Faithful*⁵⁸ adlı eserinde Türkiye'ye yaptığı gezilerden edindiği izlenimleri not etmektedir. Bu eserde, Ermeniler ve Türklerin yaşam koşulları hakkında bilgiler vermektedir. Ağırlıklı olarak İstanbul'un semtleri, Osmanlı Devleti'nin yönetim yapısı ve kurumları hakkında bilgilerden bahsetmektedir. Ayrıca bu eserin Engin C. Tekin tarafından *Osmanlı'nın Üç Devri* adında çevirisi yapılmıştır.

18. Henry Christmast (1850): İngiliz asıllı bir rahip, para bilimci ve dergi editörü olarak bilinen Henry Christmas, 1811-1868 yılları arasında yaşamıştır. Özellikle İngiliz tarihi ve arkeolojisi alanında tanınmaktadır. 1851'de üç cilt şeklinde basılan *The Shores and Islands of Mediterranean Including Visit to the Seven Churches of Asia*⁵⁹ adlı eserinde gezi notlarını toplamıştır. Son cildi Mustafa Özbaş tarafından *İstanbul ve Ege Yollarında 1851'de İzmir, Efes, Bergama, Salihli, Alaşehir, Denizli, Akhisar* adıyla Türkçeye çevrilerek 2012 yılında yayınlanmıştır.⁶⁰ Christmas, ilk iki cildi Portekiz, Kuzey İtalya, Avusturya ve Yunanistan'a, son cildi ise İstanbul, Efes, İzmir, Bergama, Salihli, Alaşehir, Denizli ve Akhisar'ı kapsayacak şekilde Anadolu'ya ayırmıştır.

19. Thomas Aubrey de Vere (1850): İrlandalı şair ve eleştirmendir. 1814-1902 yılları arasında yaşamıştır.⁶¹ Vere, *Picturesque Sketches of Greese and Turkey*⁶² adlı eseri kaleme almıştır. Bu eserde Yunan adaları ve orada yaşayan Hristiyanlarla ilgili bilgiler; İstanbul, buradaki camiler, hamamlar vb. gibi mimari yapıları, burada yaşayan Türkler, Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler

⁵⁸ James Henry Skene, *Anadol; The Last Home of the Faithful*, London: Richard Bentley, 1853.

⁵⁹ Henry Christmast, *The Shores and Islands of Mediterranean Including Visit to the Seven Churches of Asia*, I-II-III, London: Richard Bentley, 1851.

⁶⁰ Henry Christmast, *İstanbul ve Ege Yollarında 1851'de İzmir, Efes, Bergama, Salihli, Alaşehir, Denizli, Akhisar*, (Çev. Mustafa Özbaş), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012, s. 7.

⁶¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Aubrey_Thomas_de_Vere, (13.02.2016).

⁶² Thomas Aubrey de Vere, *Picturesque Sketches of Greese and Turkey*, London: A. Hard, Late Carey and Hart, 1850.

hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca Boğaziçi'ndeki gayrimüslim ve Türk mezarlıklarına da eserinde yer vermiştir.

20. Theophile Gautier (1852): Fransız şair, oyun yazarı, romancı, gazeteci ve edebiyat eleştirmeni olmasının yanı sıra 19. yüzyıl seyyahlarından da birisidir. 1811-1872 yılları arasında yaşamıştır. İlk olarak 1840 yılında İspanya'ya gitmiştir.⁶³ Daha sonra 1845 yılında Cezayir'e, 1850 yılında İtalya'ya 1852 yılında Yunanistan ve Türkiye'ye, 1858 yılında Rusya'ya ve 1862 yılında Mısır'a seyahat etmiştir. İstanbul'da gördüğü manzaralardan, Boğaz'dan, yapılardan vb. çok etkilenen Gautier, seyahatnamesinde, yalnızca İstanbul'un güzelliklerini betimlemekle kalmamış, 19. yüzyıl sosyo-ekonomik durumu, alışkanlıkları ve insanların yaşam tarzları hakkında da bilgi vermiştir.⁶⁴ Gautier'in İstanbul'a ait gözlemlerini içeren *Constantinople* adlı eseri Fransızca'dan Robert Howe Gould tarafından İngilizceye çevrilerek *Constantinople at Today*⁶⁵ adıyla 1854 yılında yayınlanmıştır.

21. John Ross Browne (1853): İrlanda doğumlu olan Amerikalı bir seyyah, artist, yazar ve hükümet ajanıdır. 1821-1875 yılları arasında yaşamıştır.⁶⁶ Browne, *Yusef: or the Journey of the Frangi a Crusade in the East*⁶⁷ adlı eserinde İzmir, Suriye, Yunan adalarının yanı sıra İstanbul gezisi sırasında not aldıklarını yazmıştır. Ayrıca bu eserde, İstanbul çarşıları, Türklerin gelenekleri, Rumlar ve Ermeniler hakkında da bilgilere yer vermektedir.

22. George William Frederick Howard (1854): İngiliz politikacı, devlet adamı ve seyyahıdır. 1802-1864 yılları arasında yaşamıştır. 31 Mart 1853'ten itibaren 12 ay süren Doğu Seyahatinde gördüklerini ve Türkler hakkındaki

⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz. "Theophile Gautier", **Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi**, IX, İstanbul: Ana Yayıncılık, 2004, s. 316.

⁶⁴ Güner, a.g.t., s. 61.

⁶⁵ Theophile Gautier, **Constantinople at Today**, (Translated From The French: Robert Howe Gould), London: David Bogue, 1854.

⁶⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/John_Ross_Browne, (12.10.2015).

⁶⁷ John Ross Browne, **Yusef: or the Journey of the Frangi a Crusade in the East**, New York: Harper & Brothers, 1853.

düşüncelerini *Diary in Greek and Turkish Waters*⁶⁸ adlı eserinde dile getirmiştir. Bu eser, Şevket Serdar Türet tarafından *Türk Sularında Seyahat* adıyla Türkçeye çevrilerek 1978’de yayınlanmıştır.⁶⁹ Ayrıca eserde İstanbul’da Müslüman- gayrimüslim topluluklar hakkında bilgiler yer almaktadır.

23. Stephen Olin (1853): Amerikalı bir eğitimci, bakan ve seyyahdır. 1797-1851 yılları arasında yaşamıştır.⁷⁰ Olin, *Greece and the Golden Horn*⁷¹ adlı eseri kaleme almıştır. Eserinde Osmanlı Devleti’nde yaşayan Müslümanların ve gayrimüslimlerin detaylı nüfus verileri, İstanbul’da gündelik yaşamla ilgili bilgiler, halkın yaşadıkları evler ve çarşıları vb. konulara ilişkin bilgiler yer almaktadır.

24. Emelia Bthyna Hornby (1855): İngiliz bayan seyyah Hornby, 1855’te İstanbul’a gelerek annesine ve eşine yazdığı mektuplarla gezdiği yerleri, kentin sosyal yaşamını ve günlük yaşamını anlatmıştır. Hornby, bu mektuplarını *Constantinople during the Crimean War*⁷² adlı eserinde toplamıştır. Bu eserde Rum balıkçıları, İstanbullu Müslüman kadınlar, Kadıköy, Beyoğlu, Yeniköy’deki kolera salgını, İstanbul Ermenileri, İstanbul Yahudileri, Paskalya şenlikleri, adaları ve Ramazan eğlenceleriyle ilgili bilgiler yer almaktadır. Ayrıca bu eser Kerem Işık tarafından *Kırım Savaşı Sırasında İstanbul* adıyla Türkçeye çevrilerek 2007’de yayınlanmıştır.⁷³

25. La Baronne Durand De Fontmagne (1856-1858): İyi eğitim görmüş olan bir Fransız bayan seyyahdır. 1856 ile 1858 ortalarında amcası Thouvenel’in yanında İstanbul’da yaşamış olan Durand De Fontmagne, *Un Séjour L’Ambassade de France a Constantinople*⁷⁴ adlı eserini kaleme almış ve bu

⁶⁸ George William Frederick Howard, *Diary in Turkish and Greek Waters*, Cornelius Conway Felton (Ed.), London: Harvard University Press Cambridge, 1855.

⁶⁹ George William Frederick Howard, *Türk Sularında Seyahat*, (Çev. Şevket Serdar Türet), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1978, s. 8.

⁷⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Stephen_Olin, (30.04.2015).

⁷¹ Stephen Olin, *Greece and the Golden Horn*, New York: J. C. Derby & Park Place, 1854.

⁷² Emelia Bthyna Hornby, *Constantinople during the Crimean War*, London: Richard Bentley, 1863.

⁷³ Emelia Bthyna Hornby, *Kırım Savaşı Sırasında İstanbul*, (Çev. Kerem Işık), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.

⁷⁴ Durand De Fontmagne, *Un Séjour L’Ambassade de France A Constantinople*, Paris: Librairie Plon, 1902.

eser Gülçiçek Soytürk tarafından *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul* adıyla Türkçeye çevrilerek 1977’de yayınlanmıştır.⁷⁵ Fontmagne, eserde Kırım savaşı sonrasında İstanbul’u ayrıntılı bir şekilde tasvir etmiştir. Ayrıca İstanbul’da yaşayan toplumların adetlerini ve büyük tahribatlara meyil veren yangınları konu almıştır.

⁷⁵ La Baronne Durand De Fontmagne, **Kırım Harbi Sonrasında İstanbul**, (Çev. Gülçiçek Soytürk), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977, s. 7-8.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. 19. YÜZYILIN BAŞLARINA KADAR GAYRİMÜSLİMLERİN GENEL DURUMU

1.1. Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü

Osmanlı Devleti'nin toplum yapısının ve yönetim felsefesinin özü, kendi toplumundaki insanlara ve sınırların genişlemesiyle birlikte bu gruba dâhil olan insanlara belli statüler kazandırılarak toplum içinde yerlerinin belirlenip, tüm insanların bir adalet ve hoşgörü çerçevesi içerisinde birlik ve beraberliklerini sağlamaktır. Esasen Osmanlı devlet anlayışının özü toplumun refah ve huzur içinde yaşaması için hükümdarın ülkeyi adil bir şekilde yönetmesi ilkesine dayanır. Osmanlılar, gayrimüslimlere yönelik geniş bir hoşgörü ve iyi niyet temeline dayanan hukuk sisteminin uygulanmasıyla ortaya çıkan toplumsal yapıda tarihin en önemli çoğulcu toplum politikasını göstermiştir. Osmanlı'da çoğulculuk, kelimenin tam anlamıyla farklılığı koruma ve sürdürme biçiminde anlaşılmış ve uygulanmıştır.⁷⁶ İslam dininin vermiş olduğu bir hoşgörü anlayışı çerçevesinde yaşamalarına izin vererek hiçbir etnik grubu dışlamamıştır. Nitekim Osmanlı Devleti, bütün inanç ve etnik gruplara eşit davranan, Ortodoks Hristiyan Balkanları ve Müslüman Anadolu'yu tek bir devlet çatısı altında birleştiren kozmopolitan bir devlettir.⁷⁷

Osmanlı fetih hareketlerinin daha çok Batı dünyasına doğru yönelmesiyle devletin gayrimüslim nüfusunun da arttığı görülür. Bu husus beraberinde, bu kişilerin hukukî statülerinin düzenlenmesi zarureti de getirmiştir.⁷⁸ Bunun için Osmanlı Devleti, uygulamalarında temel olarak İslam hukukunun zimmîlere ilişkin kurum ve düzenlemelerini almıştır. İslamiyet'in kuruluş yıllarında oluşan "Ümmet anlayışı",

⁷⁶ Bilal Eryılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Farklılıklara ve Hoşgörüye Kavramsal Bir Yaklaşım", Güler Eren (Ed.), **Osmanlı**, IV, Ankara: YTY, 1999, s. 236-241.

⁷⁷ Arshi Khan, "Osmanlı İmparatorluğu: Çok Kültürlülüğün Doğulu Mimarı", Güler Eren (Ed.), **Osmanlı**, IV, Ankara: YTY, 1999, s. 229-235.

⁷⁸ Mustafa Macit Kenanoğlu, **Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek**, İstanbul: Klasik Yayınları, 2004, s. 31.

Osmanlılar tarafından teşkilatlandırılmasıyla Millet Sistemi döngüsü oluşturulur. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunan toplulukları din ya da mezhep esasına göre yönetmesine *Millet Sistemi* denilmektedir.⁷⁹ Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimler, din ve mezhep aidiyetlerine göre gruplanmış ve yönetilmişlerdi. Amaç, olabildiğince objektif bir biçimde kurumsal açıdan gayrimüslimlerin yapılanmasını ve ferdi hak ve hürriyetler açısından gayrimüslimlerin hukuki statülerini ortaya koyabilmektir.⁸⁰

Millet kelimesi bugünkü anlamından farklı olarak dini bir topluluğu ifade eden bir anlam taşımaktadır.⁸¹ Kur'an'da da din anlamında kullanılmaktaydı. Bununla birlikte millet, belirli bir sözü ve vahiy kitabını kabul eden bir insan topluluğu demektir. 20. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı literatüründe “millet”, aynı dine ve mezhebe inanan insan topluluğunu ifade etmek için kullanılır. Osmanlı Devleti Müslümanları tek millet, gayrimüslimleri de inandıkları din ve mezhebe göre ayrı ayrı milletler olarak tanımlamış; siyasal, yönetsel ve sosyal organizasyonları bu ayrım temelinde geliştirmiştir.⁸² Osmanlı Devleti yarım yüzyıla yakın bir dönem boyunca birbirinden farklı birçok milleti bünyesinde bulundurmayı başarmıştır.

1.2. İslam Hukukuna Göre Gayrimüslimlerin Durumu

Osmanlı Devleti bir şeriat devletiydi ve bu yüzden gayrimüslimlerin hukuki statüsü İslam hukukuna dayanmaktaydı. Gayrimüslim halkın, İslam hukuku içindeki yerini saptamak, kuruluşundan yıkılışına kadar yalnız örfî hukukla değil aynı zamanda şer-î hukukla da yönetilmiş olan Osmanlı Devleti'nin sorunlarını anlamak bakımından önemlidir.⁸³ Osmanlı uygulamalarını anlayabilmek için İslam'ın gayrimüslimlerle olan tutumunu da bilmek gerekir. Osmanlı Devleti'ni özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısında önemli ölçüde etkileyen gayrimüslimlerin durumlarının tespitinde İslam hukuku esas

⁷⁹ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, İstanbul: Risale Yayınları, 1990, s. 17.

⁸⁰ Kenanoğlu, **Osmanlı Millet Sistemi**, s. 27.

⁸¹ Muharrem Gürkaynak, “Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, IX, (2003), s. 275- 290.

⁸² Gürkaynak, a.g.m., s. 276.

⁸³ Yavuz Ercan, “Türkiye’de XV. ve XVI. yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İhtimai ve İktisadi Durumu”, **Belleten**, XLVII, (185), Ankara: TTK, 1982, s. 1119- 1150.

alınmıştır.⁸⁴ İslam hukuku gayrimüslimler konusunda oldukça ayrıntıya girmiştir. Ona göre dünyadaki insanlar ikiye ayrılır:⁸⁵

1. Müslümanlar
2. Gayrimüslimler (Zimmîler): Bu grup da Müşrikler, Mecusîler (Putperestler) ve Ehl-i Kitaplar (Hristiyanlar ve Yahudiler) diye ikiye ayrılıyor.

Ehl-i kitab olan gayrimüslimler, İslam devleti hâkimiyeti altında yaşamayı kabul ederse kendilerine “Allah ve peygamberin zimme’si verilir ve bunlara “zimmî” denilir. İslâm ülkesinde devamlı oturan zimmîlere “gayrimüslim tebaa” veya “gayrimüslim reaya” da denir.⁸⁶ Bu insanların maddi manevi hayatları devlet tarafından garanti altına alınmakta ve zimmîler, hür insanlar olarak kabul edilmekte ve savaş esiri veya köle muamelesine tutulmamaktaydı. Zimmîler bunlara karşılık devlete “cizye”, “haraç” denilen vergileri öderlerdi. Zimmîlerden cizye alınması Hz. Muhammed döneminde başlamıştır ve Kur’an’da da şu ayette bundan bahsedilir:⁸⁷

Kendilerine kitap verildiği hâlde Allah’a ve Ahiret gününe inanmayan, Allah’ın ve Resûlü’nün haram ettiğini haram tanımayan ve hâk dini (İslam’ı) din edinmeyen kimselerle alçalmış oldukları hâlde cizyeyi elleriyle verinceye kadar harp edin.

Öte yandan devamlı yurt edinip kalmamak koşuluyla İslam ülkesine gelmelerine izin verilen gayrimüslimlere *müste’men* deniliyordu. Bunlar; elçiler, tacirler, İslam’ı öğrenmek isteyenler ve ziyaret ihtiyacı gibi maksatlarla İslam ülkesine gelenlerdir. Bunlara mal ve can güvenliği verilir, kendilerinden cizye alınmaz, maksatlarına ulaştıktan sonra da güvenlik içinde kendi ülkelerine ulaşmaları sağlanırdı. İzin alıp İslam ülkesine giren müste’menler, hak ve sorumlulukları bakımından zimmîler gibi sayılırdı.⁸⁸

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan gayrimüslimler Müslümanlar gibi bütün haklara sahiptiler. Lakin devlet başkanlığı, ordu komutanlığı veya hâkimlik gibi hükümdarlıkla ilgili olan görevler gayrimüslimlere verilmez, düşmanlıkları görülmeyen zimmîlerin devlet hizmetlerinde çalıştırılmasına izin verilirdi. Ayrıca inanç, ibadet,

⁸⁴ Yavuz Ercan, “Kurumsal Açıdan Gayrimüslimler (Azınlıklar)”, **Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları Osmanlı İmparatorluğu Dönemi**, II, İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 1992, s. 305- 342.

⁸⁵ Cevdet Küçük, “Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, IV, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 1007-1024.

⁸⁶ Küçük, a.g.m., s. 1007.

⁸⁷ Ahmet Hikmet Eroğlu, **Osmanlı Devleti’nde Yahudiler**, Ankara: Berikan Yayınevi, 2013, s. 15.

⁸⁸ Rahmi Tekin, **İstanbul’da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)**, Ankara: Birleşik Yayınevi, 2014, s. 21.

öğrenim özgürlüğü, evlenme, nafaka, miras, ticaret hukuku gibi haklara sahiptiler. İslâm hukukunda kendileriyle zimmet antlaşması yapılan gayrimüslimlerin Kuran'daki "*dinde zorlama yoktur*" ayeti gereği zorla Müslümanlaştırılmaları yasaklanmıştır.⁸⁹ Onların mabetlerinde ibadet etmeleri, mülk edinme ve seyahat etme gibi hakları engellenemez. Müslümanların zimmîlere zulmetme hakları yoktur. Şöyle ki Peygamberimiz Hz. Muhammed bir hadisinde, "bir zimmîye zulmeden, gücünün üzerinde yük yükleyen ve isteği dışında ondan zorla bir şey alan kişiye kıyamet gününde bizzat kendisinin düşman olacağını" belirtmiştir.⁹⁰ İstanbul'un fethinden önce Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlere, İslâm hukukuna göre muamele edilmiştir. Fetihten sonra ise İslâm hukuku açısından bir değişiklik yapılmamakla birlikte biraz daha farklı bir uygulamaya gidilerek Millet Sistemi oluşturulmuştur.

Osmanlı yönetimi içerisindeki gayrimüslim halkın durumuna bakılacak olursa; Osmanlılar fethettikleri ülkelerde yaşayan gayrimüslim topluluklara İslam devletlerinde tanınan hakların aynılarını tanımış ve kendi kendilerini idare edebilmelerini sağlayacak bazı haklar verilmiştir. Aslında Osmanlılar İslâmiyet'in kuruluş yıllarında, İslâm hukukunun temel aldığı "Ümmet anlayışı" çerçevesinde bir millet sistemi döngüsü oluşturmuştur.⁹¹ Osmanlı Devleti'nin her döneminde gayrimüslim tebaaya karşı hep hoşgörülü bir politika izlenmiştir. Osmanlılar gayrimüslimlere karşı dinî, ırkî, hukukî ve kültürel açıdan eşitlikçi bir politika izleyerek gayrimüslimlerin Osmanlı topraklarında asırlarca yaşama imkânı bulmasına yol açmıştır. Ancak itibar sırasına göre topluluklar şöyle sıralanır: İlk Müslümanlar sonra Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler gelir. Osmanlı Devleti'nde yaşamış olan gayrimüslimler için din-mezhep ve etnik durum bakımından şu şekilde tasnif yapılabilir:⁹²

1- Din ve mezhep bakımından

a- Hristiyanlar

- Katolikler (Latinler, Ermeniler, Gürcüler, Süryaniler, Kildaniler, Marunîler, Kiptiler, Rumlar)

⁸⁹ Ali İhsan Karataş, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XV, (1), (2006), s. 267-284.

⁹⁰ Karataş, a.g.m., s. 269.

⁹¹ Küçük, a.g.m., s. 1009.

⁹² Bazı kaynaklardaki bilgilere göre bu tasnif yapılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Ercan, "Kurumsal Açıdan Gayrimüslimler (Azınlıklar)", s. 309. Eryılmaz, a.g.e., s. 68.

- Ortodokslar (Bogomiller, Gregoryanlar, Nasturiler, Melkitler, Yakubi-Süryaniler, Mandeîler)
- Protestanlar (Ermeniler)
- b- Museviler (Rabbaniler, Karailer, Samiriler)
- c- Sabîler (Yahudi-Hristiyan karışımı milletler)
- 2- Etnik bakımdan (Rumlar, Yunanlılar, Bulgarlar, Pomaklar, Sırplar, Hırvatlar, Karadağlılar, Bosnalılar, Arnavutlar, Romenler, Gagavuz Türkleri, Ermeniler, Macarlar, Polonyalılar, Çingeneler, Gürcüler, Süryaniler, Kildaniler, Araplar (Maruni ve Melkit), Yahudiler, Kıptiler, Habeşler)

Osmanlı Devleti'nin bütün bu farklılıkları tek bir çatı altında toplaması ve başarılı bir şekilde asırlarca idare etmesi; bunu yaparken de aralarındaki çatışmaları ve ihtilafları en aza indirecek etnik bir örgütlenme yerine dinî inancı esas alan Millet Sistemi yoluyla olmuştur.⁹³ Bu sistem 19. yüzyılın başlarına kadar, ciddi bir arıza vermeden işlevini başarılı bir şekilde yerine getirmiştir. Fakat bu yüzyıldan itibaren bozulmaya başlamıştır. II. Mahmud "*Ben teb'anın Müslümanını camide, Hristiyanını kilisede, Musevisini de havrada fark ederim. Aralarında başka türlü bir fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi hakiki evladımdır*" diyerek düzeni yeniden sağlamaya çalışmak istese de başarılı olamadı.⁹⁴

Osmanlı tebaası, etnik köken ve lisan aidiyetine göre değil de dinî ve mezhebî aidiyete göre teşkilatlandırılmaya ve idare edilmeye çalışılmıştır.⁹⁵ Nitekim Ermeni toplumunun hepsi Ermeni milleti gibi tek bir cemaat olarak değil, Gregoryan, Katolik ve Protestan olarak üç millet halinde örgütlenmişti.⁹⁶ Osmanlı belgelerinde, devletin bünyesindeki gayrimüslimleri anlatmak için, "tebaa-i gayrimüslime", "cemaat-ı muhtelif", "mîle-i saire" (sair milletler) ve "mîle-i muhtelif" (çeşitli milletler) gibi terimler kullanılmıştır.⁹⁷ Ayrıca gayrimüslimler kendi içlerinde pek çok mezhebe ayrıldıklarından dolayı her mezhebin kendi dinsel yönetim merkezi vardı. Hristiyanlarda bunlara "patrikhane",

⁹³ Necmettin Alkan, "Osmanlı Millet Sistemi'nin Hristiyan Azınlıkların Milletleşme Sürecine Etkileri", Veysel Usta (Ed.), **Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu**, Ankara: Serander Yayınları, 2007, s. 153-172.

⁹⁴ Yavuz Ercan, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)", Güler Eren (Ed.), **Osmanlı**, IV, Ankara: YTY, 1999, s. 197- 207.

⁹⁵ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", Hasan Celal Güzel ve diğerleri (Ed.), **Türkler**, X, Ankara: YTY, 2002, s. 216-220.

⁹⁶ Eryılmaz, a.g.m., s. 236.

⁹⁷ Eryılmaz, a.g.e., s. 17.

Yahudiler ise yine birçok mezhebe bölünmekle birlikte dini yönetim merkezleri tekti ve buna “hahamhane (hahambaşılık)” denirdi.⁹⁸

Osmanlı Devleti içerisinde her cemaat sadece bir dini topluluk değildir. Hepsinin ayrı ayrı kategoride işlevleri vardı. Sosyal güvenlik, maliye, askerlik, eğitim, haberleşme, adalet, nüfus, dini işler ve vakıf hizmetleri gibi işlevleri din veya mezhep esasına dayalı millet teşkilatları eliyle yürütülmektedir. Bu cemaatlerin de liderleri, yalnızca dini otoriteyi değil, aynı zamanda idari otoriteyi de temsil eder. Devlet nezdinde cemaatini temsil etme ve onların davranışları konusunda sorumluluk taşıma, gerektiğinde Divan-ı Hümayun’da onlar adına söz söyleme yetkisine sahip oldukları için kendilerine “millet başı” denilmiştir.⁹⁹ Bu da gösteriyor ki Osmanlı Devleti’nde cemaat yönetimleri sadece dini bir yapı olmamıştır.

Osmanlı Devleti’nde gayrimüslimler, Müslüman olmaya zorlanmamış; ancak kendi iradesiyle Müslüman olanlara hediyeler verilmiştir. Ayrıca Müslüman olan birinin din değiştirmesine izin verilmemiştir. Yine İslam devletlerinde olduğu gibi gayrimüslimler, Osmanlı Devleti’nde Müslümanların verdiği Öşür vergisi hariç Cizye ve Haraç vergisi ödemişlerdir. Bu vergiler gelire göre alınmıştır. Zimmîlerden askerlik bedeli için Cizye, toprak sahibi olanlarından ise Haraç vergisi alınmıştır.¹⁰⁰

Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinde gayrimüslim tebaaya gayet adaletli ve hoşgörülü davranılmıştır. Osmanlı Devleti’nin kurucusu Osman Bey gayrimüslimlerle iyi komşuluk ilişkileri kurmuştur. Ayrıca Osman Bey’in gayrimüslim komşularının düğünlerine katılıp onlara hediye bile getirdiği belirtilmektedir. Orhan Bey döneminde de Gayrimüslimlere gayet adaletli davranılmış ve vergi olarak cizye alınmıştır.¹⁰¹ Fatih zamanında da gayrimüslimlere hoşgörülü davranılmıştır. İstanbul’un fethinden sonra başta Ortodokslara, Ermenilere, Katoliklere, Musevilere bazı ticari, dini ve sosyal haklar tanınmış. Ancak Fatih, Katoliklere bir millet statüsü vermemiştir. Bunun sebeplerinden ilki Katoliklerin o dönemde nüfus bakımından az oluşlarıdır. Ayrıca Katolik halk İstanbul, Bosna ve Arnavutluk’ta oturmaktaydı. İkinci sebep Katoliklerin Roma’daki Papalığa bağlı

⁹⁸ Ensar Çetin, “Osmanlı’da Gündelik Hayata Sosyolojik Bir Bakış”, **Toplum Bilimleri Dergisi**, VII, (2013), s. 277-294.

⁹⁹ Eryılmaz, a.g.m., s. 237.

¹⁰⁰ Eroğlu, **Osmanlı Devleti’nde Yahudiler**, s. 31.

¹⁰¹ Eryılmaz, a.g.e., s. 24-26.

oluşlarıydı. Üçüncü sebep ise Ortodoks Kilisesini canlandırarak Osmanlı Devleti'ne karşı Hristiyanların birleşmelerini önlemektir.¹⁰²

Kurumsal açıdan gayrimüslimlerin hakları korunmuştur. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra zimmî nüfusun artmasıyla Fatih Sultan Mehmet, Millet Sistemi'ni kurumsallaştırıp idareyi en iyi şekilde sağlamak için yola koyulmuştur. Fatih'in bu tavrı dünyada tek bir cihan devleti, tek bir din ve tek bir hükümdarın olması gerektiği inancından kaynaklanmaktaydı. Onun nazarında bu birliğin tesisi için İstanbul'dan daha uygun bir yer yoktu ve bu şehir sayesinde hâkimiyetini Hristiyan âleminin üzerinde etkin kılabilirdi.¹⁰³ Yahudi hahambaşı ile Ermeni, Rum ve Ortodoks patriklerinin İstanbul'da oturmalarını istemiştir. Özellikle İstanbul'da nüfus bakımından çoğunlukta olan milletler; Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerdi. Fatih devrinde, fonksiyonunu yitirmek üzere bulunan Ortodoks Rum patrikliği, İstanbul'un fethinden sonra ihya edildi.¹⁰⁴ Musevilere kendi havralarına sahip olma hakkı verildiği gibi, Ermenilerin başına bir patrik tayin edilip cemaatler arasında bir denge sağlandı. Fatih, 1461'de Gregoryan Ermeni Patrikhanesini kurdurdu.¹⁰⁵ Ayrıca İstanbul'un fethedilmesiyle Galata zimmîleri'yle de bir ahitname başka bir deyişle 1453 İstanbul Sözleşmesi imzalanmış. Onlara bazı haklar verilmiştir.¹⁰⁶ Öte yandan Yavuz Sultan Selim, Mısır Seferi sonucunda Filistin, Suriye ve Mısır bölgesine göçlerle gelerek yerleşmiş Yahudileri de İstanbul'a bağlamıştır.¹⁰⁷

II. Bayezid, Kanuni ve II. Selim dönemlerinde de gayrimüslimlerin hakları korunmuştur. Avrupa ülkesinde yaşanmayan dini değerlere önem verme açısından bazı durumlar Osmanlı ülkesinde yaşanmıştır. Özellikle İstanbul'da II. Bayezid döneminde camiye çevrilen bir kilisenin içinde bulunan kutsal eşyanın Papaya gönderilmesi ibret verici bir olaydır.¹⁰⁸ Kanuni döneminde Fransa ile kurulan dostluk ilişkilerinde karşılıklı konuşmalarda Kudüs'teki bir kilisenin camiye çevrildiği söylenir.

¹⁰² Eryılmaz, a.g.e., s. 29.

¹⁰³ Ayşe Almıla Gök, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler: Millet Sistemi, Tarihi Gelişimi ve Milletlerarası Antlaşmalar", **Türkiye ve Siyaset**, (3), (2001), s. 101-108.

¹⁰⁴ Cevdet Küçük, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi", Güler Eren (Ed.), **Osmanlı**, IV, Ankara: YTY, 1999, s. 208-216.

¹⁰⁵ Ercan, a.g.m., s. 325.

¹⁰⁶ Hikmet Özdemir, "Azınlıklar İçin Bir Osmanlı-Türk Klasığı: 1453 İstanbul Sözleşmesi", Güler Eren (Ed.), **Osmanlı**, IV, Ankara: YTY, 1999, s. 223-228.

¹⁰⁷ Gök, a.g.m., s. 102.

¹⁰⁸ Yavuz Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler**, Ankara: Turhan Kitabevi, 2001, s. 294.

Diğer yandan zaman içerisindeki gelişmelere bağlı olarak Ermeniler üzerinde, İstanbul Grogeryen Patrikhanesinin yanında, Kudüs Patrikhanesi, Ecmiyazin, Sis, Akdamar Katogikoslukları etkili olmuştur. Böylece Ermeniler arasında Hristiyanlığın çeşitli mezheplerinin yayılımı sağlanmıştır. Özellikle 1668'den sonra Doğu vilayetlerindeki Katolik papazların çalışmaları sonucunda 1702'de bir kısım Ermeni, Katolikliği kabul etti. 1830'da II. Mahmud, Fransa'nın da etkisiyle Ermeni Katoliklerini resmen bir millet olarak tanıdı¹⁰⁹ ve İstanbul'da Katolik Ermeni Patrikhanesini kurdurdu.¹¹⁰

Esasen Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimler, 19. yüzyıla kadar Millet Sistemi çerçevesinde devletin kendilerine tanıdığı haklardan yararlanarak rahat bir hayat sürdürmüşlerdir. Bu yüzyıldan itibaren çeşitli nedenlerle devletin zayıflamasıyla birlikte, onu paylaşmak isteyen yabancı devletler, ülke içindeki gayrimüslimleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak istediler. Aynı zamanda Fransız İhtilâli ile dünyaya yayılan "milliyetçilik" akımının da gayrimüslimler üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. Devletin çöküşünü hızlandırmak için yabancı devletler bu akımın etkisiyle birlikte, Osmanlı'nın bünyesinde bulundurduğu bazı milletleri devlete karşı kışkırtmaya çalışmışlardır. Bu baskılarla oluşan gayrimüslimlerin ayrılıkçı faaliyetleri sonucunda 1839'da II. Mahmud Tanzimat Fermanı'nı yayınlayarak, gayrimüslimlerle Müslümanlar arasında eşitliği getirerek geleneksel Osmanlı hukuk sistemini kökten değiştirecek yeniliklerin başlangıcı olmuştur. Böylelikle bütün devlet makamları ve rütbeler gayrimüslimlere açılmıştır. Tanzimat Fermanı'yla gayrimüslimlere verilen haklar ve yeni düzenlemeler çatışmaların önünü tam olarak kesmeye yetmemiştir. Islahat Fermanı'yla birlikte gayrimüslimlerin hakları genişletilerek devlet içerisinde daha aktif bir rol oynama fırsatını yakalamışlardır.¹¹¹

1.3. Gayrimüslimlerin Genel Olarak Sahip Olduğu Haklar

Osmanlı padişahları, ilk dönemlerden itibaren gayrimüslim halka adalet ve hoşgörü çerçevesi içerisinde yaklaşmıştır. Osmanlıların bu denli hoşgörülü olmaları Batılı seyyahların da dikkatini çekmiştir ve eserlerinde bundan sık sık bahsetmişlerdir. 1573-

¹⁰⁹ Ali Güler, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Azınlıklar**, Ankara: Türk Metal Sendikası Araştırma Bürosu, 2007, s. 10-11.

¹¹⁰ Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", **OTAM**, (1), (1990), s. 117-125.

¹¹¹ Güler, a.g.e., s. 12.

1578 yılları arasında Avusturya elçilik heyetiyle birlikte İstanbul'da bulunan Alman ilahiyatçı ve bir kilise adamı olan Stephan Gerlach, gayrimüslimlere uygulanan hoşgörüyü, *“Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hristiyan ve Yahudiler, Avrupa'da bir Hristiyan devletin vatandaşı olarak yaşamaktansa, Müslüman Osmanlı Devleti'nde yaşamayı tercih ediyorlardı. Zira Kadısı ve subaşı bulunduğu yerlerde yaşayan Hristiyanlar ve Yahudiler, oradaki Türklerin keyfi müdahalelerine maruz kalmadıkları için hayatlarından gayet memnundular. Her yıl üzerlerine düşen haracı ödedikten sonra, kendilerini özgür hissediyorlardı. Oysa Hristiyan ülkelerinde ödemeler hiç bitmiyordu, Kostantinopolis'teki Hristiyanların, tıpkı bizde olduğu gibi kendilerine ait evleri, bağları, bahçeleri var bunlar çocuklarına ya da yakın akrabalarına geçebiliyordu”* diyerek anlatmaya çalışır.¹¹² Osmanlı Devleti her zaman hâkimiyeti altında bulunan gayrimüslimlere karşı eşitlikçi ve hoşgörülü bir siyaset izlemeye çalışmıştır. Bu siyaseti daha iyi anlamamız için Osmanlı Devleti yönetimi altında yaşayan gayrimüslim halkın askerlik, devletin resmi işleri, aile hukuku, miras, vakıf, iktisadi yaşam, seyahat, mesken, giyim ve davranış açısından ne gibi haklara ve görevlere sahip olduğuna bakmak gerekir.

1.3.1. Askerlik

Genelde gayrimüslimlerin İslam devletinde askerlik yapmamalarına dair hükümler olmasına rağmen, Osmanlılarda ve ondan önceki İslam devletlerinde gayrimüslimlerin bazı durumlarda askere alındığı görülmektedir. Özellikle Osmanlı ordusunda sipahilik, Topçuluk yaptıkları gibi donanmada Hristiyanlar leventler ve kürekçiler olarak görev yapanlar ve Ege adalarında denizden gelebilecek saldırılara karşı askerlik görevi yapanlar da vardır.¹¹³ 16. yüzyılın sonlarına kadar gayrimüslimler Martolos, Eflak, Voynuk, Lagator ve Pirimkür gibi özel örgütlerde askerlik görevinde bulunmuşlardır.¹¹⁴

Zaman içerisinde Osmanlı Devleti'nde askerlik alanında değişiklikler meydana gelmiştir. Tanzimat dönemine kadar gayrimüslimler, cizye vergisi vererek askerlik hizmetinden muaf tutuluyorlardı. Tanzimat'tan sonra Islahat Fermanı'yla birlikte bu vergi kaldırılarak gayrimüslimlerin de askere alınmaları kararlaştırılır. Fakat gayrimüslimler bu durumun ekonomik hayatları için bir engel teşkil ettiğini belirterek bu uygulama

¹¹² Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, II, s. 684.

¹¹³ Ercan, a.g.m., s. 1144.

¹¹⁴ Ercan, a.g.e., s. 202.

gerçekleştirilmemiştir. Bunun üzerine devlet 1861'den önce “İane-i Askeriye” diye adlandırılan, sonradan “Bedel-i Askeri” denen müdafaa vergisini koyarak, gayrimüslimlerin askerlikten muaf tutulmasını kararlaştırdı.¹¹⁵

1.3.2. Resmi İşler

Gayrimüslimlerin İslam devletinde resmi işlerde görev yapmamalarına dair hükümler olmasına rağmen Osmanlı tarihinde devlet işlerinde birçok gayrimüslimin görev yaptığı görülmektedir. Nitekim gayrimüslimlerin Hassa tabipliği Hassa mimarlığı, tercümanlık ve diplomatlık resmi görevler üstlendiği sayılabilir. Yavuz, Mısır'ın fethinden sonra Abraham Castro adlı bir Musevi'yi darphane emini yapmıştır.¹¹⁶ Ancak gayrimüslimlerin sadrazam, ordu komutanı gibi üst düzey egemenlikle ilgili siyasi görevlere getirilmesi konusunda sınırlamalar bulunurdu. gayrimüslim Osmanlı toplumları içerisinde en imtiyazlı, büyük çoğunluğu oluşturan ve önemli unsur olan Rumlardır. İstanbul'un fethi üzerine bütün dinlere ve etnik gruplara tanınan serbestiden yararlanan en büyük zümre Rumlardan sonra Ermeniler olmuştur.¹¹⁷

Osmanlı Devleti yabancılarla olan siyasi ilişkilerini sürdürmek için 1793'e kadar dışarıda daimi elçilikler kurduymayıp dışarıdaki gelişmeleri takip etmek için 18. yüzyılın sonlarına kadar Avrupa devletlerine giden Müslüman tüccarlar ve Fenerli Rum beylerinden atanan divan-ı hümayun tercümanları aracı yapmıştır.¹¹⁸ III. Selim 1793'ten itibaren Avrupa devletlerinin merkezlerine daimi elçiler atamaya başladıysa da bunların yabancı dil bilmeyişi başarılı olmayı sağlayamadı. 1821'de Yunan İsyanı'nın çıkması üzerine II. Mahmud, Rumlardan atanan maslahatgüzârların Babiâli'ye yanlış bilgiler gönderdikleri anlaşılınca hepsini görevinden aldı ve Babiâli'deki tercüme işlerinde kullanılan Rumlar da görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Tercümanlıkta ve dış ilişkilerde kullanılan Rumların işten el çektirilmeleri üzerine devletin tercüman ihtiyacını karşılamak amacıyla Tercüme Odası kurulmuştur.¹¹⁹ Diğer bir konu da Rumlardan kaynaklanan boşluklar Ermeniler tarafından

¹¹⁵ Güler, a.g.e., s. 54-55.

¹¹⁶ Ercan, a.g.m., s. 1144-1145.

¹¹⁷ Taha Toros, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslim Azınlıklar”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, IV, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 1008-1010.

¹¹⁸ Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993, s. 72.

¹¹⁹ Akyıldız, a.g.e., s. 72-74.

doldurulmaya çalışılmış. Ermeniler, II. Mahmud dönemine kadar devlet işlerinde kullanılmamışlar. İlk resmi görevleri Darphane Müdürlüğü olmuştur. Osmanlı Devleti'nde Yahudilere elçilik ve valilik görevi verilmemiş. Ancak devlet şurası azalığına yükselmiş bulunan Bohor Efendi vardır.¹²⁰

1.3.3. Aile ve Miras

Aile hukuku çerçevesinde gayrimüslimler arasındaki evlenme ve boşanma tamamıyla kendi din adamlarının yetkisine bırakılmıştır. Bu bağlamda mahalle imamlarına, zimmî çiftlerin nikâhlarını kıyma ve onları boşama yetkisinin verilmiş olduğu görülür. Ayrıca evlenen çiftlerden resm-i arusane veya resm-i gerdek adı verilen vergi alınmıştır. Zimmîler genellikle bu vergiyi Müslümanların ödediğinin yarısı kadar veriyordu.¹²¹

Miras konusunda gayrimüslimler Müslümanlarla aynı haklara sahip olmuşlar. Ölen bir din adamının malları kiliseye bırakılırdı. Ancak bu uygulama IV. Mehmet zamanında değiştirildi. Ölen din adamlarının 5.000 akçeye kadar olan malı kiliseye 5.000 akçeden fazlası ise devlete verilirdi. Zimmîler de toprağını akrabalarına miras bırakabilir ve ölenin çocukları küçükse toprak emanete alınmakta ve çocuklar büyüyünce geri verilirdi.¹²² Ayrıca İslam ve Osmanlı hukukunda miras hukuku ile ilgili olarak zimmîlerde din ayrılığı çok önemli bir konudur. Din ve ülke ayrılığı mirasçılığı önlüyordu. Bu yüzden zimmîlerle Müslümanların birbirine mirasçı olması mümkün değildi.¹²³

1.3.4. Vakıf

İslam hukuku gayrimüslimlerin hangi koşullarda vakıf kurabileceği belirtilmiştir. Bir Müslüman bir zimmî için vakıf kuramayacağı gibi bir zimmî de Müslüman için vakıf kuramazdı.¹²⁴ Ancak Osmanlı'da vakıf kurma serbestliği vardı. Bir zimmî ancak kendi dinsel kurumlarına ve kendi toplumuna ait vakıf kurabilirdi.¹²⁵ Fatih döneminden itibaren

¹²⁰ Toros, a.g.m., s. 1010.

¹²¹ Ercan, a.g.m., s. 1145.

¹²² Ercan, a.g.m., s. 1145.

¹²³ T. Tankut Soykan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler*, İstanbul: Ütopya Kitabevi, 2000, s. 117.

¹²⁴ Ercan, a.g.m., s. 1146.

¹²⁵ Ercan, a.g.e., s. 213.

gayrimüslim ibadethaneleri ve bu ibadethanelerin vakıfları devletçe korunmuştur.¹²⁶ Padişahların patriklere verdikleri berat ve fermanlardan da anlaşılacağı üzere, Osmanlılarda zimmîlerin dini kurumlarının sahip oldukları vakıflarına müdahale edilmiyordu.¹²⁷ 1826'da *Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti* adıyla bir nezâret kuruldu. Osmanlı Devleti, kaynağı devlet geliri olan vakıfların, Müslüman veya gayrimüslim vakfı olup olmayışına bakmadan Evkaf Nezareti'nin yönetim ve denetimine almıştır.¹²⁸

1.3.5. Hukuk

Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında çok farklı adalet sistemleri vardı. Şeriat mahkemeleri, cemaat mahkemeleri ve konsolosluk mahkemeleri olmak üzere yargı sistemi bölümlere ayrılmıştır. Günlük hayatın işleyişi, aile hukukuna ilişkin işler ve dinî konular cemaat yönetimlerine bırakılmakla birlikte gayrimüslimlerin kendi aralarındaki nikâh akdi, feshi, nafaka, veraset ve vasiyetle ilgili işler cemaat mahkemelerinde görülmektedir. Bir Müslüman, bir gayrimüslim cemaat mahkemesine gidemezdi. Cemaat mahkemeleri gördükleri işler karşılığında belirli oranlarda harç alırdı.¹²⁹ Şeriat mahkemelerinde ise gayrimüslimler yargılanabilirdi. Ya İslam hukukuna ya Hıristiyan ya da Yahudi yorumuna göre bu olabilirdi. Diğer yandan Konsolosluk mahkemeleri de kapitülasyonlardan yararlanan yabancı devletlerin, kendi vatandaşları arasında çıkan anlaşmazlıkları çözmekteydi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde bütün milletler için geçerli yasalar bulunmaktaydı.¹³⁰

Hukuk alanında bir diğer konu da Osmanlı Devleti bir din devleti olduğu için dine sövme ağır bir suç olarak görülmekteydi. Osmanlı Ceza Hukukunda gerek Müslümanların zimmîlerin dinine gerekse de zimmîlerin Müslümanların dinine sövmelerinin cezası vardı. Ancak zimmîlerin Müslümanların dinine sövmelerinin daha ağır cezası oluyordu.¹³¹ Ayrıca hukuki açıdan Osmanlı yönetimi, zimmîlerin dini başkanlarına arz edilen çeşitli ferman ve beratlarla kendilerine mahsus kilise, manastır, havra ve benzeri ibadet yerlerine, vakıflara

¹²⁶ Nuri Adıyeke, "İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair", Güler Eren (Ed.), **Osmanlı**, IV, Ankara: YTY, 1999, s. 255-261.

¹²⁷ Soykan, a.g.e., s. 127.

¹²⁸ Mustafa Alkan, "Azınlık Vakıfları (Tarihî Arka planı, Hukukî Yapısı Ve İç Analizi)", **Gazi Akademik Bakış**, II, (4), (2009), s. 93-111.

¹²⁹ Eryılmaz, a.g.e., s. 41.

¹³⁰ Eryılmaz, a.g.m., s. 239.

¹³¹ Soykan, a.g.e., s. 135.

ve mezarlıklara kimsenin karışmayacağını belirten çeşitli güvenceler vermiştir.¹³² Öte yandan Osmanlı Devleti, kendi dinlerine karşı gelerek dini nitelikte suç işleyen gayrimüslimlerin cezalandırılmalarını patrikler ve hahambaşına bırakmıştır. Gayrimüslim din adamlarının bu konuda cezalandırma yetkileri atama beratlarıyla belirtilirdi. Lakin patriklerin ölüm cezası verme yetkisi yoktu.¹³³

Tanzimat dönemiyle birlikte eşitliğin getirmiş olduğu fırsatlar sonucunda sancak merkezlerinde Müslüman ve gayrimüslim üyelerden oluşan meclisler kurulmuştur (1840). Tanınan haklar sayesinde gayrimüslimlerin Müslümanlar için şahitliği kabul edilmezken, Müslümanlar hakkında hüküm vermek üzere mahkemelerde azalığı yasal hale gelmiştir.¹³⁴ Ayrıca Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla karma mahkemelerin oluşturulacağı belirtilerek, 1846'da İstanbul'da kurulan "Karma Ticaret Mahkemesi" Müslim-gayrimüslim arasında davalara bakacaktı.¹³⁵

1.3.6. Seyahat ve Yerleşme

Gayrimüslimlere seyahat özgürlüğü tanınmış ve Müslümanlarla eşit tutulmuşlardır. Fakat İslam hukukunda da olduğu gibi Osmanlılarda da Müslümanlar için kutsal sayılan Mekke ve Medine gibi kentlerde cami, mescit ve yatır gibi yerlere gayrimüslimlerin girmesi yasaklanmıştır. Aynı şekilde Müslümanların, gayrimüslimlere ait kilise, manastır özellikle Kudüs'teki kutsal yerler ve havra gibi yerlere girmeleri de yasaklanmıştır.¹³⁶ Yerleşme özgürlüğündeki eşitlik, seyahat özgürlüğündeki eşitliğe göre daha kısıtlıdır. Gayrimüslimlerin kutsal yerlerde ikamet etmeleri yasaklanmıştır.¹³⁷ Seyahat ve yerleşme konusunda belirtilmesi gereken diğer bir nokta da "yave" meselesidir. Gayrimüslimler, devletin sınırları içerisinde herhangi bir iş için bir yere gittiklerinde orada altı aydan fazla oturlarsa "yave haracı" vermek zorundaydı. Bu vergi sadece gayrimüslimler içindi. Ayrıca yave haracının alınma amacı, gayrimüslimleri mümkün olduğu kadar devlet kontrolü altında tutmaktır. Şayet bu haracın alınma nedeninin devlete gelir sağlama

¹³² Soykan, a.g.e., s. 146.

¹³³ Güler, a.g.e., s. 47.

¹³⁴ Güler, a.g.e., s. 12-13.

¹³⁵ Güler, a.g.e., s. 48.

¹³⁶ Ercan, a.g.e., s. 173.

¹³⁷ Ercan, a.g.m., s. 1138-1139.

düşüncesi olsaydı sadece gayrimüslimlerden değil, Müslümanlardan da böyle bir vergi alınırdı.¹³⁸

1.3.7. Mesken

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler genellikle şehrin kenar semtlerinde, Rum, Ermeni, Yahudi mahallelerinde gruplar halinde yaşarlardı. İstanbul'da Fener, Balat, Samatya, Kumkapı gibi semtler azınlıkların oturdukları bölgelerdi.¹³⁹ İslam hukukunda gayrimüslimlerin Müslümanlarla bir arada oturmalarını yasaklayan şer'î bir hüküm mevcut değildir. Ancak bu durum hoş karşılanmamaktaydı. Bu yüzden Osmanlı'da Müslümanlar için kutsal sayılan cami, mescit, türbe gibi yerlerin çevresinde gayrimüslimlerin oturması yasaklanmıştır.¹⁴⁰ Özellikle ezan, sala ve Kur'an okunurken kaval çalan gayrimüslimlerin gürültülerinden cemaatin rahatsız olmaları dolayısıyla camiye yakın yerlerde oturan Yahudilerin evlerinin ve dükkânlarının Müslümanlara sattırılması emredilmiştir.¹⁴¹

İslâm hukukuna göre gayrimüslimler, Müslümanlardan daha büyük ve yüksek ev yaptıramazken, Osmanlı Devleti'nde böyle bir kısıtlamanın olduğunu gösteren belge görülmemiştir.¹⁴² Zimmîlerin evlerinin Müslümanlarınkinden yüksek olmaması hükmü Osmanlı Devleti'nde sıkı bir şekilde uygulanmamıştır. Parası olan her dönemde büyük ev inşa etmenin yolunu bulmuştur.¹⁴³ Osmanlılarda gayrimüslimlerin, Müslümanlardan yüksek katlı ev yaptığı hakkında belgeler vardır.¹⁴⁴

Osmanlılarda mesken konusunda gayrimüslimlere kati ve keskin şekilde sınırlandırmalar konulmamıştır. Seyyahlar, Galata'daki gayrimüslimlerin evlerinden bahsederken burada balıkçılıkla geçinen Rumların oturduğundan, İtalyan mimarisine uygun olarak Cenevizliler tarafından burada yaptırılan evlerin çoğunun eski yapılar olduğundan ve bu evlerin oldukça yüksek olduğunu belirtmektedir. Fakat zamanla yosunlaşmış, kararmış ve kısmen de yıkılmaya yüz tutmuş evler olarak anlatılmaktadır.¹⁴⁵

¹³⁸ Ercan, a.g.e., s. 178.

¹³⁹ Güler, a.g.e., s. 124.

¹⁴⁰ Ercan, a.g.m., s. 123.

¹⁴¹ Kenanoğlu, **Osmanlı Millet Sistemi**, s. 321.

¹⁴² Ercan, a.g.m., s. 123.

¹⁴³ Eroğlu, **Osmanlı Devleti'nde Yahudiler**, s. 27.

¹⁴⁴ Kenanoğlu, **Osmanlı Millet Sistemi**, s. 328.

¹⁴⁵ Karl Tebly, **Dersaadette Avusturya Sefirleri**, s. 204-205.

Alman elçilik heyetinin Protestan vâizi Stephan Gerlach ve Polonyalı dindar bir Avrupalı seyyah olan Simeon, 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra İstanbul'daki gayrimüslimlerin yaptıkları evler hakkında şunları ifade etmektedirler: ¹⁴⁶

Rumların evleri fırınlanmış tuğlalardan yapılmıştır, Yahudilerin evleri ise paşa konakları ile kıyaslanacak tiptedir. Çoğu taştan inşa edilmiş, yüksek ve çok odalı evlerdi. Hemen hemen tamamının bodrumunda demir kapılarla korunmuş mahzenler var.

Diğer taraftan devlet, kilise ve havraların iç teşkilatlarına hiçbir şekilde karışmazdı. Ancak ibadethaneler onarılırken eski yapısı ve iç teşkilatı bozulmadan onarılır, eski yapısına uygun onarılıp ek bölümler yapılmazdı. Ayrıca onarım için kullanılan malzeme eski ve kullanılmış olmalıydı. Bu uygulama Köprülü Fazıl Mustafa Paşa tarafından kaldırılıp kullanılmamış malzeme olmalı kararı alınmıştır. Devlet her zaman gayrimüslimlerin ibadet yerlerine yapılan saldırılara engel olmuş ve suçluları cezalandırmıştır. Kısacası kilise ve havraların güvenliği devamlı olarak sağlanmıştır. ¹⁴⁷ Evlerin rengi konusuna gelindiğinde, evin sahibi Hristiyan ise farklı binalar gibi görünmesini sağlamak amacıyla aynı yapının değişik renklerle boyanırdı. III. Selim devrine ait bir fermenda Yahudi evlerinin siyah boyanması istenilmekte ve buradaki amaç Müslüman olmayı ayırmaktı. ¹⁴⁸

19. yüzyılın ortalarına doğru İslam mahallesinde olan Müslüman evlerinin tasarruf hakkının gayrimüslimlere verilmesinin yasaklandığı görülmektedir. Bu dönemde Müslüman mahallesinde bulunup da gayrimüslim halka satılacak emlak ve evlere ait senetlere Müslüman olma şartının konduğu, bu şartın fesatça olduğu gerekçesi ile gayrimüslimlerce Şer'i mahkemelere itiraz edildiği, fakat bu tür itirazların mahkemelerce dikkate alınmaması gerektiğinin ifade edildiği görülmüştür. Ayrıca İngiliz konsolosunun 1861 tarihli raporuna göre, son dönemde çıkarılan bazı fermanlar Müslüman mülklerinin Hristiyanlara devrini yasaklamakta fakat etkili olamamaktadır, Türklerin yeterince mülkü olduğundan evlerini kendi halkına satamayan Türkler bunları Hristiyanlara satmaktaydılar. ¹⁴⁹

¹⁴⁶ Gerlach, **Türkiye Günlüğü 1573-1576**, I, s. 525-574; Simeon, **Polonyalı Simeon'un Seyehatnamesi 1608-1619**, s. 91.

¹⁴⁷ Ercan, a.g.m., s. 124-125.

¹⁴⁸ Kenanoğlu, **Osmanlı Millet Sistemi**, s. 329.

¹⁴⁹ M. Macit Kenanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinlerarası İlişkiler (14-20. Yüzyıllar)", **Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, VI, (2), (2009), s. 103-164.

1.3.8. Giyim

Osmanlılarda giysiler kişinin toplumdaki konumunu göstermekle birlikte giysinin rengi ve biçimi de kişilerin hangi millet ve dine bağlı olduğunu gösteriyordu. Herkesin kendine özgü ve birbirinden bağımsız kıyafet şekilleri vardı. İslam devletlerinde kılık kıyafette belli bir ayırımın şart olmamasına rağmen Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim ile Müslüman halk arasında giyim konusunda bazı farklılıklar olmuştur. Yükselme dönemine kadar giyim ile ilgili geniş ölçüde bir sınırlandırmanın olduğunu belirten bir belge yoktur. Fatih zamanında da giyim konusunda kısıtlamalarının olduğu belirtilmektedir. Buna istinaden 15. yüzyılın ortalarında Türkiye'ye yerleşmiş olan Yahudilerden İsak Zarfati, Almanya ve Macaristan'daki Yahudileri Türkiye'de oturmaya davet etmiş ve bunun nedenlerini de şöyle dile getirmiştir:¹⁵⁰

(...)Burada en iyi elbiseleri giyebilirsiniz. Burada herkes kendi incir ve asma ağacının altında oturabilir. Hristiyan egemenliğinde, çocuklarınızı mosmor ve kıpkızıl dövülme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmadan, asla mavi ve kırmızı elbiseler giydiremezsiniz.

Kanunnamelerde bazı konularda gayrimüslimlerin Müslümanlardan ayrı tutulduğu da görülmekteydi. Mesela Yavuz Sultan Selim Kanunnamesinde hamamlarda ve berberlerde gayrimüslimler için kullanılan havlu, peştamal ve usturların Müslümanlar için kullanılmasının yasaklandığı görülmektedir.¹⁵¹ Kanuni'nin 1523 tarihli Umumi Kanunnamesinde de böyle geçer.¹⁵² Bu uygulamayı bir aşağılamadan ziyade İslam dininin temizliğe ilişkin hassasiyetinin bir yansıması olarak görmek gerekir.

II. Selim döneminde 1568 tarihli bir fermanla Müslüman olmayan halkın kıyafetlerini birtakım kayıt ve şartlara bağlanmıştır.¹⁵³ Bu fermana göre Yahudi, Hristiyan ve diğer gayrimüslimler üstün kaliteli ve hazır elbise giymeyeceklerdi. Osmanlı Devleti'nin böyle bir uygulama yapmasında ekonomik kaygı ve toplumsal düzeni sağlama sebepleri yatmaktadır diyebiliriz. Çünkü Osmanlı herkesin farklı türden kumaştan yararlanarak elbise giymesini sağlama koşulunu koymasında sadece tek bir yerde kumaş üretiminin

¹⁵⁰ Ercan, a.g.m., s. 117.

¹⁵¹ Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri**, III, İstanbul: F.E.Y. Vakfı, 1991, s. 126.

¹⁵² Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri**, IV, İstanbul: F.E.Y. Vakfı, 1992, s. 322.

¹⁵³ Ercan, a.g.m., s. 119.

yapımı değil farklı yerlerde üretilen kumaşlardan da elbise olarak yararlanmayı sağlayarak ekonomide üretim ve tüketimi dengede tutmak amaç olabilir.¹⁵⁴

III. Murat döneminde giyim konusunda sert tedbirler alınmış ve 1577 tarihli bir fermanla yasaya aykırı elbise giyenlerin doğrudan doğruya siyasetle cezalandırılmaları emredilmiştir.¹⁵⁵ III. Murat'a ait 4 Eylül 1577 tarihli bu fermanla gayrimüslimlerin giysileri konusunda, ipek kullanmaları veya ipekten yapılan elbiseleri kullanmaları da yasaklanmıştır. Bu fermanla alakalı olarak İstanbul'da bulunan Gerlach günlüğünde şunları belirtmektedir:¹⁵⁶

1577 Eylülün başlarında padişah, üç gün üst üste kentte tellallar aracılığıyla halka şu haberi duyurdu: Bundan böyle padişah tebaası olan Hristiyanlar, Yahudiler, (yabancılar ve tüccarlar dışında) ipekli ya da ince dokumalardan yapılma elbiselerden giymeyecekler, kaba kumaşlardan yapılan kıyafetler edinecekler. Zarif ayakkabılar yerine yarım taler değerinde kaba ayakkabılar giyecekler. Zarif düzgün sarıklar yerine, kaba sarıklar takacaklar. Uzun pantolon yerine sadece çorap giyecek ve tozluk takacaklardı.

Gerlach'a göre III. Murat'ın o zaman bu kararnameyi çıkarmasının nedeni, duyurunun yapılmasından iki hafta önce, Yahudi bir kadının boynunda 40.000 düka değerinde bir kolye ile sokakta gezerken görülmesiydi. Ayrıca Yahudi erkeklerden de kadife ve ipek giysilerle gezinenler görülmüştü.¹⁵⁷ Diğer yandan 1717-1718 yılları arasında elçilik göreviyle İstanbul'a gelmiş olan İngiliz seyyah Lady Montagu, mektuplarında giyim konusunda Beyoğlu, Tophane ve Galata mahallerinde Müslüman ve gayrimüslim kadınların yüzlerini örtmeden sokağa çıkamadıklarını dile getirmiştir.¹⁵⁸

Kıyafet sınırlaması sadece Osmanlı Devleti'nde olmamış, Avrupa'da da böyle bir uygulama görülmüştür. Ancak ikisin arasında amaç farkı vardır. Avrupa'da bu uygulama bir milleti aşağılamak amacıyla uygulanmıştır. Yahudilerin göğüsleri üzerine dikilmiş çark şeklinde bir kumaş parçası taşımaları mecburiyeti getirilmiştir. Yahudiler böylelikle dışlanmak istenilmiştir.¹⁵⁹ Avrupa'da durum böyleyken Osmanlı'da böyle bir amaç güdülmediği açıktır. Ancak gayrimüslimlerin kendilerine mahsus kıyafeti terk ederek

¹⁵⁴ Ercan, a.g.m., s. 1142.

¹⁵⁵ Ercan, a.g.m., s. 118.

¹⁵⁶ Gerlach, **Türkiye Günlüğü 1577-1578**, II, s. 633.

¹⁵⁷ Ebru Boyar ve Kate Fleet, **Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi**, (Çev. Serpil Çağlayan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 196; Gerlach, **Türkiye Günlüğü 1573-1576**, I, s. 633-634.

¹⁵⁸ Lady Montagu, **Şark Mektupları**, s. 108.

¹⁵⁹ Eroğlu, **Osmanlı Devleti'nde Yahudiler**, s. 23.

Müslümanlara ait kıyafetleri giymeleri 19. yüzyılın başlarına kadar yasaktır.¹⁶⁰ Tanzimat'tan sonra giyim konusunda büyük ölçüde Batı'ya açılan Osmanlı Devleti, klasik dönemdeki yasak ve kısıtlamaları 19. yüzyılın sonlarına doğru hemen hemen kaldırmıştır. Özellikle gayrimüslim kadınların Fransız modasını takip etmeye başladığı belirtilmiştir.¹⁶¹

1.3.9. Dini Yaşam

Osmanlılarda Müslüman ve gayrimüslimler arasında çağına göre özgürlüğün fazlaca olduğu söylenebilir. İslâm hukuku esas alınmış fakat bazen farklı uygulamalarda yapılmıştır. Gayrimüslimler lehine uygulamalar yapılmış ve yeni kiliseler, patrikhaneler bile açılmıştır. Bunlar arasında üç önemli patrikhane vardır. 1461 yılında Gregoryan Ermeni Patrikhanesi'nin Fatih tarafından, 1830 yılında Katolik Ermeni Patrikhanesi'nin II. Mahmud tarafından ve 1870 yılında Bulgar Patrikhanesi'nin Abdülaziz tarafından açılmasına izin verilmiştir.¹⁶²

İslam ülkesinde bulunarak patriklerin dini yaşamlarını gözlemleyen Simeon, İstanbul'daki bir Ermeni Patriği'nin yani Kayserili Grigor'un çok dindar, faziletli ve kutsal kitaplara vakıf, oruç ve perhiz hususunda da çok titiz bir Hristiyan olduğunu belirtmektedir.¹⁶³ Ayrıca Balat'ta yarısı Frenklere, yarısı Ermenilere ait bir kilisenin varlığına ve müşterek olarak burada ibadetlerini yerine getirdiklerine değinir. Bu kilisenin yanında Galata'da 10'u Rumlara, 10'u Frenklere, biri de Ermenilere ait olmak üzere de 21 kilisenin olduğundan bahsetmektedir.¹⁶⁴ 1672-1673 yılları arasında İstanbul'da kalmış olan Fransız seyyah Antoine Galland ise gayrimüslimlerin dini yaşamı hakkında anılarında Galata'da çıkan büyük yangından sonra buradaki kilisenin Osmanlı Devleti tarafından yeniden inşa edilip ibadete açıldığını ve Osmanlı ülkesinde Frenklerin Hristiyan dinini serbestçe icra etmelerine müsaade edildiğini belirtmektedir.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Kenanoğlu, **Osmanlı Millet Sistemi**, s. 353.

¹⁶¹ Güler, a.g.e., s. 126.

¹⁶² Ercan, a.g.m., s. 125.

¹⁶³ Simeon, **Polonyalı Simeon'un Seyehatnamesi 1608-1619**, s. 4.

¹⁶⁴ Simeon, **Polonyalı Simeon'un Seyehatnamesi 1608-1619**, s. 11-12.

¹⁶⁵ Antoine Galland, **İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)**, (Çev. Nahid Sırrı Örik), II, Ankara: TTK, 1973, s. 66.

Öte yandan İngiliz seyyah Lady Montagu, mektuplarında dini yaşam konusunda İstanbul'daki Rumların dini inançlarına bağlılıklarını ve rahatça ibadetlerini yerine getirdiklerini kaydetmektedir. Ayrıca Rumların İstanbul'da resme ayrı bir önem verdiklerini, Meryem tasvirli tablolar çizdiklerini ve İtalya'da bile böyle çizimlerin olmadığını belirterek Rumların sattıkları madalyalarda bile Meryem tasvirlerinin bulunduğunu yazmaktadır.¹⁶⁶

Osmanlı Devleti'nde zulüm ve zorlama yoktu. Gayrimüslimler kendi inançlarını ve bunların gereklerini yerine getirme konusunda herhangi bir engelle karşılaşmamışlardır. Hacca gitmek isteyen gayrimüslimlere herhangi bir kısıtlama getirilmemiştir. Bilindiği üzere her üç din içinde kutsal kabul edilen Kudüs, gayrimüslimler için hac merkezleri arasındadır. 1743 yılında Edirne ile İstanbul arasındaki şehir ve kasabalarda bulunan kadılara gönderilen bir emirle Edirne'den Kudüs'e gitmek isteyen Yahudilere engel olunmaması ve gerekli izinlerin verilmesi istenmişti. Benzer bir emir de 1760 yılında Anadolu'daki şehirlerde görev yapan bütün kadılara gönderilmiştir. Buna göre hac ibadeti için Kudüs'e giden gayrimüslimlere gidiş ve gelişlerinde zorluk çıkarılmayacak ve kendilerine gerekli izinler verilecekti.¹⁶⁷

Gayrimüslimler, cenaze töreni ve defni konusunda da serbest bırakılmışlardır. Cenazelerini kendi dinî inançlarına göre törenler yaptıktan sonra yine kendileri için tahsis edilen mezarlıklara defnedebilmekteydiler. Bütün bu hoşgörüyü rağmen gayrimüslimlerin ibadet özgürlüklerine bazı kısıtlamaların getirildiği bazı konular da vardır. Bu kısıtlamalar çoğunlukla ibadet zamanında çıkarılan seslerle ilgiliydi ki bunların başında çan çalma yasağı gelmekteydi. Çan çalmanın, Müslümanlar tarafından İslâm'ın üstünlüğüne bir saldırı olarak görüldüğü için yasaklandığı belirtilmektedir.¹⁶⁸ Osmanlı'da Müslümanların en çok rahatsız oldukları eylemler içerisinde, gayrimüslimlerin aleni olarak içki içmeleri, ölü definlerinde veya anmalarında ayin-i batılları üzere seslerini yükseltmeleri ve aleni olarak haçın teşhiri sayılır. Bu yüzden Müslümanlara içki satılmaması ve kendilerinin de aleni olarak içmemeleri özellikle tembih edilmiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Lady Montagu, **Şark Mektupları**, s. 79-83.

¹⁶⁷ Karataş, a.g.m., s. 281.

¹⁶⁸ Karataş, a.g.m., s. 280.

¹⁶⁹ Tekin, a.g.e., s. 94.

Bahsedilen bu haklardan başka eğitim alanında da gayrimüslimler serbestliğe sahipti. Gayrimüslim cemaatler, okul açabilme ve okullarının programlarını serbestçe tespit edebilme yetkisine sahip kılınmışlardır. Devletin bu konuda bir müdahalesi olmamıştır. Islahat Fermanı'ndan sonra gayrimüslimler devlet okullarında da okuma imkanına kavuşmuştur. Özellikle gayrimüslimlerin askerî olmayan yüksek okullardan yararlandıkları görülmüştür.¹⁷⁰ Öte yandan ayrıcalık olarak gayrimüslimlere gümrük vergisinden muafiyet tanınmıştır. Kiliselerin süslenmesine ve ayinlerin yapılması için mahsus olan eşyalar gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.¹⁷¹ Diğer bir ayrıcalık Islahat Fermanı'ndan sonra gayrimüslim dini liderler devletten maaş almaya başlamışlardır ve bu uygulama 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir.¹⁷²

Anlaşıldığı üzere, Osmanlı Devleti'nde ilk dönemlerden itibaren gayrimüslim vatandaşlara dünyanın hiçbir devletinde benzeri görülmeyen şekilde dini, adli, eğitim, kültür ve idari alanda özerklikler tanınmıştır. Evlenme, boşanma, düğün ve ölüm gibi medeni hukuku ilgilendiren bütün işler millet teşkilatlarına bırakılmıştır. Öte yandan Tanzimat Fermanı ve özellikle Islahat Fermanı'yla getirilen yeni düzenlemeler, gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının hukuki statülerinde önemli ve köklü değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bazı yasak ve kısıtlamalar ortadan kaldırılarak Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki eşitlik daha fazla yaygınlaşmıştır.

¹⁷⁰ Güler, a.g.e., s. 115.

¹⁷¹ Eryılmaz, a.g.e., s. 41-42.

¹⁷² Güler, a.g.e., s. 33.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BATILI SEYYAHLARA GÖRE İSTANBUL'DA GAYRİMÜSLİMLERİN SOSYAL VE KÜLTÜREL DURUMU

2.1. Gayrimüslimlerin Nüfus Bilgileri

Batılı seyyahlardan edinilen bilgilere göre, II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde, İstanbul'da yaşayan gayrimüslim nüfusun çoğunluğunu Rumlar, Ermeniler, Frenkler, Yahudiler ve Hristiyan Avrupalı halklar oluşturuyordu. Seyyahlara göre bu halklar İstanbul'un Anadolu yakasından çok Avrupa yakasında çoğunluktadır. 1814'te Türkiye'ye gelerek İstanbul'u ziyaret eden Polonyalı seyyah Edward Raczynski bu dönem İstanbul'u şu ifadelerle tasvir etmektedir:¹⁷³

Türklerin "İstanbul" dedikleri, Constantinopolis Avrupa'nın en önemli şehirleri arasında yer alır. Şehir çevresi 2,5 mil gelen bir üçgene benzer, bu üçgenin bir kenarı Sarayburnu'ndan Eyüp Camii'ne kadar 2600, ikinci kenarı Eyüp Camii'den Yedikule'ye kadar 3600 ve üçüncü kenarı ise Yedikule'den tekrar Sarayburnu'na kadar 3250 kulaçtır. Bu şehirde 660.000 insan, dış mahallelerle birlikte 60.000 evde oturmaktadır.

1855'te İstanbul'a gelmiş olan Emelia Hornby ise annesine ve eşine yazdığı mektuplarda gezdiği yerlerden bahsetmeden önce İstanbul'u ilk gördüğü anı şöyle dile getirmektedir:¹⁷⁴

Roma'nın rakibi olan bu güzel şehir gülücüklerle gözyaşları, bulutlarla güneş ışıltıları arasında, kubbeleri ve minareleri, servi koruları ve beyaz saraylarıyla bizi karşıladı. Avrupa ve Asya kıyıları burada birleşerek, koyu mavi dalgaların ortasında kelimelerle tarif edilemeyecek kadar güzel ve göz alıcı bir şehrin yükseldiği büyük bir körfez oluşturuyor sanki.(...) Uzun bir süre güvertede büyülenmiş gibi durup önce bakışlarımızı zirvesinde karların parladığı uzaktaki Uludağ'a; sonra Marmara Denizi'nin hayal meyal seçilen adalarına; üzerindeki sayısız kayıkla cıvıl cıvıl görünen ışıltılı Boğaz'a; sonra da Ayasofya'nın taçlandığı ve yüksek minarelerle kaplı güzel İstanbul'a çevirdik.

1808-1861 yılları arasında birçok seyyah, İstanbul'un Fener, Pera (Beyoğlu), Balat, Galata, Haliç, Tarabya, Tophane, Büyükdere, Üsküdar vb. bölgelerini gezerek gördükleri yerler ve buralarda yaşayan gayrimüslimler hakkında hatıratlarına, günlüklerine,

¹⁷³ Raczynski, **1814 de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat**, s. 24.

¹⁷⁴ Hornby, **Kırım Savaşı Sırasında İstanbul**, s. 39-40.

raporlarına ve mektuplarına birçok bilgi not etmiştir. Ayrıca seyyahlar eserlerinde gayrimüslimlerin nüfuslarına ilişkin olarak birçok tahmini bilgi vermektedirler. 1820’lerde İstanbul’da bulunmuş ve İrlandalı bir papaz olan Robert Walsh, gayrimüslim ve Müslüman nüfus hakkında “*Rumların Pera olarak adlandırdığı yerleşim yerinde yaklaşık 50 insanın Protestanlığa mensup olduğunu, bunun yanı sıra elçi ailelerinin, İngiliz tüccarların ailelerinin bulunduğunu ve Pera’nın diğer bölümlerinde yaklaşık 6000 Frenk’in olduğunu*” aktararak bu bilgilere ek olarak İstanbul’da 200.000’i Türk, Yahudi, Rum ve Ermeni nüfusun bulunduğunu belirtmektedir.¹⁷⁵ Ayrıca İstanbul’da diğer insanlarla birlikte toplamda 500.000 kişinin yaşadığını dile getirmektedir.¹⁷⁶

Walsh’dan sonra 1824-1827 yılları arasında İstanbul’da bulunmuş olan İrlandalı gezgin ve aynı zamanda bir doktor olan Richard Robert Madden ise İstanbul’da Üsküdar, Pera, Galata’nın kenar mahalleleri vb. dâhil 800.000’i aşmayan bir nüfusun varlığından bahsetmektedir. Bununla birlikte bu nüfusun 100.000’inini Rumların, 80.000’inini Ermenilerin, 50.000’inini Yahudilerin 2000’inini de Frenklerin oluşturduğunu dile getirmektedir.¹⁷⁷ Ayrıca Madden’den sonra 1831-1832 yılları arasında Amerikalı doğa bilimci James Ellswort De Kay kolera araştırması için ziyaret ettiği İstanbul’da, etrafındakilerden edindiği bilgilerin akabinde kendine göre bir hesaplama yaparak İstanbul’un Türk ve gayrimüslim nüfusuyla ilgili şu bilgileri vermektedir:¹⁷⁸

- Türkler.....160.000
- Rumlar.....30.000
- Ermeniler.....30.000
- Yahudiler.....30.000

Bu durumda toplamda 250.000 yapan bir nüfusun varlığından bahsetmektedir. Diğer taraftan 1838 yılında iki yıllığına Türkiye’ye gelen İngiliz seyyah John Reid ise, İstanbul hakkında gözlemlerini ifade ederken şehrin Türk, Ermeni, Rum, Yahudi ve Frenk bölgelerine ayrılmış olduğunu ve az ya da çok bütün kasabalarda Türklerin de bulunduğunu belirtmektedir.¹⁷⁹ Aynı şekilde 1843’te İstanbul’a seyahat eden Amerikalı bir papaz olan John Pierce Durbin de, İstanbul genelinde hiçbir topluluğun özel bir yerde özel

¹⁷⁵ Walsh, **A Residence at Constantinople**, I, s. 235.

¹⁷⁶ Walsh, **A Residence at Constantinople**, I, s. 265.

¹⁷⁷ Madden, **Travels in Turkey**, s. 92.

¹⁷⁸ De Kay, **1831-1832 Türkiye’sinden Görünümler**, s. 131-132.

¹⁷⁹ Reid, a.g.e., s. 92.

olarak bulunmadığını, bazı yerlerde çoğunluk olsalar da farklı milliyetlere veya dinlere sahip olan halkın iç içe huzur ve refah içinde yaşadıklarını, toplumda herhangi bir sınırlamanın olmadığını belirtir. Buna binaen Türk mahallelerinde Rumların ve Ermenilerin de yaşadığını, aynı şekilde Pera’da Frenklerin arasında Türk ailelerinin de olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca Marmara’dan Karadeniz’e kadar Boğaziçi’nde oturan halk büyük oranda Türklerden oluşsa da bu bölgede Hristiyanların da yaşadığına değinmekteydi.¹⁸⁰

Öte yandan Durbin, İstanbul’un nüfusuna ilişkin bilgiler verirken bu bilgileri Reid’den aktararak vermektedir.¹⁸¹ Reid’in bu nüfus verilerini hükümetle bağlantısı olan bir Ermeni’den aldığını belirtip, bu dönemde İstanbul’un nüfusunun toplamda 846.000 olduğunu yazmaktadır. Durbin, Reid’den aldığı nüfus oranlarının dağılımını şöyle vermektedir:¹⁸²

- Türkler : 500.000
- Ermeniler : 200.000
- Yahudiler : 100.000
- Rumlar : 28.000
- Avrupalılar : 18.000

Durbin, Reid’den hareketle Ermeni nüfusunu yüksek; aynı şekilde de Rum nüfusunu düşük göstermiştir. Aynı zamanda Durbin İstanbul’da gayrimüslim nüfusun giderek bir artış gösterdiğini belirtmiştir. İstanbul’un nüfusu hakkında bilgi veren diğer bir seyyah da 1854 yılında İstanbul’da bulunan George William Frederick Howard’dır. Howard’a göre İstanbul’un nüfusu Boğaziçi’ndeki köyler dâhil 750.000 civarındaydı ve bunun yaklaşık 240.000’ü Türk, 300.000’i Rum, 200.000’i Ermeni ve 10.000’i Yahudi ve Frenklerden oluşmaktaydı.¹⁸³

Durbin ve Reid, Abdülmecid zamanında İstanbul’daki gayrimüslim nüfusun dağılımını belirtirken, Balat’ta Yahudilerin, Fener’de Rumların ve Ermenilerin aynı zamanda çeşitli

¹⁸⁰ Durbin, a.g.e., II, s. 246.

¹⁸¹ Durbin, a.g.e., II, s. 239.

¹⁸² Durbin, a.g.e., II, s. 239; Reid, a.g.e., s. 138.

¹⁸³ Howard, **Diary in Turkish and Greek Waters**, s. 32.

Türk mahallelerinin olduğunu belirtir.¹⁸⁴ Ayrıca Durbin, Türklerin genel olarak Üsküdar, Galata, Tophane, Pera ve Kasımpaşa'da yani İstanbul'un bütün her yerinde yayılmış olduğunu, diğer toplumların ise bazı yerlerde yoğunlaştığını belirtir.¹⁸⁵ Ona göre Üsküdar dâhil buraya yakın yerlerde, Anadolu yakasında 80.000 Türk yaşar. Özellikle Tophane ve Kasımpaşa Türklerin daha yoğun bulunduğu semtlerdi.¹⁸⁶

Durbin, İstanbul'da demografik yapı açısından tespitlerde bulunurken İstanbul'da giderek artan bir Frenk nüfusuna da değinmektedir. Özellikle 1838'den itibaren Osmanlı Devleti'yle Avrupa arasında artan ilişkilerle birlikte çeşitli vapur hatları, çeşitli yabancı konsoloslukların kurulmasıyla Frenk bölgesi olan Pera'da hızlı bir Frenk nüfus artışı yaşandığını ve nüfusun yaklaşık 40.000'ini oluşturduklarını not eder.¹⁸⁷ Frenk nüfusunun çoğunluğunu Katolikler oluşturuyordu.¹⁸⁸ Ayrıca Tophane'nin yukarı kesiminde bulunan "Demetri" diye adlandırılan bölgede Frenklerin ve Hristiyanların yaşadığını ifade etmektedir.¹⁸⁹

Öte yandan 1847'de İtalya ve Yunanistan üzerinden geçip İstanbul'a seyahat eden Fransız gezgin Jean Henri Abdolonyme Ubicini, Boğaz'da gezerken kıyıların mahallelerle dolup taşıdığını açıklar ve İstanbul'un nüfusu hakkında bazı bilgiler verir. Ona göre İstanbul'un nüfusu ikiye ayrılır: Osmanlı tebaasından olanlar (yerleşmiş) ve Kapitülasyonlarla yönetilenler (yerleşmemiş yabancı uyruklular). İlk gruptakiler Müslümanlar, Rumlar ve Ermeniler iken, ikinci gruptakiler ise toplamda 14.000'i aşmazlar. Bu grupta şunlar bulunur: Eski Yunanlılar 6.120, Maltalı ve İyonyalıları 1.983, Avusturyalıları 1.581, Fransızlar 1.029, Ruslar 926, İranlılar 657; geri kalan kısmı ise Sardunyalılar, Napolitenler, Toskanlar İngilizler, Belçikalılar, Prusyalılar, İsveçliler, İspanyollar, Danimarkalıları, Portekizliler, Hollandalılar ve Amerikalılar oluşturur.¹⁹⁰

¹⁸⁴ Durbin, a.g.e., II, s.191; Reid, a.g.e., s. 92-93.

¹⁸⁵ Durbin, a.g.e., II, s. 240.

¹⁸⁶ Durbin, a.g.e., II, s. 244.

¹⁸⁷ Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Batılı Seyyahların Gözüyle Sultan Abdülmecid Döneminde İstanbul", **Nakş-ı İstanbul Ortaköy Büyük Mecidiye Camii**, İstanbul: Gürsoy Grup Kültür Yayınları, 2015, s. 49-80; Durbin, a.g.e. II, s. 239-240.

¹⁸⁸ Durbin, a.g.e., II, s. 246.

¹⁸⁹ Durbin, a.g.e., II, s. 244; Reid, a.g.e., s. 93.

¹⁹⁰ Ubicini, **Türkiye 1850**, I, s. 50.

2.2. Yaşadıkları Yerler ve Meskenleri

II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde gezginlerin İstanbul'u betimlerken özellikle Boğaz ve şehrin çevresine yoğunlaştıklarını görüyoruz. İstanbul'da uzun yıllar kalmış olan Amerikalı seyyah David Porter, Boğaz'ın her iki tarafındaki köylerde Türklerin, Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin yaşadığını, iş dışında birbiriyle muhatap olmadıklarını, birbirlerine karışmadıklarını ve birbirinden ayrı köylerde bulunduklarını belirtmektedir.¹⁹¹ Her iki padişah döneminde de Batılı seyyahlar, eserlerinde gayrimüslimlerin yaşadığı yerler ve meskenleri hakkında da birçok bilgi vermektedirler.

2.2.1. Fener

1832 yılında Porter, hatıratlarında Galata ve Fener'de bulunan Rumlardan bahsetmektedir. Fener civarının esasen bir Rum yerleşim bölgesi olduğunu belirtir.¹⁹² Aynı şekilde Walsh da Fener'i Rum bölgesi olarak tanımlarken "*Türklerin buraya sahip olduğunda Rumlar zaten burada yaşıyordu*" diye ifade eder.¹⁹³ Ayrıca Porter'a göre Rumlar seçkin, varlıklı bir aile yapısına sahiptir ve ayrıca kendilerine ait evleri vardır. Görünüşte kirli yerlerdir, ancak evlerin iç kısımları görkemli döşenmiş ve bazen buralarda kendi arkadaşlarıyla eğlenceler verirler.¹⁹⁴

1835'te İstanbul'a gelmiş olan İngiliz bayan seyyah Julia Pardoe, Rum kolonisinin entrika odağı olarak tasvir ettiği Fener'de bulunduğu sırada buradaki Rumlar hakkında şunları söylemektedir:¹⁹⁵

Burada gerçekten Rum, Rum'a karşı ve halat çekme oyunu gibi aralarında ölümüne savaş var. Patrikler ve baş piskoposlar yerlerinden edilip sürgüne gönderiliyorlar; bir hizip veya diğeri güç kazandığında yönetimin önemli kişileri kovulup uzaklaştırılıyor; sonunda nefretin yoğunluğu her yüreği taşlaştırıyor ve dudaktaki gülümseme, diş bilemeye dönüşmek için fırsat kolluyor.

De Kay ise, Fener'de bulunduğu sırada burada yaşayan gayrimüslimler için karışıklık çıkaran Rumların artık daha sakin davrandıklarını, Türklerin yapılacak en akıllı şeyin, onları kendi hallerine bırakmak olduğunu düşündüklerini ifade etmektedir. Fener'de

¹⁹¹ Porter, *Costantinople and Its Environs*, I, s. 22.

¹⁹² Porter, *Costantinople and Its Environs*, II, s. 66.

¹⁹³ Walsh, *A Residence at Constantinople*, I, s. 240.

¹⁹⁴ Porter, *Costantinople and Its Environs*, II, s. 66.

¹⁹⁵ Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul*, s. 98.

sadece Rumların yaşamadığını, Ermenilere ve Türklere ait birçok ev gördüğünü, sokakların dar, bozuk ve kirli olduğunu bunun yanında Fenerli Rumlara ait evlerin ihtişamı ve görkemiyle tezatlık içinde bulunduğunu belirtmektedir.¹⁹⁶ Ayrıca buradaki ruhban sınıfından edindiği verilerden hareketle Fener’de 1818’de nüfusun yaklaşık 30.000 olduğunu, ihtilal sırasında bu nüfusun epeyce azaldığını, fakat nüfusun artık eski haline döndüğü yazmaktadır.¹⁹⁷

Abdülmecid zamanında da İstanbul’a gelmiş olan seyyahların Fener ve burada yaşayan Rumlar hakkında aktardığı birçok bilgi, II. Mahmud dönemi seyyahlarının aktardıklarından farklı olmamıştır. Durbin’e göre Fener, dış görünüş olarak hiçbir şey; fakat hoş, büyük ve lüks bir şekilde donatılmış meskenler içerir. Burası Rumlar için bir nevi ana bölgedir. Özellikle Rum Patrikhanesi taraflarında soylu Rumlar otururdu. Durbin, burada yaşayan Rumların saygın, akıllı ve örnek bir millet olduğunu belirtir. Ayrıca buranın Rum siyasi etki ve entrika merkezi olduğuna, son Rum Devleti girişimleri oluştuğunda buradaki Rum nüfusunun azaldığına, Antik Yunan asaletinin ve devlet üzerindeki Rum etkisinin yok olduğuna değinmektedir.¹⁹⁸ Öte yandan Durbin, başlıca Ermeni bölgesi olarak da Fener’in doğu tarafı ve Haliç’e uzanan kesimi işaret eder. Diğer Ermeni bölgeleri olarak ise Marmara denizi kıyıları, Yedikule ve Sarayburnu arasını gösterir.¹⁹⁹

1852’de Fener’i gezen Fransız seyyah Theophile Gautier de Rumlar hakkında bazı bilgiler dile getirmektedir. Onun anlatımıyla Rum ayaklanması nedeniyle diplomatik alanda Osmanlı Devleti’nin gözünden düşen Rumların burada oldukça güzel evlerde ve zenginlik içinde yaşadıklarını şöyle ifade etmektedir:²⁰⁰

Burası, Paris’teki Cour des Miracles ve ayrıca West-End sayılır; buradaki taş evler mimari açısından oldukça güzeldir. Çoğunda, merdiven biçiminde kesilmiş konsol ya da kıvrıntılı dirseklere dayanmış güzel balkonlar vardır; daha eski olan başka evler yarı kale, yarı sivil yapı olan Küçük Fransız konaklarını andırmaktadır.

İstanbul’daki gayrimüslim halkın yaşadığı yerler hakkında detaylı bilgi veren bir diğer Batılı seyyah da 1853’te İstanbul’u gezmiş olan Stephen Olin’dır. Eserinde, İstanbul

¹⁹⁶ De Kay, **1831-1832 Türkiye’sinden Görünümler**, s. 127.

¹⁹⁷ De Kay, **1831-1832 Türkiye’sinden Görünümler**, s. 127.

¹⁹⁸ Durbin,, a.g.e., II, s. 241.

¹⁹⁹ Durbin,, a.g.e., II, s. 242.

²⁰⁰ Gautier, **Constantinople at Today**, s. 239.

Yahudileri ve Rumları hakkında bilgiler verirken Fener'i bir Rum bölgesi olarak tarif etmiştir. Ayrıca buradaki evlerin temiz ve tamir edilmiş bir şekilde olduğunu belirtmiştir.²⁰¹ 1856 sonları ile 1858 yıllarında Fransa'nın İstanbul Sefiri'nin akrabası olarak İstanbul'da bulunan seyyah Baronne Durand De Fontmagne ise notlarında, Fener'in merkez caddesinin oldukça geniş olduğunu, iki yanda büyük taş evler ve 1453 senesinden itibaren buralarda oturan köklü Rum ailelerden bahseder. Aynı zamanda buradakilerin Bab-ı Ali'nin dış ilişkilerde münasebetlerde önemli rolü olduğunu ve Fener'in ilk günkü gibi karakteristiğini taşıdığını belirtmektedir.²⁰²

2.2.2. Galata ve Beyoğlu (Pera)

II. Mahmud döneminde İstanbul'u gezen Raczynski, Galata ile Beyoğlu hakkında birçok bilgi aktarmaktadır. Galata ile Beyoğlu'nun adeta iç içe geçmiş bir yerleşim alanı olduğunu, burada dünyadaki muhtelif milletlere mensup insanların yaşadığını ve bu milletlerin başka bir yerde buradaki gibi bir bütün içinde yaşayamayacağını belirtmiştir. Burada Türklerin, Tatarların, Acemlerin, Arapların, Mısırlıların, Ermenilerin, Bulgarların, Çerkezlerin, Kürtlerin, Arnavutların, Rumların, Habeşlerin, Tunusluların, Trablusgarplıların, Faslıların, Polonyalıların, Fransızların, İspanyolların, Almanların, İtalyanların, İngilizlerin, Rusların, Macarların, Dalmaçyalıların ve Yahudilerin bir arada yaşadıklarına değinmektedir.²⁰³

Öte yandan Avrupalıların çoğunun Galata ve Beyoğlu'nda oturduğunu belirten Raczynski, birkaç zengin mağaza ve Avrupalı elçilerin konakları dışında buradaki evlerin tamamına yakınının ahşaptan yapıldığını dile getirmektedir.²⁰⁴ Birçok seyyah gibi De Kay da, Galata'da bulunduğu sırada burada çoğunlukla Avrupalıların yaşadığını söyleyerek bu yerleşke hakkında şöyle tasvirlerde bulunmaktadır:²⁰⁵

Dükkânlarının ve muhasebe dairelerinin hepsi burada toplanmış ve tüm yabancı ticaretin merkezi burası. Vergiden muaflar ve başka önemli ayrıcalıklara sahipler. Fakat bütün gezi kitaplarında belirtildiği gibi, yabancıların burada oturmaya mecbur olduğu veya İstanbul'da yaşamlarına izin verilmediği doğru değildir.

²⁰¹ Olin, *Greece and the Golden Horn*, s. 215.

²⁰² Fontmagne, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, s. 164.

²⁰³ Raczynski, *1814 de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, s. 180.

²⁰⁴ Raczynski, *1814 de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, s. 46.

²⁰⁵ De Kay, *1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler*, s. 60.

Porter ise, Galata mevkisinde bulunduğu sırada buranın Avrupa asıllı Hristiyanlar olan Frenk zanaatkârları tarafından işgal edilen bir duvarlı kasaba olduğunu seyahatnamesinde not etmektedir.²⁰⁶ Ayrıca Galata'da yabancı zanaatkârlar ve dükkân sahiplerinin yanında yoğun bir Yahudi, Türk, Hristiyan nüfus ve dünyanın her yerinden gelen insanların bulunduğunu belirtir.²⁰⁷ Diğer yandan Walsh, bu dönem Galata hakkında bilgi verirken olumsuz bir tablo çizmiştir. Buranın duvarlarla çevrili bir kasaba olduğuna, dar sokaklar ve kirli caddelerin yanı sıra limanla bağlantılı bir yer olduğuna vurgu yapmaktadır.²⁰⁸

Abdülmecid döneminde Pera'ya gelmiş olan Gautier de burası hakkında pek iç açıcı bilgiler vermemiştir. Kendisi için tutulan eve giderken geçtiği sokakları ve gördüğü kirli manzara karşısında şaşkınlığını gizleyememiş ve şu şekilde dile getirmiştir:²⁰⁹

Benim için tutulan eve doğru yürüyen hamalın peşinden giderken dolambaçlı, iğrenç, korkunç bir şekilde döşenmiş, çukurlar ve su birikintileriyle dolu, vebalı köpeklerin, kalas ve moloz yüklü eşeklerin yolu kapadıkları, labirenti andıran daracık sokaklardan ilerlerken, İstanbul'un uzaktan sunduğu göz alıcı serap hızla kayboluyordu. Cennet çirkef kuyusuna, şiir düzyazıya dönüşüyor ve bu çirkin viranelerin görüntüsünün nasıl çekici bir görünüme, yumuşacık ve sisi andıran bir renge dönüşebileceğini hüznle kendi kendime soruyordum.

1844'te İngiliz seyyah Charles White ise, Pera ve Galata sokaklarındaki izlenimlerini anlatırken her yaştan ve cinsiyetten dilencilerin görüldüğünü, bunların genelde kırk dokuz elli yaş üzeri Rum, Ermeni, Yahudi ve nadiren Türklerin de olduğunu belirtir.²¹⁰ Öte yandan Fontmagne, Pera'ya başka açılardan bakarak burada bulunan halkın çoğunun yabancı asıllı tüccar ve bankacı olarak iki grupta toplanmanın mümkün olduğunu belirtmektedir. Akabinde Pera'nın Batılı nüfus yoğunluğunun fazla olduğunu vurgulamak istemiştir. İstanbul'da pek çok dil konuşulduğunu ve Pera'da en az duyduğumuz dilin Türkçe olduğunu açıklar.²¹¹ Ayrıca Müslüman kadınlarının, şehrin Hristiyanlarla dolu olan bu bölümüne girmelerine müsaade edilmediği ve bu çevrede gerçek Türk'e pek rastlanmadığını belirtmiştir.²¹²

²⁰⁶ Porter, *Constantinople and Its Environs*, II, s. 99.

²⁰⁷ Porter, *Constantinople and Its Environs*, II, s. 104.

²⁰⁸ Walsh, *A Residence at Constantinople*, I, s. 240.

²⁰⁹ Gautier, *Constantinople at Today*, s. 81.

²¹⁰ White, a.g.e., I, s. 25

²¹¹ Fontmagne, *Kırım Harbi Sırasında İstanbul*, s. 108-109.

²¹² Fontmagne, *Kırım Harbi Sırasında İstanbul*, s. 102.

Bahsedilen bilgilere istinaden Pera'nın 19. yüzyıl ortalarında İstanbul'un en zengin semti olduğu, buranın sosyal bileşimini oluşturanların konaklarda oturan Galatalı Rum bankerlerin, büyük tüccarların, yüksek rütbeli devlet memurlarının (milletvekilleri, senatörler, bakanlar, büyükelçiler), sarayın ve Osmanlı ordusunun başhekimlerinin olduğu, buradaki Rumların lüks ve zenginlik içerisinde malikânelerinde oldukça iyi bir yaşam sürdükleri belirtilmektedir.²¹³

19. yüzyılın ikinci yarısında Galata ve Pera'da önceleri çoğu ahşap olan yapıların yerini, ardı ardına çıkan yangınlar sonrasında yapılan üç ya da dört katlı, kalın görümlü taş evler almaktadır.²¹⁴ Pera'da çoğunluk Avrupalıydı ve hatta elçilik binalarının buraya bir Batı kenti görünümü vermektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında yazarlar, Pera'nın bir Fransız kenti görünümünde olduğunu, 1855'lerde Peralı gayrimüslim mimarların hayal güçlerini kullanarak yapılara bir İtalyan terası ya da Paris cephesi yaptıklarını bazen de Malta balkonu eklediklerini yazarlar. Gezginlerin de belirttiği gibi burası evleriyle, yaşam tarzıyla bir Batılı kent görünümündedir. Gautier, bu konudaki görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:²¹⁵

Pera'da muhteşem bir manzara sunan beş, altı veya yedi katlı bazı çirkin evler yolun kenarlarına dizilmiştir. Bu evler İstanbul'un en güzel evleri ve Pera, bunların Marsilya'da, Barcelona'da, hatta Paris'te bulunmaya layık olduklarını düşünerek, bu evlerle gururlanıyor.(...) Kafelerde müşteriler toplu halde yemek yiyor, bir şeyler içiyor, modern bir Bohemyalı orkestra Alman vals müziği ve İtalyan operalarının giriş müziğini çalıyorlar.(...) Pera'da yaşayanlar Avrupalı bir tarzda giyinmişler.

Galata ve Pera, her zaman için Avrupa'yı temsil eden bir alan gibiydi. Kilise, sinagog, vb. dinsel yapıların dışında ilk belediye, ilk tiyatro, ilk elçilikler, ilk oteller, restoran, kafe ve pasajların yanı sıra geleneksel düzenin dışındaki ilk konut uygulamaları da burada görülürdü.²¹⁶ Söz konusu kafe ve restoranlar gayrimüslimler tarafından işletilirdi. Galata ve Pera'ya bakıldığında padişahın, gayrimüslimleri gerek dinleri gerek yaşam biçimleri açısından rahat bıraktığı görülmektedir.²¹⁷

²¹³ Bozis, *İstanbul Rumları*, s. 17.

²¹⁴ Nur Akın, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, İstanbul: Lüteratür Yayınları, 1998, s. 99.

²¹⁵ Gautier, *Constantinople at Today*, s. 94-95.

²¹⁶ Akın, a.g.e., s. 171.

²¹⁷ Akın, a.g.e., s. 99.

2.2.3. Balat

19. yüzyıl ilk yarısı gezginlerinden Walsh'ın bir durağı da Balat olmuştur ve burayı bir Yahudi yerleşkesi olarak nitelendirmiştir.²¹⁸ Ayrıca Walsh gibi De Kay da Balat'ı Yahudi Mahallesi diye tanımlayarak burada cam imalathaneleri olan Şişhanelerde çalışan Yahudileri gördüğünü belirtmektedir.²¹⁹ İlerleyen dönemlerde İstanbul'a gelmiş olan Durbin de her seyyah gibi Yahudilerin şehrin kuzey batı tarafında bulunan Balat semtinde yaşadıklarını, buranın sokaklarının dar, karanlık, kir ve pislik içinde olduğunu ve bu sokaklar boyunca rezil şarap dükkânlarının ve kirli lokantaların bulunduğunu söyler. Fakat bazılarının zengin olduğunu ve Galata'da büyük hanlarının bulunduğunu da notlarına kaydetmektedir.²²⁰ Ayrıca Balat'ta her dilden ve her milletten Yahudi görülebileceğini de ekler.²²¹ Öte yandan, Olin de, Balat'ı Yahudilerin kasabası olarak nitelendirmekle birlikte İstanbul'un en kötü, pis ve bakımsız evlerle dolu olan yeri olarak belirtmiştir. Evlerin birkaçı boyalı, bütününe yakını ahşaptan inşa edilmiş, tabelalar gevşek, camları kırık, bazı odaları camsız olmakla birlikte tam bir yoksulluk sahnesi ve pis görünümlü olduğunu not etmiştir.²²² I

Gautier ise Balat'a gittiğinde burayı "*İstanbul'un gettosu*" olarak tanımlar ve burada yaşayan Yahudilere ilişkin gözlemlerini şöyle ifade etmektedir:²²³

Barakalar gittikçe daha da viranlaşıyordu. Somurtuk, eğri büğrü, donuk ve renksiz cepheleri parçalanıyor, sanki kokuşarak düşmeye hazırlanıyordu. Damları sanki kel, duvarları cüzamlıydı ve gri badanaları egzamalı gibi pul pul dökülüyordu. İskelet haline gelmiş, yaralı, ısırick içinde ve kenelerin kemirdiği birkaç köpek siyah, pis kokulu çamurlarda uyuyorlardı. Pencerelede iğrenç çamaşırlar asılıydı; bu pencerelerin ardında hastalıklı bir sarılık, bir renksizlik içinde garip yüzler beliriyordu. (...) Alınları siyah benekli beyaz bir paçavraya sarılmış, vücutları kir ve yağdan parçalanmış eski püskü giysilerle örtülü insanlar birer hayalet gibi barakaların kenarından geçiyorlardı. İstanbul'un gettosu, Yahudi mahallesi olan Balat'taydık; burada gördüğümüz 400 yıllık baskının, esaretin manzarası, her yerden kovulan bu milletin, kovalanan böceklerin saklanacak delik araması gibi bir çöplüğe saklanmışydı; bu ulus, uyandırdığı tiksintiyi silah olarak kullanarak canını kurtarıyor, çamurlar ve süprüntüler içinde yasıyordu. Bundan daha iğrenç, daha pis, irinden beter bir durum düşünülemez; (...) Bu korkunç ve iğrenç mahallede Harun, İshak, İbrahim ve Yakub karmakarışık yaşarlar; kimileri zengin olan bu çaresizler, zehirli diye kesilip atılan ve türlü hastalığa neden olan balık kafalarıyla beslenirler. Bu iğrenç besinle beslenirler ve çok az para ödediklerinden bu onların işine gelir.

²¹⁸ Walsh, *A Residence at Constantinople*, I, s. 245.

²¹⁹ De Kay, *1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler*, s. 306.

²²⁰ Durbin,, a.g.e., II, s. 243.

²²¹ Durbin,, a.g.e., II, s. 243.

²²² Olin, *Greece and the Golden Horn*, s. 214.

²²³ Gautier, *Constantinople at Today*, s. 236-237.

2.2.4. Diğer Mekânlara Dair İzlenimler

1840'larda İstanbul'a gelen İngiliz seyyah William Francis Ainsworth seyahatnamesinde gayrimüslim halkın yaşamı hakkında bize bazı bilgiler vermektedir. "Rumların altın şehri" diye nitelendirdiği Üsküdar'da birçok Rum'un yaşadığından bahsetmektedir.²²⁴ Ayrıca az sayıda da olsa Ermeni ve Musevilerin de burada yaşadığı belirtilmektedir.²²⁵ Ainsworth, Kartal'ın ise Rum kiracılarla dolu olduğunu ve İstanbul'un sebze pazarı için evlerinin etrafını sebze bahçeleriyle çevrelendiklerine değinmektedir.²²⁶ Diğer yandan Durbin, Balat'ın tam karşı yakasında Haliç kıyısında bulunan Yahudi yerleşkesi olarak Hasköy'den de bahseder. Burada bulunan Yahudilerin, İstanbul Yahudilerinin en fakir ve en sefilleri olduğunu belirtip, zulümden kaçıp gelen İspanya ve Portekiz kökenli Yahudiler olduğunu işaret etmektedir.²²⁷

Olin ise, yönünü Yedikule'ye çevirerek burayı Ermeni bölgesi olarak sayar. Buradaki evlerin ahşaptan, boyasız ve harap durumda olduğunu belirtir. Buralarda oturanların arasında zenginlerinde olduğuna değinir. Ayrıca Olin, banker Ermenilerin, varlıklı tüccarların bulunduğu yer olarak Haliç mahallini işaret eder. Buradaki evlerin modaya uygun ahşaptan inşa edilmiş ve yangına tedbirli olarak yapıldığını belirtir.²²⁸ Özellikle Rumların ve Ermenilerin yaşam standartlarının iyi olduğu ve bunun evlerinden anlaşıldığı belirtilmektedir. 1850'de İstanbul'da bulunmuş olan James Henry Skene, Ermenilerin çok varlıklı olduklarını, inşa ettikleri evler ve bu evlerin hiçbir eksiği olmadığından bahsetmektedir.²²⁹

Diğer taraftan De Kay, Büyükdere'ye gittiğinde buranın bir Avrupa kolonisi olduğundan bahsederken yabancı vekillerin ve genç mütercim, sekreter, tercüman, tercüman yardımcısı vb. kılığında diplomatik uçurtmanın kuyruğuna takılmış çeşitli kimseler tarafından işgal edildiğini ve Pera yangınından beri yabancı vekillerin burayı daimi ikametgâhları haline getirdiklerini açıklamaktadır.²³⁰ Ayrıca 1850'lerde İstanbul'da

²²⁴ Ainsworth, a.g.e., II, s. 13.

²²⁵ Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde Batılı Seyyahlara Göre Üsküdar (1789-1839)", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI*, II, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2008, s. 43-58.

²²⁶ Ainsworth, a.g.e., II, s. 16.

²²⁷ Durbin, a.g.e., II, s. 243.

²²⁸ Olin, *Greece and the Golden Horn*, s. 308.

²²⁹ Skene, *Anadol; The Last Home of the Faithful*, s. 16.

²³⁰ De Kay, *1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler*, s. 72.

kalmış olan İngiliz papaz Henry Christmas ise, Tarabya'ya yapmış olduğu gezisi sırasında aldığı notlarında Avrupalı büyükelçilerin konutlarının burada, hoş bir vadi içinde bulunduğunu ve buraya bağlı Büyükdere köyünde birçok Rum tüccarın evinin bulunduğunu yazmaktadır.²³¹

Seyyahlar halk arasında evlerde renk ayrımının olduğunu ve evlerin ahşaptan yapıldığını da not etmektedir. Özellikle II. Mahmud dönemi gezginlerinden Porter, ev konusunda Türk evlerinin fantastik ve zevkli boyanmış olduğunu, Rum ve Yahudilerin evlerinin kurşun rengi, Ermenilerin evlerinin kırmızı boyanmış olduğunu belirtmiştir.²³² Öte yandan Abdülmecid döneminde İstanbul'a gelmiş olan Olin, Rumların evlerinin renkli boyanmasına izin verildiğinin ancak Yahudilere izin verilmediği ve sadece Türklerin evlerinde parlak sarı, yeşil ve beyaz renkleri kullanabildiğini belirtmiştir.²³³ Bu bilgilere ek olarak II. Mahmud dönemi seyyahlarından Raczynski, evler hakkında Türk ve Rum evlerinin iç düzenlemesi, büyüklüklerinin her yerde aynı olduğunu ve iklime uygun olduğunu açıklamıştır.²³⁴

II. Mahmud döneminde sürgündekilerin evlerinde de bir farklılık olduğu belirtilmiştir. Pardoe'nin bu konudaki gözlemleri, *"Evlerdeki panjurlar menteşelerinden çıkmış, kırık camlar yüzünden dışarıdaki hava olduğu gibi içeridedir, kafesler paramparçadır, teras duvarı santim santim dalgalara teslim olmaktadır, yerdeki mermer taşların kırıklarından yabani otlar fişkırmış ve bahçedeki çardaklar her an yıkılıverecek haldedir"* diye ifadeleri aktarmasından ibarettir.²³⁵

Abdülmecid döneminde Beykoz civarında seyahat eden Fontmagne de evler konusunda buradaki Türk evlerinin hep aynı model; temelden dört-beş ayak yükselen bir taş duvar, bunun üstüne ahşap iki kat, evlerini boyamak için tercih ettikleri renkler sarı, pembe ve açık mavi olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca eşyalarını koyu kırmızı seçerlerdi. Eskiden Hristiyanlar ile Yahudiler daha göz alıcı renkler kullanmaya cesaret edemezlerken şimdi ise bu konuda onlara sert davranılmadığı, ayrıca burada kahve, gazino

²³¹ Christmast, a.g.e., s. 37.

²³² Porter, *Costantinople and Its Environs*, I, s. 22.

²³³ Olin, *Greece and the Golden Horn*, s. 215.

²³⁴ Raczynski, *1814 de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, s. 46.

²³⁵ Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul*, s. 372.

gibi bir yerlerin olmadığını ve sokakta kadınların pek dolaştığını görmediğini anlatmaktadır.²³⁶

Ortaköy’de bulunup gözlemlerini yazan Skene ise, Ermenilerin konutlarının gayet görkemli olduğundan Kuru Çeşme’de Rumların köşklerinin varlığından bahseder.²³⁷ Ayrıca Kuru Çeşme tarafında Arnavutların, Rumların ve Yahudi nüfusunun bulunduğu ve Arnavut mekânı haline geldiği belirtilmektedir. Diğer yandan Bebek semtinde birçok İngiliz tüccar ve Amerikalı misyonerin yaşadığı, Amerikalılara ait bir okulun olduğu ve Fransız bir kolejnin varlığından bahsedilmektedir. Ayrıca Rumeli Hisarı taraflarında Hristiyan kiliselerin varlığı anlatılır.²³⁸

İstanbul’da semtler için vazgeçilmez unsurlardan en önemlisi köpeklerdi. 19. yüzyıldan önce de görülen ve her dönemde önemini koruyan İstanbul’un köpekleri her dönem seyyahların dikkatini çekmeyi başarmıştır. 1853’te İstanbul’da bulunan diğer bir İngiliz seyyah John Ross Browne “*İstanbul’un köpekleri nüfusun doğal bir parçasıdır ve bunlar olmadan İstanbul olmaz*” diye köpeklerin önemini belirtmiştir.²³⁹ Ayrıca köpeklerin toplum tarafından korunduğunu ve hemen hemen tüm Frenk, Yahudi, Ermeni ve Türk bölgesinde bu hayvanlardan bolca olduğunu aktarır. Browne’ye göre köpekler vazgeçilmezdi ve tüm bölgeler bir köpek sürüsü denetimi altındaydı.²⁴⁰ İstanbul’da köpeklerin şehir hayatının önemli bir parçası olduğunun, pek çokları tarafından uğur getirdiklerine inanıldığının ve onlar için sultana bile kafa tutulabileceği söylenilirdi.²⁴¹ Bunun kanıtı olarak da “*Abdülmecid bir defasında köpekleri Marmara denizinde bir adaya göndermişti. Ama halk arasında öyle bir yaygara koptu ki hepsini gemiye bindirdiği gibi İstanbul’a geri getirmek zorunda kaldı*” diye belirtilmektedir.²⁴²

²³⁶ Fontmagne, **Kırım Harbi Sırasında İstanbul**, s. 219.

²³⁷ Skene, a.g.e., s. 7.

²³⁸ John Murray, **A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia**, 3. bs., London: John Murray, 1854, s. 103.

²³⁹ Browne, a.g.e., s. 149.

²⁴⁰ Browne, a.g.e., s. 150.

²⁴¹ Philip Mansel, **Konstantinopolis: Dünya’nın Arzuladığı Şehir (1453-1924)**, (Çev. Şerif Erol), 1. bs., İstanbul: Gençlik Yayınları, 1996, s. 268.

²⁴² Mansel, a.g.e., s. 268.

2.3. Yangınlar

Her dönemde olduğu gibi İstanbul'da sık sık ortaya çıkan yangınlardan bahsedilmesi ve bu konuda gezginlerin Türkleri eleştiriye tabi tutması her zaman rastlanılan bir durum olarak görülmektedir. Ancak gerek Avrupa'da gerekse Amerika'da da birçok yangın olaylarının yaşandığını belirten De Kay yangın meselesinin Osmanlılara özgüymüş gibi anlatılmasından hoşnut olmadığını belirterek İstanbul'da sıkça yangın çıkmasının sebepleri olarak; bazı camilerin, tekkelerin ve halka açık binaların taştan olmasının dışında hususi ikametgâhlar hatta padişahın sarayı bile bu dönem ahşaptan olması ve yangın söndürmede İstanbul'da araçların yetersizliğini belirtir. Ayrıca Türkler gibi Rumların ve Ermenilerin de alışkanlık haline getirmiş oldukları evlerinin her tarafına taşıdıkları mangal ateşi ve tütün içme alışkanlıklarından ve marangozların, dolapçıların vb. atölyelerinde her gün tütün içtiklerinden ve etraflarını çeviren talaşların aralarına kayıtsız bir şekilde ateşlerini attıklarından bahseder. Bu bahsettiklerinin akabinde İstanbul'da tanık olduğu büyük bir yangından edindiği izlenimleri de bize şöyle aktarmaktadır:²⁴³

Yangın neyse ki gündüz, yılın ılık ve hoş bir mevsiminde meydana geldi. Padişah hemen 100.000 kuruşun dağıtılmasını sağladı ve tebaasına Rum, Avrupalı, Ermeni ya da Yahudi bütün yangınzedeleri evlerine kabul etmelerini ve onlara merhametli davranmaları tembih eden bir ferman yayınladı. Pera Mahallesi'ndeki 7000 kişi kapasiteli büyük kışlayı acil barınma ihtiyaçlarını karşılamak için tahsis etti. Erzak dağıtılmasını emretti ve hala barınakları olmayanlar için çadırlar kurdurdu.

De Kay, yangının sona ermesinden sonra bunların yaşandığı belirtirken daha öncesinde Avrupa gazetelerinde, Türklerin yangın sırasında umursamazca tavırlar takındığını ve Avrupalıların mallarının zarar görmesinden duydukları vahşice zevk sergilediklerini okuduğunu ifade etmiştir. Ama bu gazetelerde yazarların aksine binlerce Avrupalı yangınzedelerle bizzat konuşup yangını söndüren Türk hamallarına emanet edilen tek bir şeyin bile kaybolmadığına garanti verdiklerini duymuştur.²⁴⁴

Diğer yandan yangınlar konusunda Madden, İstanbul'da evlerin hepsinin ahşaptan ve çok yakın mesafelerde yapıldığını belirterek bunun yangınların büyümesini tetiklediğini

²⁴³ De Kay, **1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler**, s. 68-69.

²⁴⁴ De Kay, **1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler**, s. 66.

dile getirmiştir.²⁴⁵ Fontmagne ise, Türk evlerini tasvir ederken yangınların bir diğer sebebini de şu şekilde belirtmektedir.²⁴⁶

Türk evlerinde şömine yok. Kışın kadınlar tandır başında ısınıyor. Tandır, üstü halı ile örtülü, altına sıcak kül doldurulmuş bir kap konan iki ayak yüksekliğinde, masa şeklinde bir şey. Kadınlar bunun etrafına dizdikleri minderlere oturarak ayaklarını tandıra doğru uzatıp, bir yandan ısınmaya çalışırken, diğer yandan da okuyorlar, iş işliyorlar ya da uyukluyorlar ve bu çoğu zaman yangınlara neden oluyor.

2.4. Karakter Özellikleri ve Gündelik Yaşamları

Osmanlılar, her dönem gayrimüslimlere sosyal ve kültürel aktivitelerini gerçekleştirebilmeleri için özgürlük sağlamıştır ve bu faaliyetler Batılı seyyahların da dikkatini çekerek bunları eserlerine yansıtmışlardır. II. Mahmud dönemi seyyahlarından Porter, gayrimüslimlerin gündelik yaşamlarının yanı sıra Türklerin, Ermenilerin ve Rumların karakter özellikleri hakkında karşılaştırma yaparak şu bilgileri aktarmaktadır:²⁴⁷

Ermeniler ve Rumlar aynı derecede eğlenceye düşkündür. Onlar bir ağaç gölgesinde veya bir çeşme yakınında küçük İran halılarının üzerinde bağdaş kurup otururlar, Kahvehanede pipo ve kahve içip pilav yerler. Ayrıca Ermenilerin eğlencelerine kadınlar ve çocuklar da eşlik eder. Rumlar da bunlar gibiydi ancak Türkler böyle yapmazdı. Türkler ağır başlı, Ermeniler mütevazı, Rumlar ciddiyetsiz, canlı, neşeli ve Frenk erkeğinin centilmenliğine sahiptir. Ayrıca Rumlar kölelik ve esaret altında yaşamalarına rağmen yaratılışlarının en mutlusu görülürler ve bütün Rumlar bu karakteri gösterir. Eğer bir gitar veya keman, bir mandolin ya da trombon duyarsanız bir Rum cümbüşünü memnuniyetle dinleyebilirsiniz.

Öte yandan De Kay Balat'ta bulunduğu sırada buradaki Yahudi ile Rum nüfus arasında bir nefret duygusu olduğunu belirtirken *"Bu nefretin sebeplerinin sadece dini inançları arasındaki farklılıklardan kaynaklanmadığını umuyoruz. Şehirdeki her Rum'un casus olduğundan şüphe edildiği ve pek çoğunun gerçekten casus olduğunun fark edildiği Yunan İhtilali sırasında Yahudiler, istekli bir şekilde bunları bulmaya yardım etti ve Rum Patriği kendi kapısının önünde asıldığında cesedi Yahudi bir grup tarafından ipten indirilip sokaklarda sürüklendi"* şeklinde dile getirmiştir. Akabinde Yahudilerin Türklerle arasında iyi ilişkiler içerisinde olduğunu belirterek Yahudi toplumunun karakter özelliklerini de şu şekilde ifade etmektedir.²⁴⁸

Diğer reayalarla aynı vergileri ödüyorlar ve haracı kendi memurlarının toplamasına izin veriliyor. Zararsız bir ırk gibi görünüyorlar. Küçümsenmelerine büyük ölçüde korkunç cehaletleri ve ağır bir fiziksel çaba gerektiren işleri yapmak istememeleri yol açıyor gibi görünüyor. Kişisel iğrençlikleri yüzünden elbette Türklerce hor görülüyorlar, fakat aynı zamanda faydalı vatandaşlar olarak korunuyorlar da. Hoşgörülü efendilerine doğal olarak

²⁴⁵ Madden, *Travels in Turkey*, s. 95.

²⁴⁶ Fontmagne, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, s. 252.

²⁴⁷ Porter, *Costantinople and Its Environs*, I, s. 66.

²⁴⁸ De Kay, *1831-1832 Türkiye'sinden Görünüm*, s. 303.

bağlılar; anlaşılan o ki, Ruslar başkenti tehdit edecek olursa, Yahudilerin hilalli bayrağı altında savaştıkları görülecektir. Buna onları, kendi adet ve duygularının Türklerinkiyle uyuşmasından doğan çeşitli nedenler iter, her ikisinin de kökenleri Doğu'ya dayanır; her ikisi de tek ve görünmez bir Tanrı'ya tapar ve her ikisi de Tevrat'a ilahi bir nitelik atfeder. Bunun dışında Yahudiler, Türk efendilerinin sertliğinin, Rum kilisesinin müşfik merhametinden daha iyi olduğunu bilirler. Yahudiler ve Rumlar arasında derin bir nefret duygusu var.

Pek çok seyyah gibi Madden de İstanbul'daki gayrimüslim toplulukların karakter özelliklerini belirtirken “*Rumlar her yerde hırsız, dolandırıcı ve hilekâr; Ermeniler entrikacı, hilekâr, düzenbaz ve kurnaz; Yahudiler ise zorla alan kimse, zorba kimse ve görevini kötüye kullanan bir kimse olarak tanınırlar*” ifadelerini kullanmaktadır.²⁴⁹

19. yüzyılda gayrimüslimlerin gündelik yaşamı hakkında bilgiler veren Pardoe, Türk ve Rum kadınlarının mücevher takmaya düşkün olduklarından bahsedip Rum kadınlarının Türk kadınları kadar gösterişi sevmediğini ve başlarına ya da bir yanlarına bir iki iğne ile bir bilezik takmakla yetindiklerini belirtir.²⁵⁰ Ayrıca Rumların da Türkler gibi nazara inandığına, Rumların sırası geldiği zaman, sağlıklarının ve geçim durumlarının, iyiliğinden söz edecek olduklarında, hemen kötülükten korunmak için göğüslerine tükürür gibi yaptıklarına değinmektedir.²⁵¹

1820'lerde İstanbul'da nüfusun çoğunluğunun bir uyum içinde yaşadığını belirten Walsh, bir Müslüman'ın, bir Yahudi veya bir Hristiyan üzerinde üstünlüğünün olmadığını ve herkesin eşit haklara sahip olduğunu dile getirmektedir.²⁵² Ayrıca bu dönem Rumların İslam ülkesinde sosyal ve gündelik yaşamın önemli kesitlerinde bulunma imkânına sahip olması, Osmanlıların hoşgörü anlayışının bir göstergesidir. Bu bakımdan gayrimüslimlerin ve Türklerin birbirlerine karşı hoşgörülü olup olmadıkları Batılı seyyahlar tarafından her zaman ilgi çeken bir konu olmuştur. Abdülmecid döneminde Christmast, Osmanlı'da hoşgörüsüzlük dönemlerinden çıkıldığını belirterek halkın hoşgörü konusunda yargılarını şu şekilde belirtmektedir:²⁵³

Halkın hoşgörü konusundaki hislerini kavramak zordur; sorunun cevabıyla ulusal tarafgirlik ve nefret birbirine öylesine karışmıştır ki. Mesela Rumlar sevilmezler; farklı mezheplerdeki Hristiyanlar da aynı talihi paylaşır. Ermeniler daha iyi durumdadır; bir Türk, Ermenilere müsamaha gösterebilirken Rumlar için aynı şeyi yapmayı asla düşünülemez. Yahudiler hakir görülür hatta olabildiğince baskı altında tutulurlar; fakat

²⁴⁹ Madden, *Travels in Turkey*, s. 22-23.

²⁵⁰ Julia Pardoe, *18. Yüzyılda İstanbul*, s. 41.

²⁵¹ Pardoe, *18. Yüzyılda İstanbul*, s. 90.

²⁵² Walsh, *A Residence at Constantinople*, I, s. 267.

²⁵³ Christmast, a.g.e., s. 30.

onlar kendi yollarını bulur, bütün küçük görmelere karşın zararlarını tanzim ederler. Frenklere gelince ‘iyi insan’ oldukları düşünülür; lakin iman eksikliğinden dolayı alınlarına cehennem yazılmıştır ki bu ceza onlar için yeterlidir. Avrupalı mühendisler, gemi inşaatçıları, mimarlar, hekimler, cerrahlar, topçular, gravürcüler, makinistler ve ordu eğitimcileri devlet için öyle yararlı görülürler ki onlara yönelik saygısızlıklara asla göz yumulmaz.

II. Mahmud döneminde gündelik yaşam hakkında bilgilere baktığımızda önemli bir konu olarak Batılılaşmanın sosyal hayata yansımalarını gösterebiliriz. Bu dönem yemek yerken kaşığın yanında çatal ve bıçağın sofralara eklenmesi bile Batılılaşma sürecinde olunduğunun bir göstergesidir. Evlere ilk çatal-bıçak takımları II. Mahmud döneminde girmiştir. II. Mahmud’un yeniliklerden hoşlandığını bilen Hüsrev Paşa, hükümdara ilk çatal-bıçak takımını kendisi hediye etmiştir.²⁵⁴ Bu konuda dönemin seyyahı Pardoe Osmanlı ülkesinde bu dönem sofralarda Avrupa tarzının benimsendiğini belirterek İslam ülkesinde bir Rum yemeğini tasvir ederken Avrupa örneği çatal, bıçak ve diğer aletleri kullandıklarını hatıratlarına not etmiştir.²⁵⁵ Ayrıca Türkiye’de bulunmuş olan ve bir Türk ailesinin evinde yemek yeme fırsatı bulmuş olan De Kay, Osmanlı’da yemeğin Avrupa ve Amerika’daki gibi şık bir şekilde sunulduğunu, bıçaklar, çatallar ve tabakların İngiliz imalatından ve en pahalı cinsten olduğunu belirtmektedir. Ayrıca sofrada Fransız şaraplarının bulunduğu bahsetmektedir.²⁵⁶

Abdülmecid döneminde gündelik yaşamda Avrupai esintilerin giderek daha da fazla hissedilmeye başlandığını görüyoruz. Osmanlı toplumunun Batılılaşma çabalarına ve bu çabaların toplum hayatındaki tezahürlerine şahit olan Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, özellikle Kırım Savaşı sonrasında Osmanlıların sosyal hayatında değişikliklerin hızlandığını “Avrupalılarla aramızda gelişen siyasi, askeri ve idari temaslar sonucunda Batı’nın etkisiyle İstanbul’da hayat tarzı değişmiştir. Artık İstanbul’da Avrupa usulü köşkler, konaklar, şaşalı sofralar ve ziyafetler verilmeye başlandı. Galata ve Beyoğlu’ndaki helva sohbetlerinin yerini Batı’ya özgü eğlenceler almaya başlamıştır” ifadeleriyle dile getirmektedir.²⁵⁷

²⁵⁴ Nevin Meriç, **Osmanlı’da Gündelik Hayatın Değişimi Adab-ı Muâşeret**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000, s. 134.

²⁵⁵ Pardoe, a.g.e., s. 26.

²⁵⁶ De Kay, **1831-1832 Türkiye’sinden Görünümler**, s. 243.

²⁵⁷ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **Eski zamanlarda İstanbul Hayatı**, (Haz. Ali Şükrü Çorak), 3. bs., İstanbul: Kitabevi, 2011, s. 89-90.

Çoğu seyyah gibi modernleşme tabiri altında Batılılaşmaya yönelik Osmanlı gündelik yaşamındaki değişimlerin ve ilklerin hep Pera'da görüldüğüne tanık olunmuştur. Yeni eğlence mekânları, tiyatrolar, balolar, gezintiler, sinemalar, pastaneler, lokanta, mağaza, kitapevleri vb. bakımından Pera önde bir yerdir.²⁵⁸ Olin, İstanbul'da kahvehanelerin ve bunlardan başka toplumsal yerlerin varlığından bahseder. Ayrıca bunların yerini yavaş yavaş otel, tiyatro, haber odaları ve eğlence yerlerinin almaya başladığını ifade etmiştir.²⁵⁹ Olin'e göre bu kuruluşların sayısı oldukça fazladır. Birçoğu zarafetle donatılmıştır. Görkemli mermer fiskiyeler, yaldızlı saçaklar, görkemli halılarla süslenmiştir. Bunların yanı sıra kahve fincanlarının küçük yaldızlı porselen şeklinde servis edildiğini belirtir. Ancak Olin, varlıklı Türklerin bugünkü gibi süt krema kullanmadığını sadece şeker kullanıyor olduğunu belirtmektedir.²⁶⁰ Diğer yandan İngiliz seyyah White, Rumlar ve Katolik Ermenilerin bu dönem Avrupai alışkanlıkları benimsediklerini belirtmektedir. Fener ve Pera'daki bütün zengin Rum ailelerinin, hizmet ve servis konusunda Avrupa tarzını benimsemiş olduğundan bahseder. Ayrıca Avrupa modasının Türkler tarafından fazla bilinmediğini seyahatnamesine ekler.²⁶¹

1843'te İstanbul'a gelmiş olan Fransız seyyah Gerard De Nerval ise Türklerin şenliklerinin ve kutlamalarının tüm dünyaya açık olduğundan yalnız kabarelere Katolik, Rum, Ermeni ve Yahudi reayanın girebileceğini içeri girilince on para karşılığında Tenedos şarabı içilebileceğinden bahseder.²⁶² Nerval'den sonra 1849'da İstanbul'a gelmiş olan Albert Richard Smith de, anılarında Rumların gündelik yaşamları hakkında bilgiler vermektedir. Rumların hevesli bir şekilde her türlü eğlence aradıklarını, pazar günlerini Avrupai tarzda geçirdiklerini, birçoğunun Boğaziçi kıyısı boyunca uzanan köyler olmak üzere birçok farklı favori tatil yerine sahip olduklarını yazar ve en popüler tatil yerleri olarak Adalar'ı örnek göstermektedir.²⁶³

Osmanlı'nın ilk dönemlerinde gayrimüslimlerin, Müslümanların yanında içki içmelerinin yasak olmasına karşın Yenileşme dönemi Fransız seyyahlarından Gautier, gayrimüslimlerin gündelik yaşamı hakkında bilgi verirken Müslümanlarla iç içeyken

²⁵⁸ Meriç, a.g.e., s. 82.

²⁵⁹ Olin, *Greece and the Golden Horn*, s. 228.

²⁶⁰ Olin, *Greece and the Golden Horn*, s. 228.

²⁶¹ White, a.g.e., II, s. 41.

²⁶² Nerval, *Doğu'ya Seyahat*, s. 41-42.

²⁶³ Smith, *İstanbul'da Bir Ay*, s. 151.

Kadıköy’de özgürce hareket ettiklerini “(...) Kadıköy limanı denilen yer, karışık bir kalabalıkla dolu Türk, Ermeni ve Rum kahveleriyle sıralar halinde çevrilidir. Beyoğlu halkıyla Rumlar, yerli içki rakının beyazlaştırdığı büyük bardaklarda içki içerler, Müslümanlar bulanık kahvelerini yudumlarlar.(...)”diyerek dile getirmek istemiştir.²⁶⁴

Fontmagne ise gündelik yaşam konusunda, oryantalist bakış açısını geri plana itmeyerek medeni denilebilecek bazı Türklerin eşleri arasında birkaç tane yabancı dil öğrenen bazı Türk ve Rum kadınların bulunduğunu, orta seviyeli ve saraylı kadınların yalnızca yiyip içmek, yatıp uyumak ve süslenmekle vakit geçirdiğini belirterek şunları ifade etmiştir:²⁶⁵

Böyle bir hayat onların içini söndürüyor, gevşetiyor. Kısır kalmış gelişmemiş ruhları ise bir bitki gibi sürdürülen ömürden hiçbir sıkıntı duymuyor. Kadınlar müsrifçe para harcıyorlar ve birbirlerini ziyaretle vakit geçiriyorlar. Bu ziyaretler iki üç saat sürüyor, hanımlar aralarında satranç, domino ve İskambil gibi oyunlar oynuyorlar.

Diğer taraftan İngiliz seyyah White da Türklerin ve Ermenilerin gündelik yaşamlarıyla ilgili seyahatnamesinde şunlardan bahsetmektedir:²⁶⁶

Türkler genellikle öğle vakitlerinde şekerlemeler tüketirdi. Ermeniler de misafirleri geldiğinde onlara çilekli veya kirazlı şekerler su ile ikram ederler. Sünnet düğünlerinde ve düğünlerde şekerleme büyük miktarlarda tüketilir. Sepetler her türden şekerlerle doldurulur, yuvarlak tepsilerde konuklara uzatılırdı.

Hornby ise İstanbul’da kayıkçı Rumların neşeli bir şekilde aşk şarkıları söylediklerinden bahseder ve bu şarkılardan birkaç dize de mektuplarına ekler:²⁶⁷

Sana gözümlün nuru,
Gül renkli bir elma yolluyorum;
Gül renkli yerine de
Bir öpücük saklıyorum.

Hadi yeminlerimizi edelim
Altmış iki sütunun altında;
Eğer seni sevmez isem,
Ezilip kalayım hepsinin altında!

2.5. Şenlikleri, Kutlamaları ve Düğünleri

Osmanlı ülkesinde gayrimüslimlerin festivallerini ve karnavallarını serbestçe kutladıkları Batılı seyyahların sıkça dikkatini çeken bir konuydu ve bu kutlamaları

²⁶⁴ Gautier, *Constantinople at Today*, s. 330-331.

²⁶⁵ Fontmagne, *Kırım Harbi Sırasında İstanbul*, s. 258.

²⁶⁶ White, a.g.e., II, s. 12.

²⁶⁷ Hornby, a.g.e., s. 413-414.

hatıratlarına, günlüklerine not etmekteydiler. II. Mahmud dönemi seyyahlarına baktığımızda Avrupalıları Frenkler olarak seyahatnamelerinde tarif eden Porter, Rumların karakterleri hususunda onları bu ülkenin Fransızları olarak nitelendirdiği gibi, aynı zamanda elbiselere, kadınlara, zevke düşkün olduklarını ve Türklerin korumalarına rağmen boğazın bir ucundan diğer bir ucuna kadar Rum şenliklerinin yankılandığını bize aktarır.²⁶⁸ Ayrıca bu dönem için Porter'ın da belirttiğine göre tüm cemaatler festivallerini gerçekleştirebiliyordu.²⁶⁹ Diğer bir Batılı seyyah De Kay, üzüm toplama mevsiminde Tarabya'da bulunduğu sırada Rum köylülerinin “Bağbozumu” olarak bilinen bir festivali kutlarken görme imkânı bulmuş ve keyif aldığı bu festivali şu ifadelerle anlatmaktadır:²⁷⁰

Festival için seçilen mekân Yeniköy'e bakan ve Karadeniz'in güzel manzarasına hâkim olan tepelerden birinin zirvesiydi. Gayet neşeli ve gamsız bir şekilde dans edip şarkı söyleyen Rum erkek ve kadınlar sade bir köşkü doldurmuştu. Çevrede çimin üzerinde oturan Ermeni ve Türk hanımların oluşturduğu gruplar vardı; karakteristik çekingenliklerini ve ürkekliklerini üzerlerinden dansa katılacak kadar atmayı beceremeseler de, müziği duyabiliyor olmaktan oldukça keyif aldıkları anlaşıyordu. Çürük basamaklardan daha doğrusu portatif merdivenden zorlukla çıkarak dans odasına girdik. Dans hareketli olsa da, Celeste'in peri gibi vücudunu sergilemek için seçeceği tarzda değildi ve modern dans profesörünü bile korkutabilecek derece beceriksizce hareketler sergileniyordu.

Gayrimüslimlerin şenlikleri hakkında Pardoe ise Yeniköy'de Rumların en eski törenlerinden biri olan “Ateş Bayramı”na tanık olarak bu bayramın İstanbul'un Caesar'lar tarafından ikinci kez kuşatılmasının anısına düzenlendiğini belirtir ve Rumların çoğunlukta olduğu Rum köylerinde hala yapıldığını anlatmaktadır. Ancak Türklerin bu kutlama gösterilerine izin vermediklerini, bunun nedeni olarak da gösterilerin içeriğinden hoşlanmadıklarını ve böyle gösterilerin doğurabileceği yangın gibi tehlikeleri göz ardı edemeyeceklerine değinmektedir.²⁷¹ Çünkü İstanbul'da evlerin malzemesi ahşaptı. Ancak seyyah Rumların “Ateş Bayramı”nın artık yasak nedeniyle Caesar'ın fethini anma ayrıcalığına sahip Büyükdere, Tarabya ve Yeniköy mahallerinde yerel olarak kutlandığını belirterek Yeniköy'e gittiği sırada izlemiş olduğu bu bayramı şöyle anlatmaktadır:²⁷²

Akşam karanlığı çökerken kayıgımıza bindik ve Boğaz'ı doldurmuş yüzergezer kalabalığın arasından zorlukla kendimize yol açarak, Mac Farlane'in “Ermeniler” romanının kadın kahramanı Veronika'nın evine ulaştık. Kutlamaların yapılacağı küçük koya bakan pencerelerden şenliği olduğu gibi görebiliyorduk. Ama o ne ilginç gösteriydi! Koyda iki yapay ada oluşturulmuş ve üstlerine kuru odunlar ile yanıcı başka maddeler yığılmıştı. Kıyıda daha uzakta olan yığın üzerine bir de kayık yerleştirilmişti. Sahil boyunca, uzun şerit halinde yakılmak üzere ateşler hazırlanıyordu. Dört bir yanda insanlar ellerinde kâğıt fenerlerle koşuşturuyor, kayıklardan inen ziyaretçilere dostlarının evlerine kadar yol

²⁶⁸ Porter, *Costantinople and Its Environs*, I, s. 66.

²⁶⁹ Porter, *Costantinople and Its Environs*, I, s. 133.

²⁷⁰ De Kay, *1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler*, s. 299-300.

²⁷¹ Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul*, s. 354.

²⁷² Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul*, s. 356-357.

gösteriyorlardı. Tarabya bir burnun arkasında kalmıştı; ancak olağandışı parlaklığı suyun ötelere kadar yansıyan bir ateş çizgisi halindeki Büyükdere uzaktan hala seçebiliyordu.(...) Bir işaretle odunlar tutuşturuldu; gözden çıkarılmış olan kayık kısa sürede alevden bir cisim haline geldi. Gösterinin en ilginç tarafı kısmen kazınmış başları açık, sadece geniş keten şalvarlar giymiş bir grup adamdı. Kollarını iyice havaya kaldırmış, boğazlarına kadar suyun içinde, şeytanlar korosunu andıran çığlıklar ve haykırışlarla ateşleri besliyorlardı. Ara sıra hepsi birden koşarak sudan çıkıyor, sahilde yakılmış dev ateşlerin üzerinden şeytan âlemlerini kutlayan cehennem yaratıkları gibi atlıyor, sonra bir kez daha denize girerek küçük adanın çevresinde, kıyıdaki seyircilerin vahşi ezgileri eşliğinde dans ediyorlardı.(...) Evlerin gerisindeki tepeler seyircilerle kaplanmıştı. Kadınlar hasırlar ve minderler üstüne oturmuşlardı; erkekler onların arasında gruplar halinde ayakta duruyorlardı; öğle güneşinin altındaymışlar gibi, hepsi de rahatça seçilebiliyordu. (...) bu çılgınca eğlence iki saat aynı biçimde sürdü, sonra şiddeti giderek azaldı ve ateşli, dur durak bilmez oyuncuların hallerinden yoruldukları anlaşıldı. Bu sırada Eflak mızıkası çalmaya başladı ve akşamı geçirmekte olduğumuz evin pencerelerinin altında muazzam bir ateş yakıldı. Bu ateş birbirinin içine geçirilmiş hasır sepetlerden oluşuyordu ve tam ortaya yüksek bir ağaç dikilmişti. Bu garip manzara, kalabalığın ilgisini sahilin yavaş yavaş tükenmekte olan eğlencesinden buraya çekti. Mahmudiye Marşı'nın son notası da kulaklardan silinince, kalabalık dağıldı ve arkadaşlarımızla baş başa kaldık.

Diğer taraftan Osmanlı'da mezarlıkların sık sık ziyaret edilmesi ve gayrimüslimlerin ölümü umursamazcasına buraları gezinti ve şenlik yeri olarak kullandıkları seyyahların gözünden kaçmamıştır. Pardoe, Ermenilerin mezarlıkta düzenlediği bir şenliği şöyle betimlemektedir:²⁷³

Hristiyan Mezarlığı baştan aşağı bir panayır görünümü almıştı; hepsi bu da değil, ölümlerin mezarları bile yaşayanları daha rahat ettirme külfeti altındaydı. Birçok çadırın altında saçaklı bir örtünün serildiği ve üzerine çöreklerin, tatlıların ve şerbetlerin iştah kabartıcı biçimde dizildiği orta masa, göçüp gitmiş bir Ermeni'nin heybetli anıtından başkası değildi! Salıncakları destekleyen direkler mezar taşlarına yaslanmıştı; üzerine minderler atılmış rahat sedirler de basma örtülü mezarların ta kendisiydi. (...) Kebap satıcıları lezzetli yiyeceklerini pişirmek için mezarların yanı başlarına çukurlar kazmışlardı; tütün içilen yerlerin koltukları ve tabureleri de ölümün geniş anıtlarıydı. Bir yanda, bir iki papaz ölmüş birini toprağa veriyorlardı; hazin sahillerine şenlik dansçıların tiz sesli çalgıları karışıyordu; diğer yanda rengârenk çadırların arasında, ağırkanlı Ermenilerin bozmaya hiç de niyetli olmadığı düzeni korumak için atlarından inmiş devriyeler dolaşıyordu.(...) Ama şenliğin önde gelen özelliği Ermeni dansıydı. Her yanda yapılan bu dans, Ermeni halkı açısından öylesine tipik ki, söz etmeye değer. Kırk ila elli kişi, gelip geçenlerin sorgusuz sualsiz katılıp ayrılabilirdiği büyük bir halka oluşturmuştu.(...) Kalabalıktan ayrı bir yerde güreş ringleri kurulmuştu; burada güreşçiler tıpkı Eski Romalılar gibi güç gösterisi yapıyorlardı; dört bir yanda Avrupa Çingeneleri gibi siyah gözlü ve gürültücü Bohemyalıların bandoları vardı. Şenlik üç gün sürdü ve bütün bu süre boyunca şiddete dönük tek bir el kalkmadı, tek bir ses yükselmedi. Fakat ayrılıkçı ve Katolik mezhep mensupları, bu konuda tamamen duyarsız oldukları iftirasını temize çıkarmak istercesine, eğlencelerini Galata'daki Ermeni Kilisesi önünde her zamanki gibi bir dövüşle sona erdirdiler.

Abdülmecid dönemi seyyahlarından Hornby, Ortodoksların yeni yılın ilk gününde Büyük Perhiz'e başladığını belirterek bugünde ilahiler okuduğuna, Rumların Büyük Perhiz'lerine aşırı derecede bağlı olduklarına, sadece hayatı sürdürmeye yetecek kadar sade suya, çorbaya ve ara sıra kara ekmeğe izin verildiğine mektuplarında

²⁷³ Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul*, s. 209-213.

değınmektedir.²⁷⁴ Ayrıca Rumların yeni yıl gününde neler yaptığına şu şekilde dile getirmektedir:²⁷⁵

Rumların yeni yılı bizim takvimimize göre yeni yılın 13. gününe rastlıyor. Yaşlı bekçi gün ağıırken tüm Rum evlerinin kapısına gelerek onları ayine davet etti. En fakir olanlar dışında herkes o gün yeni ve renkli bir şeyler giydi. Rum ve Arnavut delikanlılarının giydiğı bazı işlemeli ceketler gerçekten güzeldi. Kimisi altın sırmalı kordonlarla süslü ve ıskarlat (çuha) rengineydi, kimisi de yeşil ve altın yaldızlıydı.(...) Görünüşe bakılırsa, Rumlar yeni yıl gününde ziyaretlere gitmekten çok hoşlanıyorlar. Pencereden döne döne tepeye tırmanan ya da vadinin ortasındaki dar yolda ilerleyen değışik grupları izleyerek adamakıllı eğlendim. Kadınların bazıları hala o güzel Rum elbiselerini giyiyorlardı, saçları derli toplu bir şekilde başlarının üzerine toplanmıştı ya da başlarına çekici bir tarzda tülbentler bağlamış ve bunların renkli oyalarını, kaşlarının üstünde bir kırılent oluşturacak şekilde düzenlemişlerdi.(...) Ortaköy yeni yıl gününde Doğı hayat tarzının hakiki bir görüntüsünü sunuyordu. Vadide danslar ediliyor, şarkılar söyleniyordu; tabii genizden çıkan şarkılara şarkı denilebilirse. Gece yarısından çok bizim tepeye doğır esmeye başlayan rüzgâr, şenliğı ve anlaşılan Romaika ya da Rum danslarının gözde refakat enstrümanı olan dümbeleğın tekdüze sesini bize kadar taşıyordu. Rumlar harikulade bir şekilde faal ve yorulmak bilmeyen bir ırk. Bekçi tanyeri ağıırken ayine davet ettiğinde bile gecenin şenlikleri henüz bitmemişti. Ayın esnasında da tıpkı yarım saat önce kaba Romaika dansında yaptıkları gibi bağııyor ve el kol hareketleri yapıyorlar.(...)

Hornby, İstanbul’da gayrimüslimlerin Paskalya kutlamalarına ve ibadetlerine tanık olmuş bir gezgin olarak gördüklerini şu sözlerle ifade etmektedir:²⁷⁶

Pazartesi, Katolik Rumların paskalyasının ilk günüydü. (...) Sokaklar bayram kıyafetli Rumlarla doluydu. Genel Rum paskalyası daha bir süre başlamıyor. şuanda Protestanlar için, paskalya öncesi kırk günlük dönemle birlikte çok katı bir perhiz de başlamış durumda. Günde iki kez kiliseye gidip geri dönenleri görüyorum, buna kayıkçı ve hamallar bile dâhil. Yaşlı bekçi Rum evlerinin önünde o günkü dini ayın programını okuyor. Buradaki farklı dini günler son derece şaşırtıcı. Önce bizim Noelimiz geliyor ve tüm İngiliz gemileri bayraklarla donatılıyor; ardından Rum Noeli; sonra Ermeni Noeli geliyor.

Bu ifadelerin ardından “Üç farklı yeni yıl günü; Yahudilerin Fısıh Bayramı, ardından Hz. Muhammed’in doğıum günü geliyor ve kandillerle donatılan tüm minareler ışıl ışıl oluyor. Cumaları padişahın camiye gittiğini haber veren top atışlarını duyuyorsunuz” diyerek buradaki izlenimlerine de şu şekilde devam etmektedir:²⁷⁷

O gün Müslümanların Pazar günü ve Türkler bütün dükkânları kapatıp küçük çocuklarını taşıyarak yürüyüşe çıkıyorlar. Akşamleyin buradaki Yahudilerin sefil kulübeleri, gelmesini umdukları Mesihleri için dışarıya astıkları kandillerle donatılıyor. Ortaköy’de çoğı Yahudi olduğından, vadi bu kandillerin ışıltısıyla sanki göz kırıyor. Cumartesi günleri Yahudilerin şabat’ı, sonra bizim pazarımız geliyor, ama burada hoş sesli kilise çanlarımız yok. Ortaköy’ün diğeri tepesindeki bir evin küçük bir odasında Kraliçenin rahibi tarafından bir ayın düzenleniyor, ama ben hiç gitmedim. (...) Yeniden farklı günlere dönecek olursak; önce Pera ya da Frenk karnavalı, sonra Rum karnavalı, daha sonra Ermeni karnavalı oluyor; Rum Protestan Kilisesi’ninki bittiğinde Katolik Ermenilerininki başlıyor; Katolik Rumlarsa paskalyalarına, Protestan kardeşleri paskalya öncesindeki kırk günün yarısını

²⁷⁴ Hornby, a.g.e., s. 202.

²⁷⁵ Hornby, a.g.e., s. 162-164.

²⁷⁶ Hornby, a.g.e., s. 228.

²⁷⁷ Hornby, a.g.e., s. 228-229.

tamamladıklarında başlıyorlar. Farklı aziz günleri, perhiz ve yortu günleriyle birlikte bütün bunlar, İstanbul'da para üstü saymak kadar karmaşık bir hal alıyor.

Osmanlı Devleti'nde en çok önem verilen konu bilindiği üzere evliliktir ve Osmanlılar her milletin kendi gelenek görenekleri çerçevesinde evliliklerini gerçekleştirebilmesi için gerekli ortamı oluşturmuşlardır. Seyyahlar, Türklerin düğünlerinin yanı sıra gayrimüslimlerin de düğünlerine dikkatlerini çevirerek bu konuda birçok bilgiyi eserlerine yansıtmaktadırlar. De Kay “*Osmanlılarda dulların neredeyse tümü tekrar evlenmektedir. Evli olanlara hürmet öyle boyutlara ulaşır ki, geleneksel çevrelerde hiç evlenmemiş ihtiyar kızların ebedi bir günah işlediği düşünülürdü. Düğünler genellikle dört gün sürer ve bu süre eğlence ile ziyafetle geçerdi. Cuma günüyle çakışmasını diye pazartesi günleri başlar*” ifadeleriyle Osmanlıların evliliğe ne kadar önem verdiğini belirtmektedir.²⁷⁸

İstanbul'da bir Rum düğününe davet edilen İngiliz bayan seyyah Pardoe, kendisini en çok eğlendiren şenliğin bu olduğunu belirtmektedir. Nikâhtan bir önceki gün Rum gelin evine gidilip tebriklerin sunulduğunu, gelinlik konusunda fikirlerin söylenildiğini, gelinin altın örgülerinin örülmesini yardımcı olunduğunu ve odanın bir köşesinde gelinliğin sergilendiğinden bahsetmektedir. Tıpkı Türklerde çeyiz gösterme gibi gelinin ipek dantelleri, tülleri, şalları, terlikleri ve mücevheratı davetlilere gösterilirdi. Gelinin ufak tefek eşyalarının gösterilmesinden sonra gelinin annesi bir koku şişesiyle gelip konukların ellerine serpti ve evli olmayanlara “Darısı başına!”, anne olanlara ise “Sen de çocuklarının mürüvvetini gör!” gibisinden dileklerde bulunulurdu. Daha sonra genç konuklar odanın ortasında bir halka oluşturup, gelinin bir elinde bir terazi ve diğer elinde ise yassı bir sırma topunun olduğu fark edilir; çünkü hotoz²⁷⁹ yapılması için bunlar gerekliydi. Damat geline bu pahalı süsten, on yerine kırk drahmi göndermişti. Rum Kilisesi'nin takılmasına izin verdiği miktar da buydu. Böylece yaklaşık 3 m uzunluğundaki sırma teller örülmeye

²⁷⁸ De Kay, **1831-1832 Türkiye'sinden Görünüm**, s. 201.

²⁷⁹ Hotoz, “Aslı Kotaz'dır; kadınların kendi saçlarından veya yemeni vesaire yaptıkları baş süsü”, Kotaz yahud Kaytaz, Türkistan'ın bir cins uzun kıllı öküzünün kuyruğundan yapılan tuğ ile at gerdanlarına süs olarak asılan püskülün adıdır, Çağatayca olan bu isim yukarıda tarif edilen kadın başı süsüne de Hotoz diye telaffuz edilerek isim olmuştur. Yakın geçmişe kadar yetişkin kızların ve her yaşta kadınların türlü çeşitleri ile en yaygın baş tuvaleti olan hotoz bir ev tuvaleti idi. Sokağa çıkılırken de yaşmağın başı örten parçası hotoz üstüne atılıp bağlanırdı. Başlarına hotoz yapıp kondurmayanlar da saçlarını tarar örerler, üzerine bir yemeni bağlardı. Reşat Ekrem Koçu, **Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü**, Ankara: Sümerbank Yayınları, 1969, s. 131.

başlanırdı. Evden ayrılırken de herkes geçerken gelinliğin üstüne bir avuç gümüş para atardı.²⁸⁰

Fontmagne de bir Ermeni düğününe katılarak onların gelenek ve görenekleriyle ilgili olarak şunları ifade etmektedir:²⁸¹

Tören İstanbul'un en zengin Ermeni evlerinden birinde oluyordu. Kapıda müzikle karşılandık. Genç nişanlı kız, en dipteki odanın bir köşesinde oturuyordu. Yüzü altın sırma ile dokunmuş bir yaşmakla gizlenmişti. Kendisini selamlayıp tebrik etmeye gelenlerin ellerini öperek alına götürüyordu. Ermenilerin bu el öpme âdeti Türklerinkinden farksızdı. Nikâh merasimi için papazlar gelince, bütün davetliler beyaz çiçeklerle süslenmiş ve özel olarak hazırlanmış bir sunağın bulunduğu büyük salona geçtiler. Ermenilerin ayinlerinde eşyalar, renkler farklıydı ve dualar okunurdu. Damat ilk başta, yalnız olarak ayinde bulunurlar. Önce dualar okunup üzerine beyaz pelerin giydirilir, başına beyaz taç takılır; genç kız beyazlara bürünmüş, ayağa kalkıyor ve yüzündeki altın sırma peçesi açılmıyor. Damat gelini elinden tutarak sunağın önüne getirir ve parmağına yüzük takar. Genç evliler şarap dolu kupayı birlikte içerler ve kupanın içine konan para mutluluk sembolüymüş. Ne yazık ki papazın Ermenice sözlerinden bir şey anlamıyoruz. Tören bitince genç damat eşini yüzündeki peçeyi açarak onu ilk defa görüyor. Aslında Ermeniler kadınların dışarıda yüzlerini örtmesini mecbur kılmıyorlar. Bu konuda sert davranan Türkler bile, uzaktan beğendikleri kadının yüzünü görmek için ellerinden geleni yapıyorlar. Dört yıl önce Ermeniler düğünlerde kendi milli kıyafetlerini giyerken şimdi bizimkiler gibi giyinmişlerdi. Daha sonra renkli tüller ve çiçeklerle kaplı şekerler bizi bekliyordu.

2.6. Giyim Tarzları

Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında güvenliği sağlamak ve halkı kimlik olarak ayırt etmek için uygulanan kılık kıyafetteki ayırım II. Mahmud döneminde de devam etmekteydi. Bu ayırım asla dini olarak bir ayırım ya da haksızlık yapmak için yapılmış bir ayırım değildir. Bu bağlamda 19. yüzyılın başlarında da gayrimüslimlerin kendi kıyafetlerini bırakarak Müslümanlara mahsus kıyafetleri giymesi yasaklandığını görmekteyiz. Devletin kıyafet yönetmeliği uygulamasının başlıca sebeplerinden biri, grupların farklı, birbirinden ayrı ve uygun yerlerde kalmalarını sağlayarak sosyal düzeni güvenceye almaktır. II. Mahmud'a göre, "*Darüssaltanatüsseniyye (İstanbul) ahalisi sunufu adidiye münkasem (pek çok sınıfa ayrılmış) ve her sınıfın kıyafeti mahsusası (kendine özgü kıyafeti) olub olkıyafetle gezüb merasimi âdâba riayet ve herkes haddini bilüb büyüklerine ve zabitanına tazim ve hürmet ve itaat eylemek ve bir taife aharin ziyyine (kıyafetine) girmemek (...)*" gerekiyordu.²⁸² Diğer sebep ise ekonomikti. Lüks kıyafetler ya da yerli malı kumaş yerine ithal kumaşlardan giysiler giymek, zaman zaman devletin ekonomisi için ya da

²⁸⁰ Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul*, s. 459-460.

²⁸¹ Fontmagne, *Kırım Harbi Sırasında İstanbul*, s. 227-229.

²⁸² Boyar ve Fleet, a.g.e., s. 197.

kıyafetleriyle gösteriş yapmaya aşırı para harcayıp sonra da mali sıkıntıya düşen halkın ekonomik refahı açısından zararlı görülüyordu.²⁸³

Porter, Müslüman ve gayrimüslim kadınların giyim tarzları bakımından farklılıklar bulunduğunu belirterek bunları gözler önüne sermek istemiştir. Seyahatnamesinde “*Ermeni kadınlarının elbiseleri bizimki gibi veya Rum kostümüyle bizimki arası bir şeydi gibiydi*” ifadesini kullanır. Fakat sokaktayken yüzlerini gizlediklerini, Türk kadınları gibi kapattıklarını, aralarında küçük bir fark olduğunu bu farkın da terlik renkleri açısından Türk kadınlarının sarı, Ermenilerin kırmızı veya siyah giydiğini belirtmektedir.²⁸⁴

Diğer yandan Raczyński de Boğaz’ı ziyaret ettiğinde mahalli kıyafetleriyle Avrupalı, Türk, Rum, Ermeni, Arap, Acem, Mısırlı ve Habeşli binlerce insandan oluşan tabloyu görünce, kendini bir an maskeli baloda hissettiğini söyleyerek yüzü örtülü kadınları tasvir etmek istemiştir.²⁸⁵ Ayrıca İstanbul’daki Türk kadınlarının elbiselerini de şu şekilde betimlemektedir:²⁸⁶

Türk kadınlarının elbisesi, pamuklu bir gömlek ve bol bir şalvardan ibaretti. Tıpkı erkek pardösüsüne benzeyen feraceler giyiyorlar. Çuha ve kaşmirden yapılan feraceler, mavi ve koyu yeşildi. Zenci kadınlar ise sarı giyerdi. Elbiseler bol ve uzun kesiliyor ki yürürken elle azıcık yukarı çekilsin. Kadınların yüzlerini göstermeleri mahrem olduğu için peçe ile örtülür.

Porter’a göre Türk kadınlarının elbiselerine kendilerini alıştırmaları zordur. Çünkü erkeklerinki gibi bol, salaş ve zengin kaliteli malzemeden yapılmış, boyutları belirgin insana muhteşem bir hava verir. Porter, bu bilgilere ek olarak onların bu havalılığı, zarıflığı kaybettiğinden, bu giyim tarzının Hristiyan stilinde giyinen biri ya da bir Hristiyan kadından ayıran eylem olduğundan hatta Türklerin botlarının ve terliklerinin bol olduğundan çıkacak gibi olduğundan bahsetmektedir.²⁸⁷ Ayrıca Porter gündelik yaşamda Türk ve Ermeni kadınının kılık kıyafetleri arasında mukayese ederek detaylı bilgiler vererek onları şöyle tasvir etmektedir:²⁸⁸

Türk kadınının giysisi sokakta Ermenilerden renk olarak farklıdır. Mesela Ermenilerin mezar kıyafetleri koyu renklidir, yüzlerini ince, narin bir tülbentle kapatırlar, sarık kullanırlar ve kırmızı terlik giyerler. Ayrıca Türk kadınlarının giysisinin süslü olduğunu,

²⁸³ Boyar ve Fleet, a.g.e., s. 198.

²⁸⁴ Porter, *Costantinople and Its Environs*, I, s. 23.

²⁸⁵ Raczyński, *1814 de İstanbul ve Çanakkale’ye Seyahat*, s. 63

²⁸⁶ Raczyński, *1814 de İstanbul ve Çanakkale’ye Seyahat*, s. 53.

²⁸⁷ Porter, *Costantinople and Its Environs*, I, s. 28.

²⁸⁸ Porter, *Costantinople and Its Environs*, I, s. 138.

bazen parlak kırmızı ama genelde güvercin rengi, açık mavi, zeytin ya da belirsiz fantastik, narin renk tonu kullanırlar. Bunlara ek olarak asla sarık giymezler ve terlikleri sarıdır.

Porter, Ermenilerin kıyafetlerini betimlemeye devam ederek giyim tarzlarının Fransız elbiselerine uyarlanmış olduğunu, sarık hariç kadınların güzel giyindiğini, genç erkeklerde Londra ve Paris modasının ağırlıklı olduğunu, kırmızı Türk başlığı takıldığını ve Ermeni erkeklerinin saçlarını tıraş ettirdiğini aktarır. Seyyaha göre küçük kız çocukları onların ülkesindeki gibi kısa veya uzun pantolon, üzerine de ceket giyerler. Rum kızlarının aşağıya akan örgülü saçları vardır.²⁸⁹

II. Mahmud döneminde devlete bağlı ve bunun dışındaki diğer yüksek kişilere arka arkaya verilen yemekler saray düğünlerinin en göze çarpan yanı olarak görülmüştür. Pardoe böyle bir yemekten edindiği izlenimlerini aktarırken din adamlarının kıyafetlerine de şu şekilde vurgu yapmaktadır:²⁹⁰

İlk gün, din adamlarına ayrılmıştı ve bunların geçiş töreni çok ilginçti. Hepsinin önünden Şeyhülislam geçti. Zarif, beyaz kaşmir cüppesinin bolluğundan ortaya çıkan kıvrımlar, yanlarına yayılmış bir durumdaydı. Arkasından din işleri görevlileri, bunların arkasından beyaz keçe külahının üzerine türbe yeşili şal sarılmış ve bol cüppesinin içine bürünmüş olan Mevlevi Şeyhi, onun arkasından öteki tarikat üyeleri, bunların arkasından da haçtan yeni dönmüş hacılar, Doğu'dan gelen ve kat kat sarılmış beyaz sarıklı emirler, başında mücevherli tacı, üzerinde işlemeli atlas cüppesi ve arkasında da piskoposları ile Rum Patriği, bunun hemen arkasından Ermeni Patriği sıra ile geçtiler. Ermeni Patriği'nin de arkasında, Rum Patriği gibi buyruğunda olanlar vardı ve o da zarif bir biçimde giyinmişti. Kendisi ilerlerken, Musevi Hahambaşısı'nın da arkadan gelmesi için yer verdi.

Öte yandan 1833'de İstanbul'a gelmiş olan aynı zamanda bir jeolog ve sanatçı olan İngiliz seyyah John Auldjo, Türk ve Ermeni tüccarlarının kılık kıyafetinden bahsederken ipek bir ceket ve elbise, bez bir pelerin, kumaş pantolon, kırmızı ve sarı çizmeler, bel için şal, üzerlerine yelek veya sarık giydiklerini açıklamaktadır.²⁹¹ Auldjo, Yahudilerin basık siyah bir şapka, bükülmüş beyaz bir mendil kullandığı, Rumların ve Ermenilerin sarığının üstü çukurlu ve farklı olduğu ayrıca Türklerin sarı çizme, Rum ve Ermenilerin kırmızı, Yahudilerin siyah çizme giydiği bilgisini not eder.²⁹² Buradan da anlaşılıyor ki Rum ve Ermenilerin kıyafet tarzları birbirine yakındır. Ayrıca Auldjo, güzel Rum kadınlarının saçlarının kapalı ve beyaz peçeli olduklarından bahseder.²⁹³

²⁸⁹ Porter, *Constantinople and Its Environs*, I, s. 138-139.

²⁹⁰ Pardoe, *18. Yüzyılda İstanbul*, s. 93.

²⁹¹ Auldjo, *Journal of a Visit to Constantinople*, s. 63.

²⁹² Porter, *Constantinople and Its Environs*, I, s. 138.

²⁹³ Porter, *Constantinople and Its Environs*, II, s. 115.

Pardoe, genç Rum bayanların çiçeklerle bezeli türbanlı, koyu ve parlak renkli saçlarının nerdeyse tamamen gizlenmiş olduğunu, boğazdan dize kadar kürkle kapanmış olduklarını ve içten kat kat ayaklarına kadar uzun etek giydiklerini belirtmektedir.²⁹⁴ Ayrıca seyyah, göz kamaştırıcı hafif pamuklu kumaştan ve kaşmirden yapılmış sarığın yerini neredeyse tümüyle almış olan çirkin ve anlamsız fesi her baktığı yerde görmekten üzüntü duyduğunu, fesin bütün modellerin en çirkininin-kolalı, zarafetten yoksun Avrupa giysisinin kötü bir karikatürünü benimsenip ulusal kıyafete getirdiği değişiklikler yüzünden Sultan Mahmud'un başkentinde yaptığı takdire değer bütün reformları silip atasının geldiğini ve alnı bir taç gibi saran haşmetli sarığın sokaklarda nerdeyse hiç görülmediğini mektuplarında not etmektedir.²⁹⁵

Pardoe'nin dikkatini çeken diğer bir nokta da Yahudilerin kıyafetleridir. Hotozları hariç Yahudi kadınlarının gibi bir şık kıyafet görmediğini söyleyerek onlar hakkında şu şekilde tasvirde bulunmaktadır:²⁹⁶

Yahudi kadınların saçları kızlıklarında çok süslü oluyor, fakat evlendikleri andan itibaren titizlikle gözlerden gizleniyor. Öyle ki saç dipleri gözükebilir diye, türbana arkadan tutturulan, yere kadar inen ikinci bir başörtüsü takıyorlar.

Ermenilerin kıyafetlerinin ve geleneklerinin Türklere benzemesi konusunda 1835 yılında İstanbul'da bulunan ve Prusyalı (aslen Alman) bir asker olan Helmut Von Moltke İstanbul'da Ermeni seraskeri Hüsrev Paşa'nın Ermeni tercümanı Mardiraki ve ailesinden örnekle şunları belirtir:²⁹⁷

Bu Ermenilere, hakikatte, Hristiyan Türkler denilebilir. Rumların kendi özelliklerini korumalarına karşılık bunlar Türk adetlerini, hatta dilini benimsemişlerdir. Dinleri onların, Hristiyan olarak, tek kadınla evlenmelerine izin verir, fakat onlar Türk kadınlarından fark edilemez, ayrılmaz. Bir Ermeni kadını sokakta sadece gözlerini ve burnunun üst kısmını gösterir, diğer tarafını kapatır.

Giyim konusuna etki eden en önemli olay olan 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte Avrupa usulünde Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla düzenli bir ordu kurularak kıyafette de yeni düzenlemelere gidilerek görünüm itibariyle de yeni bir imaj, imitasyon veya reformlar süreci başlamıştır.²⁹⁸ Yeni ordu için 1826'da çıkarılan yönetmelikte askerlerin üniformalarının Avrupa stilinde ceket ve pantolondan ibaret

²⁹⁴ Pardoe, a.g.e., s. 26.

²⁹⁵ Pardoe, **Şehirlerin Ecesi İstanbul**, s. 18.

²⁹⁶ Pardoe, **Şehirlerin Ecesi İstanbul**, s. 474.

²⁹⁷ Moltke, **Türkiye Mektupları**, s. 35.

²⁹⁸ Mehmet Lale, **II. Mahmud Dönemi Kıyafet Alanında Yapılan Yenilikler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 35.

olduğu belirtilmiştir. 1832’de alınan bir kararla, memurların fes giymesi zorunlu kılındı. Bu dönem Hüsrev Paşa getirtmiş bu fesi Tunus’taki askerlere giydirmiştir. Asakir-i Mansure-i Muhammediye askerlerinin başındaki serpuşun²⁹⁹ yağmurda dağılması, güneşte solması Sultan Mahmud’u yeni arayışlara sevk ederek daha modern olarak fesi kabul etmiştir. Ancak 1826’dan önce fes zorunlu olmadığı için giyilmiyordu diyemeyiz. Bu durumla alakalı olarak 1814’te İstanbul’u gezen Polonyalı seyyah Raczynski gittiği bir baloda Rum kadınlarının ve Türk kadınlarının fes giydiklerini belirterek bunun yanı sıra onların balodaki giyimleriyle ilgili izlenimlerini şöyle aktarmaktadır:³⁰⁰

Rum kadınlarının vücut yapıları daha az dikkat çekiyor. Doğu’nun kadınları korse kullanmak istemiyorlar. Bu da onların vücut güzelliklerini kaybetmelerine neden oluyor. Elbiseleri de ölçsüz dikildiğinden, vücutlarını saracak ve gösterecek biçimde değildir. Bu kıyafet yukarıdan aşağı bol, beyaz ipekten ve kolsuz yapılmıştır. Başlarına siyah veya kırmızı püsküllü fes giyerler. Siyah püsküllü fes, Aspasya gibi bir kadının yüzünü dahi çirkinleştirebilirdi.

Öte yandan II. Mahmud, kadın ve erkeğin ev içinde veya yatakta giyilen bazen de erkekler sokakta giydiği, “entari” denen uzun bir gömleğin dışarıda giyilmesini yasaklamıştır. Bu anlamda modernleşme sürecinde kamusal alan yeniden tanımlanmış ve özel-genel ayrımının toplumsal pratiği siyasi yapı tarafından belirlenmiştir. Dolayısıyla kamusal alana ait irade gücü, bu alandaki kıyafetin nasıllığını da belirlerken, kıyafetin öznelliği özel alanın sınırları içine girmiştir.³⁰¹

II. Mahmud kılık kıyafet yeniliklerin üzerinde titizlikle durmakla birlikte kendi yaşam şeklinde de bir takım yeniliklere gitmiştir. Mısırlı kıyafetini benimseyerek, dışarı çıkarken bu kıyafetlerle dolaşmıştı. O dönemde padişahın gezisine Moltke de katılmıştı. Moltke, Şumnu gezisi sırasında (5 Mayıs 1837) padişahın davranışlarını yakından gözlemlemişti. Bu gezi sırasında Sultanın şehre bir saatlik mesafede mola vererek, mavi setresinin yerine malum kırmızı üniformasını, ayaklarına ise kadife çizmelerini giydiğini yanındakilerin de mavi üniformalarını giydiklerini, hatta Moltke kendisinin de kırmızı fesinin olduğunu

²⁹⁹ Serpuş, “ser = Farsça baş; Puşiden = Farsça giymek! Serpuş, başa giyecek şey, baş kisvesi.” Yüzyıllar boyunca memleketimizde erkekler ve kadınlar tarafından başa giyilen şeyler çok çeşitli olmuştur ve bunların hepsi eski Türk giyim kuşamında, eski Türk tuvaletinde çok önemli yer almıştır. Eski Türk serpuşlarının isimleri şunlardır: *Kavuk, Külah, Takke, Fes, Tas, Kukuleta, Puşu, Kalpak miğfer, Hotoz, Tepelik, Taç, Şapka*; bunların içinde de Kavuk, Külah, Takke ve Şapkanın çeşitli isimler altında pek çok çeşitleri olmuştur. Koçu, **Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü**, s. 204.

³⁰⁰ Raczynski, **1814 de İstanbul ve Çanakkale’ye Seyahat**, s. 45.

³⁰¹ Meriç, a.g.e., s. 100.

anlatır. Bu gezi sonunda Sultan halk arasında kimsenin bir şikâyeti olup olmadığını, kiliselerinin ihtiyacı bulunup bulunmadığını sorarak onlara karşı ilgisini göstermiştir.³⁰²

1826'dan sonra askeri kıyafette başlayan değişimlerin seyyahların odak konusu olduğu açıktır ve Türk askerlerinin Avrupalı tarzda giyindiklerini belirtmektedirler. 1831-1832 yılları arasında İstanbul'da kalmış olan Amerikalı seyyah De Kay da bu dönem dikkatleri Osmanlı askerlerinin değişen kıyafetlerine çekmek istemiş ve şu tasvirlerde bulunmuştur:³⁰³

Modern Türk askerinin kıyafeti son on yılda gerçekleşen değişimden payını aldı ve etkileyici görüntüsünü kaybetse de askeri vazife için işlev kazandı. Bol ve paspal terliklerin yerine, şimdi deri iplerle bağlanan sağlam ve elverişli ayakkabılar giyiyorlar. Hareketlerini engelleyen balon gibi koca şalvarlar (çaşkırlar) yerini, alttaki adama hala biraz bol gelse de düşmana karşı ani bir harekette bulunmasını ya da kaçmasını engelleyecek kadar geniş olmayan yünlü pantolonlara bıraktı. Parlak ve akıcı kumaştan yapılan cübbe (baynış) ya da cepken akıllıca bir hareketle, vücudu saran, önden sıkıca iliklenmiş ve kolların rahatça hareket etmesine izin veren mavi bir ceketle değiştirildi. Bazen yırtık pırtık, çoğu zaman da kirli görünüme sahip olan ve yürüyen mantarları anımsatan farklı şekil ve renklerdeki sarıklar ise sonsuza kadar yok oldu. Onun yerine askerler, tepesinden zarifçe mavi bir püskülün sarktığı muntazam kırmızı başlıklar (fesler) giyiyorlar. Başlığı ve bolluğunu hala kaybetmemiş pantolonları dışında Türk askeri, herhangi bir Avrupa ülkesinin askerinden zorlukla ayırt edilir.

Bilindiği üzere Osmanlı askerlerinin sarı çizme giymesi zorunluydu ve sarı Türkün rengiydi. Buradan yola çıkarsak Sarı Çizmeli Mehmet Ağalar türkülerle şarkılarla bile herkesin diline dolanmıştır. Günümüzde de mesela Barış Manço bu tabiri konu alarak şarkı bile yapmıştır. Özellikle 1826'dan sonra Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte yapılan yeniliklerin akabinde modanın Avrupalılaşmayla birlikte başladığı düşüncesinin Osmanlılarda yerleşip sarı çizmelerin geri plana itildiğini ve ayakkabı cinsinde kundura usulüne hevesli bir geçişi görmekteyiz. Artık sarı çizmeli denince, dünyadan habersiz, eskileri yürüten ve düşünen, zamanın gelişmelerini bilmeyen dağlı kişiler ve düşünceleri kastedilmekteydi. Zamanla Sarı Çizmeli Mehmet Ağalar, İstanbul'a veya şehirlere inince artık kundura giyenlerin alay konusu olmuştur.³⁰⁴ İşte günümüze kadar gelen bu "sarı çizmeli" deyiimi sosyal içerikli gizli bir mesaj içerdiği düşünülebilir.

Osmanlı Devleti'nde giyim kuşamın, bir toplumun hangi millettten olduğunu göstermesi noktasında önemli ipuçlarını içerdiği her dönemde görülmektedir. Abdülmecid

³⁰² Moltke, *Türkiye Mektupları*, s. 95-99.

³⁰³ De Kay, *1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler*, s. 169.

³⁰⁴ Baykara, a.g.m., s. 154.

döneminde de seyyahların eserlerine yansıttıkları kadarıyla Müslümanlarla gayrimüslim halkın elbise, ayakkabı ve başlık renklerinde farklılıklar olmuştur. Bu dönem yine Türkler sarı, Rumlar ile Ermeniler kırmızı ve Yahudiler siyah ayakkabı giymektedir. Ayrıca bu dönemde Türk ve Ermeni kıyafet tarzları birbirine yakındır. Ermeni ve Türk kadınları peçe takardı. Rumların yaşam biçimi ise Avrupa tarzına yönelik olmuştur. Özellikle II. Mahmud döneminde Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla kurulan yeni askeri düzenin Frenk modelinde olması, Fransız kültürünün giderek yaygınlaşmasını sağlamıştır.³⁰⁵ Zamanla Rumlar, Frenk kostümleri giymeye ve peçe takmamaya başlamıştır.³⁰⁶

Bu dönem Fransız seyyah Fontmagne'ye göre Doğu'da bir kadının hangi millettten olduğunu anlamak için yüzünü örtüp örtmediğine bakmanın yeterli olduğunu söyleyerek Rumlarla Frenklerin yüzleri açık, Yahudilerle Ermenilerin yüzlerinin yarısının örtülü ve Türklerde sadece gözlerinin görüldüğünü belirtip kıyafetin sosyal hayattaki etkisine vurgu yapmak istemiştir. Ayrıca bugüne kadar Müslüman kadınların kıyafetlerinde hiçbir değişikliğin olmadığına, Türk kadınlarının feraceye, sarı ayakkabı veya bota, ellerine kadar örten uzun kollara ve yalnız gözlerini açık bırakan yaşmaklara sadık kaldıklarını anlatmaktadır.³⁰⁷ Browne'nin görüşleri ise *“Türkler aynı şekilde türbanlı, aşağıya doğru akan uzun bir cüppe ve uzun sakallı, yıpranmış terlikleri vardır; İranlıların uzun tüylü şapkaları; Rumların ve Arnavutların iç etekleri; soluk benizli Ermeniler; püsküllü ve türbanlı Yahudiler ve esmer Mısırlı köleler gibi köprünün üzerinden binlerce insan yürümektedir”* şeklindedir.³⁰⁸

White, gayrimüslimlerin giyimi konusunda Ermenilerin kırmızı bot, Rumların ve diğer Hristiyanların siyah bot giydiğini ayrıca Babilî'dekilerin kırmızı şalvar, sarı mest ve pabuç giymelerinin ayırt edici bir işaret olduğunu ve Türklerin genelde koyun derisinden sarı çizme, şalvar, “mest” denilen çizme üzerine ince siyah terlik giydiklerini belirtir.³⁰⁹ Ayrıca Türkler mavi, kahverengi üstlük giyebilirdi. İmparatorluk ailesi ve subaylar ise yeşil giyerdi.³¹⁰ Bunların yanı sıra Türk ve Ermeni kadınlarının giymesi gereken şalvarlar vardı. Tülbent parçalarından 5 m boyunda zengin işlemlerle donatılmış ve ipek tellerle işlerle

³⁰⁵ Baykara, a.g.m., s. 155.

³⁰⁶ Olin, **Greece and the Golden Horn**, s. 215.

³⁰⁷ Fontmagne, **Kırım Harbi Sırasında İstanbul**, s. 244-245.

³⁰⁸ Browne, a.g.e., s. 134.

³⁰⁹ White, a.g.e., II, s. 93-97.

³¹⁰ White, a.g.e., II, s. 54.

işlenen “*kaftan*” diye adlandırılan giysiler vardı.³¹¹ Nerval da 1842’de Beyoğlu’ndaki Türk ve gayrimüslim kadınların giyimi konusunda İstanbul tarafındaki kadınların Beyoğlu’ndaki kadınlara nazaran daha sıkı örtündüklerini, yeşil veya mor bir ferace giydiklerini, hepsinin yüzlerinin kalın bir peçe ile örtüldüğünü ve burnunun ucundan başka yerlerini göremeyeceklerini belirtmektedir. Bunların yanı sıra Rum ve Ermeni kadınlar ise, yüz ve vücut hatlarını iyice belirten daha ince bir kumaş kullandıklarını belirtir.³¹²

Reid, Ermenilerden bahsederken Katolik ve Heretik diye iki mezhebe ayrıldıklarına, Heretik’in saf Ermeniler ve Katoliklerin de melez bir ırk olduğuna, birincilerin (Heretikler) Asya değerlerine bağlı olup İkincillerin (Katolikler) ise Avrupalı fikirlere yakın olduklarına vurgu yapar ve bu mezhep ayrımının Ermenilerin kıyafetlerine yansımalarını da şu şekilde dile getirmektedir:³¹³

İkinciller (Katolikler) Avrupalıların modasını benimserken, birinciler (Heretikler) barbarlık dönemlerinin şekilsiz kıyafetleriyle görünmektedirler. Bu farklılık erkeklerle sınırlı kalmamakta, çünkü Katolik kadınlar Paris bonesi ve ipek cübbe giyerken Ermeni Heretik kadınlar yaşmak ve ferace olmadan sokağa çıkmayı yakışsız ve edepsizlik olarak görmektedirler.

Daha sonra Reid, Türk ve Ermeni kadınlarının sokağa çıktıkları zamanki elbiselerini “*Ermeni kadınlarının elbiseleri Türk kadınlarıinkiyle aynı, sadece pelerinlerinin rengi siyah ve terlikleri kırmızıdır; fakat kendilerini örten beyaz başörtüler Müslüman kadınlarınıninkinden daha temiz, aslında karın beyazlığıyla rekabet edecek kadar beyaz. Ermeni kadınların yürüyüşleri Türk kadınlarından daha gösterişlidir, onların vücut yapıları daha şekilli, ten renkleri daha açık, yüz hatları daha düzgün, gözleri daha parlak ve tavır olarak daha büyüleyicidir*” ifadeleriyle tasvir etmektedir.³¹⁴

Dönemin Katolik Ermenileri ceket, pantolon ve fesi kabul etmişlerdir. Ayrıca bu dönem Hristiyanların şapka giymeleri yasaklanmıştır. Çünkü şapka giymelerinin adli işlemlerde sıkıntıya yol açmasından dolayı yasaklandığı ve bütün halkın fes giymesinin emredildiği görülür. Bu dönemde artık farklı şapkalar değil aynı fesin giyilmesi emredilmiştir.³¹⁵ Fransız seyyah Nerval bu dönem şapka konusunda sıkı tedbirlerin alındığını hatta şapka giyenlerin başı kesilir diyerek bir Müslüman için bir kasket veya bir

³¹¹ White, a.g.e., II, s. 103.

³¹² Nerval, *Doğu’ya Seyahat*, s. 5.

³¹³ Reid, a.g.e., s. 121.

³¹⁴ Reid, a.g.e., s. 121-122.

³¹⁵ Kenanoğlu, a.g.e., s. 354.

şapkanın tehlikeli olduğunu belirtmektedir.³¹⁶ 1856 sonlarında İstanbul'a gelmiş olan ve izlenimlerini anlatan Fransız seyyah Fontmagne de bu dönem gayrimüslimlerinin ayakkabılarından Yahudi, Ermeni vb. milletlerin ayırt edilebildiğinden, orijinal kıyafetleriyle gururla gezinen Arnavutları seyrettiğini ve sarığın bu dönemde var olduğunu belirtiyordu.³¹⁷ Ayrıca Nerval da Rum, Ermeni ve Yahudilerden bahsederken Rumların Türklerinkinden daha küçük fesler taktığından, Yahudilerin gri bir kumaşla sarılmış sarıklarından ve Ermenilerin de üst kısmı boğulmuş bir kumbaracı külahına benzeyen kalpaklarından tanındığını belirtmiştir.³¹⁸

Tanzimat döneminde kılık kıyafet konusunda da bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler bilhassa güvenlik amacı ile konulmuştur. Bu dönem Müslüman kadınların Frenkler gibi şemsiye ile gezmeleri yasaklanmıştır. Özellikle Tanzimat döneminde devlet memurlarının kıyafetleri hakkında da yenilikler yapılmış, gayrimüslim- Müslüman ayrımı yapılmamıştır.³¹⁹ Tanzimat Fermanı geleneksel dönemden farklı olarak toplum hayatında dini köken farklılaşmasını kaldırıp böylece Müslüman olmayan halkın başlarına, vücutlarına, ayaklarına giydikleri giysilerin biçim ve renklerinin Müslümanlarınkinden farklı olması gerektiği şeklindeki geleneğe son verilmiştir.³²⁰ Kısacası kılık kıyafette artık renk, biçim ayrımları kaldırılıp eşit bir toplum yapısı oluşturulmak istenmiştir.

Nerval eskiden beri Türkiye'deki halklar arasında büyük bir eşitsizliğin olduğunu ve kendi döneminde bu eşitsizliğin azaldığını anlatmak istemektedir. Eskiden milletlerin başlıklarıyla ve ayakkabılarıyla ayırt edilebildiğini, mesela; Müslümanların sarı, Ermenilerin kırmızı, Rumların mavi ve Yahudiler siyah pabuç giydiğini belirtir. Ayrıca Müslüman Türk evlerinin canlı, diğerlerinin koyu renklerle boyandığını anlatmaktadır. Nerval döneminde ise artık bunların değişmiş olduğunu, Osmanlı Devleti halkının hemen hemen Avrupalı olan bir Tanzimat elbisesi giydiğini, saçları kısmen örten mavi ipek püsküllü kırmızı fesi herkesin başına geçirdiğini ve artık her etnik grubun parlak ve canlı renkli çizimleri rahatlıkla giyebildiğini belirtmektedir.³²¹

³¹⁶ Nerval, *Doğu'ya Seyahat*, s. 3.

³¹⁷ Fontmagne, *Kırım Harbi Sırasında İstanbul*, s. 116.

³¹⁸ Nerval, *Doğu'ya Seyahat*, s. 12.

³¹⁹ Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, s. 352.

³²⁰ Meriç, a.g.e., s. 104-105.

³²¹ Nerval, *Doğu'ya Seyahat*, s. 12-13.

Türkiye'ye 1850'lerde seyahat etmiş olan diğer bir seyyah İrlandalı Aubrey De Vere'dir. Vere, Osmanlı halkının kılık kıyafetini betimlerken Rum kadınlarını Türk kadınlarına kıyasla kaba gördüğünü, buradaki Rum kadınların Atina ve Mora'daki Rum kadınlarından daha güzel ve gözlerinin parlak siyah olduğunu not etmektedir.³²² Vere, dönemin Türk ve Ermeni kadınlarının kılık kıyafetlerini mukayese ederken şöyle bahsetmektedir:³²³

Türklerin yüzleri peçeyle gizli, başında bukleli geniş bir türban, kıyafetleri çiçekli rengârenk, gevşek ve ana hatlarını göstermeyecek şekildedir. Gördüğüm en hoş kadınlardı. Gözleri güzel, siyah dalgalı saçları ve zarif itaatkâr tutumları vardı. Resmedilmeye değer güzel Ermeni kadınları doğu kostümüyle karşımıza çıkar. Kızıl terlikleri, parlak yeşil veya mavi pelerinleri, omuzlarının üzerinden uzun beyaz peçeleri sarkar.

Diğer taraftan Hornby, Rum kadınlarının milli kıyafetlerinin, erkeklerinkinden daha hızlı yok olduğunu belirterek Batılılaşmanın Osmanlı toplum yapısının içine iyice girmesiyle Rum kadınlarının İstanbul'un bazı kesimlerinde İngiliz ve Fransız modalarını taklit ettiklerini ve kendilerini bir korkuluğa çevirmenin ne kadar üzücü olduğunu mektuplarına not etmektedir.³²⁴

2.7. Okullar, Hastaneler ve Basın-Yayın Faaliyetleri

Seyyahlar genelde eserlerinde İstanbul'da gayrimüslimlerin eğitime önem verdiklerine ve okullarının bulunduğu değinmektedir. Amerikalı seyyah De Kay "misyonerimiz" diye hitapta bulunduğu kişi Protestan misyoner Bay Goodell³²⁵ tarafından Fener'de kurulan bir Rum okuluna uğradığını, burada altmış öğrencinin öğrenim gördüğünü, Yunanca okumakla meşgul olduklarını ve Fenerli zengin Rumlar tarafından bu okullara katkıda bulunulduğunu belirtmektedir.³²⁶ Ayrıca Pardoe hatıratlarında Türk ve Ermeni kadınlarının da dünyada hiçbir kadından aşağı durumda değil, gayet eğitilmiş olduklarını not etmektedir.³²⁷

³²² Vere, a.g.e., s. 268.

³²³ Vere, a.g.e., s. 269.

³²⁴ Hornby, a.g.e., s. 163.

³²⁵ Peder W. Goodell ve ailesinin 1831 yazında Pera'ya yerleşmeleri, ABCFM (American Board of Commissioners for Foreign Missions)'ın İstanbul'daki ilk şubesinin başlangıcı olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Konstantia P. Kiskira, "19. Yüzyılın Çokuluslu İstanbul'unda Amerikan Misyonerleri", (Çev. Foti ve Stefo Benlisoy), Pinelopi Stathis (Ed.), **19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 70-83.

³²⁶ De Kay, **1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler**, s. 306.

³²⁷ Pardoe, a.g.e., s. 28.

Gayrimüslimler, Osmanlı ülkesinde kendilerini her yönden geliştirme imkânı bulmuşlardır. Bu konuda gözümüze çarpan konulardan bazıları da Türk musikisi ve tiyatro alanlarıdır. Ermenilerin bu alanlarda da etkinlikleri vardır. II. Mahmud döneminde İstanbul Hasköy’de doğan bir Ermeni asıllı bestekâr olan Nikoğos Ağa (1836-1885) dönemin öne çıkan bestekârlarındandır.³²⁸ Ayrıca İstanbul Ermenileri, 1810’dan itibaren tiyatro çalışmalarına başlamış. Zengin Ermeniler evlerinde ve okullarında bu çalışmalarını sürdürmüşler.³²⁹ Oyunlar ilkin Ermenice ve yabancı dildeyken daha sonra Türkçe eserler ağırlık kazanır. Ermeniler Türk tiyatrosunun kurulup gelişmesinde öncülük yapmışlardır. Ermeni sanatçıların öncülüğünde İstanbul’daki ilk tiyatro Şark Tiyatrosu (Beyoğlu) ancak 1861’de faaliyete geçmiştir. Ayrıca II. Mahmud tiyatroya ilgi duymuş, 1836’da Saray kitaplığına 500 kadar tiyatro metni getirtmiştir.³³⁰

Dönemin seyyahı De Kay, Ermenilerin edebiyata Türklerden daha düşkün olduğunu, İstanbul’da edebiyatın çeşitli dallarında verdikleri ürünlerin ağırlığı altında inleyen pek çok kitapçı gördüğünü, Doğulu kardeşlerinden farklı olarak Avrupa edebiyatına büyük bir ilgi gösterdiklerini ve yabancı dilleri hatasız bir şekilde konuştuklarını ifade eder. Ayrıca iyi bir bilim adamı olan Amerikan elçiliğinde ikinci tercüman olarak görev yapan Joseph Askeroğlu adındaki bir Ermeni’den bahseder ve D’Ohsson³³¹ adında bir Ermeni’nin de Türk kurumlarının tarih ve tasvirleriyle ilgili önemli bir eser yazdığına değinmektedir.³³²

Yahudilere bakıldığında Tanzimat’tan önce Osmanlı Yahudilerinin iki tip okulu vardı: bunlar Hevrot (Hevralar) ve Yeşivot (Yeşivalar)’dır. Bu okullarda temel dini bilgiler, İspanyolca, İbranice ve dört işlem öğretilirdi. Ayrıca öğrenciler hahamların gözetimindeydi.³³³ Tanzimat döneminde ise Yahudi okullarının modernleştirilerek günün şartlarına uygun bir eğitim vermesi için gayret gösterenler bazı fanatik hahamların karşı koymalarına maruz kalınmıştır. Açılan okulların işlememesi için ellerinden geleni

³²⁸ Nejat Göyünç, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeniler”, Hasan Celal Güzel ve diğerleri (Ed.), **Türkler**, X, Ankara: YTY, 2002, s. 233-249.

³²⁹ Göyünç, a.g.m., s. 244.

³³⁰ Göyünç, a.g.m., s. 244.

³³¹ Ignatius Mouradgea D’Ohsson, Ermeni asıllıdır. İsveç tabiiyetine girmiş, İsveç’in İstanbul elçiliğinde görev almıştır. Buradaki ilk görevi tercümanlıktı. Daha sonra doğrudan doğruya maslahatgüzar olmuş. “XVIII. Yüzyıl Türkiye’sindeki Örf ve Adetler” adında eser yazmıştır. Eserinde Osmanlı Devlet teşkilatı ve medeniyet tarihini, örf ve adetlerini geniş bir ölçüde incelemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ignatius Mouradgea D’Ohsson, **XVIII. Yüzyıl Türkiye’sindeki Örf ve Adetler**, (Çev. Zerhan Yüksel), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

³³² De Kay, **1831-1832 Türkiye’sinden Görünümler**, s. 231.

³³³ Eroğlu, **Osmanlı Devleti’nde Yahudiler**, s. 196-197.

yapmışlardır ve bu modern okullara Yahudilerce rağbet edilmemiştir.³³⁴ Ayrıca Abdülmecid 1847 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye bir hahamın alınması ve Yahudi dinine uygun beslenme kurallarının geçerli olacağı özel bir mutfahın oluşturulması emrini vermiştir. Aynı yıl, 300 Türk, 40 Rum ve 29 Ermeni ile beraber 15 Yahudi öğrenci okula kaydolmuştur.³³⁵

Rumlara bakıldığında ise 19. yüzyıl başlarına kadar Pera'da oturan varlıklı Rum aileleri çocuklarının eğitim ihtiyaçlarını eve gelen öğretmenlerle karşılardı ya da bir kilisede cemaat papazları üç-dört öğrenciden oluşan öğrenci gruplarına dinsel metin, dua ve ilahi ezberletirdi. Daha sonra Pera Rum cemaatinin kurduğu okullar, Patrikhanenin onayladığı üç-dört kişilik okul kurulları tarafından eğitim devam etmiştir. 1808'den itibaren Pera'daki Rum cemaatinin erkek çocukları için iki ilkokul eğitimi başlamıştır. Ayrıca Fener'de Rum Erkek Lisesi açılmıştır. Ancak kızlar için 19. yüzyılın ortalarına kadar eğitim hakkı yoktu. 1849'da Pera Rum cemaati kızlar için olan birinci ilkokul Yoksul Kızlar Okulu'nu kurulmuştur.³³⁶ 1853-1856'da Kırım Savaşı sırasında mühimmat ve erzak ticareti, transit taşımacılık, sigortacılık, bankerlik ve yabancı şirketlerin temsilciliklerini üstlenen Rumlarda işyerlerinde uluslararası konulara, yabancı dillere hâkim ve iyi eğitim görmüş elemanlara ihtiyaç, yüksek eğitim kurumlarının varlığını zorunlu kılmıştır. Böylelikle Islahat Fermanı da "milletlere", Hristiyan azınlıklara ilim, sanat ve sanayi okullarının kurulmasında, ilköğretimden sonra yüksek eğitim hakkının güvenceye alınmasında belirleyici imkânlar sağlamıştır.³³⁷

Öte yandan Rumların tıp alanında başarılı bir yere sahip oldukları da görülmektedir. 19. yüzyılda İstanbullu Rum doktorlar Avrupa'nın en iyi üniversitelerinde okuyarak Batı'nın bilimsel ve sosyal alanda kaydettiği başarıların taşıyıcısı olarak ülkelerine geri döndüler. İstanbul'da tıp fakültelerinde ders vererek, hastanelerin yönetimini üstlendiler ve 1827'de II. Mahmud'un da özel doktoru olan Stefanos Kareteodoris Mekteb-i Tıbbiye'nin kurulmasına öncülük edenlerden olmuştur.³³⁸ Osmanlı Devleti'nde Tıp alanında sadece

³³⁴ Eroğlu, **Osmanlı Devleti'nde Yahudiler**, s. 198-199.

³³⁵ Rena Molho, "Tanzimat Öncesi ve Sonrasında İstanbul Yahudileri", (Çev. Foti ve Stefo Benlisoy), Pinelopi Stathis (Ed.), **19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 84-91.

³³⁶ Bozis, **İstanbul Rumlar**, s. 47.

³³⁷ Bozis, **İstanbul Rumlar**, s. 37-39.

³³⁸ Bozis, **İstanbul Rumlar**, s. 104.

Rumlar değil, Ermeniler de rol üstlenmektedir. Bu dönem De Kay'ın de belirttiğine göre Ermeni cerrahlar, doktorlar ve eczacılar da vardır.³³⁹ Ayrıca Madden'e göre de İstanbul'da Rum ve Ermeni tıp pratisyenlerin dışında Frenk ve Kıpti (Mısırlı Hristiyan) olanlar da vardı.³⁴⁰

Raczynski, 1814'de İstanbul'a geldiğinde 1812 ve 1813'lerde baş gösteren veba salgınının hala geçmemiş olduğunu belirterek İstanbul'un dar ve kalabalık sokaklarında insanlarla temas kurma açısından tereddüde uğradığını belirtir.³⁴¹ Avrupalıların sırf bu yüzden evlerinden çıkmadıklarını ancak Türklerin kaza ve kadere inandıkları için böyle bir telaşa kapılmadıklarını ve bu inançtan ötürü Türk hükümetinin bu salgına karşı önleyici tedbirler almaksızın kayıtsız kaldığını belirterek sözlerine devam etmiştir. Ancak daha sonra halkın yine de pek ilgilenmediği ve II. Mahmud'un karantina uygulamasının kurulması için bir adım attığını belirtmiştir.³⁴² Fransız seyyah Fontmagne, bu dönem Haliç'te gezerken burada eskiden cüzamlıların hastanesi olan Hristiyanlara ait olan bir karantina merkezine rastladığını belirtmektedir.³⁴³ Diğer taraftan 1830'lu yıllarda İstanbul'u gezen Porter, bu dönem Rumlar, Frenkler, Ermeniler, Yahudiler ve Türkler için vebaya karşı önlem alınmaya çalışıldığını ve her millet için veba hastaneleri kurulduğunu seyahatnamesinde not etmektedir.³⁴⁴

Hastaneler konusunda De Kay, İstanbul'da Rumların, Ermenilerin, Yahudilerin, Fransızların ve İngilizlerin kendilerine ait ayrı ayrı hastanelerinin bulunduğu bahsederek Galata'daki bir Rum Hastanesini de şu ifadelerle aktarıyor.³⁴⁵

Galata'nın en pis köşelerinden birinde kurulmuş, iki katlı, büyük ve taştan bir bina. Her biri üç yatak barındıran, on fite on iki fit genişliğinde otuz koğuştan oluşuyor. Bu koğuşlardan beşi kadın hastalara tahsis edilmişti ve tamamen boştu. İki koğuş şüpheli durumlar diye tabir edilen durumlar için ki bu veba olduğu düşünülen vakalar anlamına geliyordu. Hastalığın karakteristik belirtilerinin belirmesi için yeterli zaman geçene kadar burada tutuluyorlar ve daha sonra ya başka koğuşlara ya da veba hastanesine naklediliyorlar.

Gayrimüslimlerin basın-yayın alanında da aktif oldukları görülmüştür. Öncelikle Ubicini'den edindiğimiz bilgilere göre Türkiye'de gazeteciliğin kurucusu bir Fransız

³³⁹ De Kay, **1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler**, s. 228.

³⁴⁰ Madden, **Travels in Turkey**, s. 54.

³⁴¹ Raczynski, **1814 de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat**, s. 24.

³⁴² Raczynski, **1814 de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat**, s. 54-56.

³⁴³ Fontmagne, **Kırım Harbi Sırasında İstanbul**, s. 103.

³⁴⁴ Porter, **Costantinople and Its Environs**, II, s. 33.

³⁴⁵ De Kay, **1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler**, s. 274.

olmuştur; 1825 yılı başlarında İzmir’e gelen M. Alexandre Blacque burada *le Spectateur de l’Orient* adlı gazeteyi başlatmış ve 1831’de II. Mahmud tarafından İstanbul’a davet edilerek Fransızca olarak Bab-ı Ali’nin resmi gazetesi *le Moniteur Ottoman*’ı kurdu. 1832’de de bu gazetenin Türkçe kopyası olan *Takvim-i Vakayi* neşredildi.³⁴⁶

Rumların İstanbul’da ellinin üstünde dergi ve gazete yayınladıkları belirtilmektedir. Walsh, II. Mahmud döneminde İstanbul’da bir Rum matbaa ofisini ziyaret ederek matbaanın bir Rum din adamı olan Cyril Lascar tarafından 1621’de kurulduğunu ve o zamandan beri sürüp gittiği bilgisini vermektedir.³⁴⁷ İstanbul’da 1835-40 arasında yayınlanan ilk Rumca gazete *Othomanikos Minitor*, devlet gazetesi olan *Takvim-i Vekayî*’nin tercümesinden oluşuyordu. 1843’te yayınlanan ilk özel Rum gazetesi *Tilegrafostu Vosporu*’nun (Boğaziçi Telgrafı) sahibi Konstantinos Adosidis’ti. 1850’de Evangelinos Misaidilis, Rum alfabesi ve Karamanlı dilinde Karamanlı Rumlara yönelik *Anadolu* gazetesini yayınladı. Islahat Fermanı’nın tanıdığı özgürlükle de Rum basını gelişmiştir.³⁴⁸ Nerval da bu dönem Beyoğlu’ndan geçerken kahvehanelerin ve pastanelerin teraslarındaki masaların üzerindeki Rumca, Ermenice gazeteler dikkatini çekmiştir. Ayrıca bu gazetelerin modern dilden uzak olduğunu, bu gazeteler arasında Romen dili ile basılmış Eflak ve Sırp gazetelerine rastladığını anlatmaktadır.³⁴⁹

2.8. Misyonerlik Faaliyetleri

Osmanlı ülkesinde farklı milletleri topraklarında bağlı tutmak, uzun yüzyıllar için mümkün ve kolay gibi görünse de, 19. yüzyıla gelindiğinde Batı’da başlayan ulusçuluk akımlarının da etkisiyle, gayrimüslim topluluklarının bir arada tutulması konusunda bazı zorluklar yaşanmıştır.³⁵⁰ Özellikle II. Mahmud zamanında Avrupalıların tetiklemesiyle patlak veren 1821’de Rum isyanıyla birlikte Rumlara olan güven sarsılmış, birçok Rum idam edilmiş, Divan-ı Hümayun ve donanmadaki Rum tercümanların yerine Müslümanlardan yabancı dil bilenler alınmıştır. 1821 Rum İsyanı, Fenerli Rumların Divân Tercümanlığı’ndan alınmalarına yol açtığı gibi Osmanlı’nın Avrupa’daki tek temsilcileri

³⁴⁶ Ubicini, *Türkiye 1850*, I, s. 241-242.

³⁴⁷ Walsh, *A Residence at Constantinople*, I, s. 242.

³⁴⁸ Bozis, *İstanbul Rumlara*, s. 160.

³⁴⁹ Nerval, *Doğu’ya Seyahat*, s. 1-2.

³⁵⁰ Ebubekir Sofuoğlu ve İlke Nur Akvarup, “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi ve Süryaniler”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, VII, (1), (2012), s. 71-78.

Rum maslahatgüzarların da işine son verilir ve isyan süresince Avrupa’da temsilcisi olmadığı için Batılı devletlerle tek iletişim kanalı İstanbul’da bulunan elçiler olmuştur.³⁵¹

1831-1832 yılları arasında İstanbul’da bulunmuş olan De Kay’a göre Katolik Ermeniler ulaşabilecekleri en kazançlı makam ve mevkileri işgal etmeyi başarmışlardır. Ayrıca Katolik Ermenilerin Avrupa ülkelerine hizmet eden ve onların emrinde çalışan casuslar olduklarına dair suçlamanın hangi temele dayandığını belirtmek imkânsız, fakat pek çoğunun yabancılar için çalıştığı ve başkentte yabancıların koruması altında olduğu gerçektir Ruslar Edirne’yi işgal ettiğinde düşman için önemli hizmette bulunmuşlar ve bu yüzden 1827’de çıkan bir kararla on bin Katolik Ermeni İstanbul’dan sürülmüştür.³⁵²

Abdülmecid döneminde de en önemli konulardan birisi olan misyonerlik faaliyetlerinin oldukça fazla görülmesinden dolayı devlet yıkılmanın eşiğine gelmiş bulunuyordu. Bu dönem Fontmagne, Galatalı rahibelerin Türk hastanelerini idare edilme haklarına sahip oldukları, din mevzusunda tesir etmemeye özellikle dikkat ettiklerini, kadının çok az değeri olan bir ülkede rahibelerin bir Türk hastanesini idare etmelerinin adeta bir istiklal gibi olduğunu ve Beyoğlu’nda da küçük bir hastane kurduklarını belirtmektedir.³⁵³ Seyyahın öznel olarak yapmış olduğu yorumlara nazaran Osmanlı Devleti’nin gayrimüslimlere bu özgürlükleri tanınması hoşgörülü davranıldığına bir göstergesiydi. Fakat zamanla kurulan bu hastaneler misyonerlik faaliyetlerinin ilerleyişine ivme kazandırmıştır.

Dönemin misyoner okulları Osmanlı topraklarında gayrimüslim halk için açılmış isyana teşvik edici bir unsur olmuştur. Ermeni, Rum, Bulgarlar üzerinde misyoner okullarının rolü gayrimüslimleri devletten koparmak olmuştur.³⁵⁴ Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında Fransızca Pera ve Galata için bilinmesi gereken yabancı dillerin başında gelmekteydi. Böylelikle Fransızca eğitim yapan okulların sayısı da artmıştır.³⁵⁵ İstanbul’a gelmiş olan İngiliz papaz ve seyyah Christmast Bebek’e yaptığı gezisinde buranın

³⁵¹ Musa Kılıç, **Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 111.

³⁵² De Kay, **1831-1832 Türkiye’sinden Görünümler**, s. 229.

³⁵³ Fontmagne, **Kırım Harbi Sırasında İstanbul**, s. 145-149.

³⁵⁴ Ebru Esenkal, **Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Ülkesinde Açılan Okullar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 4.

³⁵⁵ Akın, a.g.e., s. 233.

Amerikan misyonlarının yuvası olma ününe sahip olduğundan bahsederek devamında şunları not etmektedir:³⁵⁶

Özellikle Yahudileri, Rumları ve gördüğümüz gibi Ermenileri hedef alırlar. Bu misyonerlerin çok hoş bir mevkide, içinde felsefî metinlerin de olduğu güzel bir kütüphanesi ve müzesi olan bir evleri vardır. Ermeni Okulu'nu gördüm; en çok çocukların görünüşü ilgimi çekti. Ermenilerin yüzü kolay kolay unutulmaz; kadınlar büyük, duygulu, baygın gözlere, koyu siyah saçlara, geniş, oldukça dar bir alna, yumuşak, kibar bir ifadeye sahip. Çocuklar hızlı öğreniyorlar. Okulları kitaplar, haritalar ve müzikle güzelce donatılmış. Burada yetiştirilen kızlar daha iyi bir sınıftan genç Ermenilerle evlilik arayışı içinde; sonuçta gerçek Hristiyanlığın doğruları bütün ulus arasında yavaş, fakat kati surette yayılmaktadır.

Diğer yandan İngiltere, 1838'de Osmanlı Devleti'yle ticaret sözleşmesi imzalamasıyla elde ettiği Akdeniz'de üstünlüğünü ve ticari imtiyazlarını korumak istiyordu. Aynı zamanda bu ticaret sözleşmesi, 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'nın temellerinden birini oluşturmuştur.³⁵⁷ Her şeyden önce İngiltere, şimdi yakın ticari ilişkiler kurmuş bulunduğu Osmanlı Devleti'ndeki tüccarlarının ve bunlarla iş yapacak olan Osmanlı bürokrasisinin haklarının güvence altına alınmasını, çıkarları açısından gerekli görmeye başlamıştı.³⁵⁸ Özellikle 1838 ticaret antlaşmasıyla yabancı uyruklulara tanıdığı geniş ticari imtiyazlar nedeniyle Osmanlı ülkesinde yaşayan pek çok gayrimüslim uyruk değiştirilmeye zorlandı.

İçerideki huzursuzluklar ve Batılıların müdahaleleri sonucunda 1856'da yayınlanan Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'na göre daha ayrıntılı ve gayrimüslimleri ilgilendiren hükümleri içeriyordu. Fermana göre; Müslümanlar ile gayrimüslimler kanun önünde eşit olacaklar, hiçbir mezhep diğerine üstün olmayacak, şehir ve kasabalarda bulunan kilise, manastır, mezarlık, okul ve hastane gibi yerlerin tamir ve yeniden yapılmasına izin verilecek, bütün toplumlar okul açabilecek, vergiler eşit alınacaktı. Ayrıca din ve cins ayrımı gözetmeksizin bütün halk devlet memurluğuna katılabilecekti. 1856'da Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'de Rumlar görev almaya başlamıştı.³⁵⁹ Karma mahkemeler kurulacak buralarda kendi dinlerine göre yemin edebilecek ve şahitlikleri kabul edilecekti. Hapishaneler ıslah edilecek her türlü eziyet ve işkenceye son verilecekti. 1856 sonlarında İstanbul'da olan gezgin Fontmagne bu ülkedeki mahkemelerde her millettten çeşit çeşit

³⁵⁶ Christmast, a.g.e., s. 37.

³⁵⁷ Oral Sander, **Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e**, 19. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2009, s. 304.

³⁵⁸ Sander, a.g.e., s. 304.

³⁵⁹ Galip Eken, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Taşrası'nda Rum Cemaatinin Sosyo-Ekonomik Durumuna Dair Bir Deneme: Tokat Örneği**, **Osmanlı**, Güler Eren (Ed.), IV, Ankara: YTY, 1999, s. 351-364.

insanın Rumlar, Ermeniler hatta kadınların şikâyetlerini yüksek sesle mahkemelere bildirebildiklerini ve müdafaalarını rahatlıkla yapabildiklerini belirtmektedir.³⁶⁰

2.9. Gayrimüslimlerde Dini Hayat

Batılı seyyahlara göre her dönemde olduğu gibi II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde de gayrimüslimler ibadet özgürlüklerine sahiptirler. İngiliz seyyah William Rathbone Greg eserinde İstanbul'daki gayrimüslimler için II. Mahmud'un, hem korkulan hem de İmparatorlukta nefret edilen biri olduğundan bahseder. Onun gaddarlığından korktuklarını ve yeniliklerinden nefret ettiklerini belirtmektedir.³⁶¹ Porter'a göre ise bu dönem gayrimüslimlerin çoğu varlıklı, bir eve sahip ve hatta Galata'da birçok Hristiyan kilisesi ve çeşitli mezhep manastırları vardır. Ancak herkes kilise kurallarının belirlediği kanunlara göre giyinmektedir.³⁶²

Amerikalı seyyah De Kay da bu dönem Galata'da gayrimüslimlerin ibadetlerini serbestçe yerine getirmelerine izin verildiğinin göstergesi olarak şunları dile getirmektedir:³⁶³

Dindarlık taslayan kirli yüzleriyle sokaklarda azametle yürüyen Fransiskan, Dominikan ve diğer rahipleri gören biri, Müminlerin İmparatorluğu'nda değil de Palermo ya da Messina'da bulunduğunu düşünür. Kendisi de Katolik olan bir İrlandalı sonradan bana, Sicilya ve Portekiz de dâhil Hristiyanlığın hiçbir yerinde, Galata ile Pera'da yaşayan Avrupalılar arasında olduğu kadar mezhebinin öğretilerinin cahil bir şekilde çarpıtılmadığına, kör ve aptal bir bağnazlığın hüküm sürmediğine dair garanti verdi.

Diğer taraftan Pardoe, Rumların bütün dinsel törenlerini uygunsuz vakitlerde yaptıklarını, Pazar ayinlerini bile gün doğarken yaptıklarını söyleyerek Rum köyünde dört ay kaldığı sırada çan yerine kullanılan sedir ağacından iki değnekle şafak vakti uyandırılmamış kimsenin olmadığını, ardından sokak sokak dolaşıp ayine ikinci bir çağrı yapan zangocun, yarı uluma yarı çığlık biçimindeki korkunç sesini duymamış olana rastlanmadığını belirtmektedir. Bunlar seyyahın hoşuna gitmeyen yanlardı. Ancak zangocun bu çağrısına yine de insanların uyduğuna ve kadınların en iyi kıyafetlerini giyip sokaklara döküldüğüne değinir.³⁶⁴

³⁶⁰ Fontmagne, *Kırım Harbi Sırasında İstanbul*, s. 121.

³⁶¹ Greg, *Sketches in Greece and Turkey*, 1833, s. 258.

³⁶² Porter, *Constantinople and Its Environs*, II, s. 100.

³⁶³ De Kay, *1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler*, s. 60.

³⁶⁴ Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul*, s. 460-461.

II. Mahmud döneminde olduğu gibi Abdülmecid döneminde de İstanbul'a gelmiş olan Batılı seyyahlar gayrimüslimlerin dini yaşamları hakkında gezi notlarına birçok bilgi kaydetmişlerdir. Müslümanlar gibi gayrimüslimler de bu dönem dini tatil günlerine sahiptiler ve ibadetlerini rahatça gerçekleştirebilmekteydi. White'ın gözlemleri ve seyahatnamesinde not ettiği bilgilerden hareketle Müslümanların Cuma günleri öğle vaktinde dükkânlarını kapattıklarını ve bu günü dini tefekkür ve rahatlamaya ayırdıklarını ayrıca on ikiden sonra açtıklarını belirtir.³⁶⁵ Buna ek olarak gayrimüslimlerin de Müslümanlar gibi dini gün ve tatillere sahip olduklarını açıklayarak şunları dile getirir:³⁶⁶

Ermenilerin her iki mezhebi de (Katolik ve Protestan) sayısız dini gün ve tatillere sahip hatta Rum kilisesinden daha az tembellik günlerine sahiptirler. Kutsal Paskalya haftası ve pazar tatillerine sahiptir. Oysa Gregoryan Ermeniler sadece yirmi bir festivale, pazarlara ve kutsal Paskalya haftasına sahiptir. Diğer Ermeniler yaklaşık elli iki tane tatil gününe sahiptir.

Diğer yandan Osmanlı Devleti içerisinde her milletin bir dini ve milli lideri bulunmaktaydı. Fontmagne'nin İstanbul'daki izlenimlerine göre Ermeni patriği, ülkesini temsil eden bir hükümet vasfı taşımaktadır. Ayrıca *“Şark'ta kiliseler yalnızca dini ayinlerin yapıldığı yer olarak kalmayıp, aynı zamanda milliyetçi hareketlerin Doğu'da doğup gelişmesinde bir kaynak vazifesi gördüğüne, kilise patriğinin hem dini hem milli bir lider olarak kabul edildiğine”* vurgu yapmaktadır.³⁶⁷

2.9.1. Cenaze Törenleri

Seyyahlar, gayrimüslimlerin cenaze günündeki görüntülerine dikkat çekmek istemişlerdir. Eserinde Türklerin ve Rumların cenaze törenlerinin karşılaştırmasını yapan De Kay, İstanbul'da tanık olduğu bir cenaze töreniyle ilgili gözlemlerini şu ifadelerle belirtmektedir:³⁶⁸

Rum cenaze töreninde merhuma en iyi kıyafeti giydirilmişti ve bedeni tamamen görünüyordu. Rumlar arasında uygulanan bu gelenek her zaman nahoştur, fakat çiçek ya da tiksindirici başka bir hastalıktan kaynaklanan ölümlerde manzara tam anlamıyla iğrenç oluyor. Bir Rum'un ölümü birçok açıdan eski İrlanda cenaze törenleri gibi kutlanır ve yas tutanları ağlamaları İrlandalıların törendeki bağırışlarına benzer. Bir Rum öldüğünde vücudu üzerine en iyi kıyafetlerinin yerleştirildiği kaba pamuktan bir çarşafa dikilir. Defin yerine varıldığında kıyafetleri çıkarılır ve ceset başka bir törene gerek duymadan mezara konulur. Eğer zenginse *“Burada Tanrı'nın hizmetkârı yatar”* gibi alışılmış kelimelerin olduğu bir mermer parçası mezarının başına konulur ve ruhunun rahat etmesi için ayinler

³⁶⁵ White, a.g.e., I, s. 5.

³⁶⁶ White, a.g.e., I, s. 4.

³⁶⁷ Fontmagne, *Kırım Harbi Sırasında İstanbul*, s. 230.

³⁶⁸ De Kay, *1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler*, s. 98-99.

yapılır. Eğer fakirse bedenine ve ruhuna daha fazla bir ilgi gösterilmez. Türklerin geleneği birkaç şekilde bundan farklıdır. Ölümden sonra vücut titizlikle yıkanır ve temizlenir. Meşhur Tanrı'ya boyun eğme geleneklerine uygun olarak sadece kadınsı bulunduğundan değil ayrıca tanrıya karşı saygısızlık olduğu için de bütün keder gösterilerinden kaçınılır. Merhumun naşı ölümden birkaç saat sonra gömülür. Mezara kadar imam ya da mahalle papazıyla en yakın birkaç arkadaşı ve akrabası eşlik eder. Pek çok kez Boğaz içinde, Üsküdar'da gömülmek üzere Asya tarafına naaş taşıyan kayıklarla karşılaştım.

Pardoe ise, Rumların düğün için süslendiği kadar cenaze için de o kadar süslendiklerinden bahsetmektedir. Ölen kişi genç ve güzel bir kadınsa en canlı renklerde giydirilir, kaşları boyanır, yanaklarına bolca ruj sürülür, eldivenleri yerleştirilir, mücevherlerle kaplanır ve sokaklarda dolaştırılırdı. Cenazenin arkasında ağlayan, haykıran ve bu milletle özgü geçici bir cinnetle üstünü başını paralayan kadın akrabalar yürürdü. Mezarın başında katılmış cesedin üzerindeki bütün süsler alınır, tabutun üzerine bir örtü örtülür ve dostları daha birkaç dakika önce son derece süslü gözüken zavallı vücudu kısa sürede bir parçası olacağı toprağa verirler.³⁶⁹

Reid de Ermenilerin ve Rumların cenaze törenleri hakkında birtakım bilgiler vermektedir. Ermenilerin ölüyü mezara getirirken kollarını uzatmış şekilde ellerinin tepeciğiyle taşıdığını ve ölünün arkasından fantastik bir şekilde Hristiyan kıyafeti giyinmiş arkadaşlarının ve tanıklarının geldiğini ifade etmektedir. Taşıma durduğunda öncelikle mavi elbiseli, pembe cüppe ve şapka giymiş çocukların kederli bir şekilde koro halinde şarkı söylediklerini ve aralarında muziplik yapıp güldüklerini, onların ardından Ermeni cüppe ve kalpağı giymiş papazların bulunduğunu, onların ilahi söyleyip, yüzü ve elleri açık olan daha yüksek papazların ellerinde ve göğüslerinin üzerinde tuttıkları haç ve diğer kilise sembolleri takip ettiklerini açıklamaktadır. Rumların da Ermeniler gibi aynı tarzda cenaze törenlerini gerçekleştirdiğini belirtmektedir.³⁷⁰

Fransız seyyah Nerval ise İstanbul'daki Rumların cenaze törenleriyle ilgili şunları belirtmektedir:³⁷¹

Rum cenaze alayında, bizdeki kederli defin merasimlerinin üzüntü verici hali hiç yoktu. Canlı yüzleri, parıltılı işlemeli elbiseleriyle ilerleyen Ortodoks papazlarının ardından, parlak renkli uzun cüppeleri ile kilisenin genç mensupları geliyor, bunları en şık ve gösterişli elbiselerini giymiş olarak cenaze sahiplerinin dostları takip ediyor. Hepsinin ortasında da, balmumu sarılığı almış yanaklarına allık sürülmüş, çiçekler üzerine uzandırılmış, başına güllerden yapılmış bir taç takılmış, en güzel elbisesi giydirilmiş ve

³⁶⁹ Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul*, s. 463.

³⁷⁰ Reid, a.g.e., s. 168-172.

³⁷¹ Nerval, *Doğu'ya Seyahat*, s. 10.

üzeri, muhtemelen cenaze ile birlikte kabire gömülmeyecek olan çok miktarda elmas mücevheratla örtülmüş henüz genç yaştaki ölü kız yer almıştı.

Durbin, Katolik Rum ve Ermenilerin ölümlerini gömerken düz kapaklı tabut kullandıklarına, diğer Ermeni ve Rumların genelde ölümleri tabut olmadan yaprağa sararak gömdüklerine ve her iki milletin de hayattayken kendi mahalleleri taraflarında inanılmaz ölçüde geniş olarak ayırtmış oldukları mezarlıkların bulunduğu değinmektedir.³⁷² Reid ise, notlarında Türklerle Frenklerin cenaze gününde yaptıklarını karşılaştırmaktadır. Reid, Türklerin ölümlerini hareketli bir şekilde taşıdığını, Hristiyan Frenklerin ise ağırbaşlılıkla taşıdığını; Türklerin tabuta koyduğunu, Frenklerin ise ölünün yaprağa sarılıp kare bir şeyin içine koyulduğunu; Türklerin ölümlerini mezarlığa taşıırken tamamen sarmaladıklarını, Frenklerin ise ölünün ellerini ve yüzünü kapatmadıklarını; Türklerin sessiz ilerleyip Frenklerin bir bando eşliğinde ölüm marşı söylediklerini ve Türkler tabutu başlarında taşıırken Frenklerin biraz daha mesafeyle taşıdığını notlarına kaydetmektedir.³⁷³

2.9.2. Mezarlıklar

Her iki padişah döneminde de İstanbul'daki mezarlıklar güzel ve manzaralı konumlarından dolayı gezginlerin dikkatini çekmiştir. Ayrıca gezginler mezarlıkları pek çok değişik şekilde algılayarak onları sembolik bir şekilde yorumlamaktadır. Greg'e göre Osmanlı içerisindeki Yahudilerin, Ermenilerin, Rumların ve Frenklerin her birinin kendilerine ait mezarlıkları olduğunu, aynı zamanda bunların Türklerinki gibi büyük ve etkileyici olduğunu belirtmektedir.³⁷⁴ De Kay, bu dönem İstanbul'da gözlemlediği Türk mezarlıkları hakkında izlenimlerini şöyle belirtmektedir:³⁷⁵

Her Türk mezarının başında, üst kısmı sarık şeklinde şekillendirilmiş bir taş var. Eski mezar taşlarında bu sarıklar artık rastlanmayan ya da sadece imparatorluğun ücra köşelerinde görülen daha garip ve farklı haller alıyor. Şuana kadar Türklerin değişmez amblemi olan sarığın bile, daha yakın zamana ait mezar taşlarında görülmediği ve yerini hâlihazırda yaygın bir şekilde kullanılan fesin, ya da kırmızı başlığın aldığı fark ediliyor. Fakat bana göre fes, göz kamaştırıcı ve görkemli sarıktan daha güzel ve uygun bir başlık. Türk kadınlarının mezarları elbette üzerinde fes ya da sarık olmayan farklı şekildeki taşlarla belirtilir. Bana tercüme edildiği kadarıyla, anısal yazılar genel olarak fazlasıyla basit. Merhumun adından, mesleğinden ya da bulunduğu görevlerden oluşuyor ve ruhunu tek kuvvetli ve gerçek Tanrı'ya emanet ederek bitiyor.

³⁷² Durbin, a.g.e., II, s. 238.

³⁷³ Reid, a.g.e., s. 165.

³⁷⁴ Greg, *Sketches in Greece and Turkey*, s. 232.

³⁷⁵ De Kay, *1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler*, s. 122.

Ayrıca Ermenilerin ve Rumların mezarlıklarını tasvir ederken buraları hangi amaçlarla kullandıkları hakkında da birçok bilgi vermektedir. De Kay, Ermeni mezarlıklarına ilişkin gözlemlerini ise şu şekilde ifade etmektedir:³⁷⁶

Hoş katran ağaçlarınca gölgelendiğinden aydınlık ve neşeli bir görüntüsü olan Ermeni mezarlığına geçtik. Garip görünse de bu mezarlık halen ya da en azından Pera yangınından önce erkek kadın bütün Avrupalı, Rum ve Ermeni avareler arasında revaçta olan bir dinlenme yeri idi; şimdi de yine bunların ortak mesire yeridir. Yüksek ve havadar konumu, hoş gölgesi, düz mezar taşlarından rahat oturakların sağladığı konfor, el birliğiyle burayı güzel bir gezi mekânı yapıyor. Mezar taşları, merhumun isminin ve faziletlerinin Ermeni karakterleriyle, fakat genelde Türkçe yazıldığı yassı mermer parçaları. Çiçek, yaprak gibi süslemelerin çoğu ender rastlanan bir incelik ve güzellikte yontulmuş, harfler ise Avrupa’da ya da Amerika’da daha üstününü görmediğim bir zarafetle oyulmuş. Merhumun eski mesleğiyle ilgili aletler mezar taşında dikkat çekici bir yere sahip; o yüzden de taşta oyulmuş bir yazı takımının hukukçu ya da kâtibi, bir keserin marangozu, bir örsün demirciyi, bir neşlerin ise berber ya da cerrahi temsil ettiğini görürüz. Ölünün bu dünyadan öldürülerek ayrıldığı bazı durumlarda merhumun ölüm şekli mezar taşında sadakatle resmedilir. Bunun için taşta adı ve ölüm tarihi belirtildikten sonra merhum kafası ellerinde olduğu halde dizleri üzerine çökmüş, boynundan bar tabelasındaki bira şişesinden dökülenler gibi köpürerek dökülür bir şekilde kan fışkırırken resmedilmiş. Bir diğerinden boğularak öldürüldüğünü anlatmak için merhum zarifçe ağaçtan sallanırken tasvir edilmiş. Kılıçla ya da darağacıyla ölmek servet sahibi olmayı ima ediyor. Her bir mezar taşının üst köşesinde genellikle suyla doldurulan ufak oyuk vardır. Bunun amacı susayan kuşlara su verip onları bu civarda yerleşmeye davet etmek ve sesleriyle buraya ayrı bir neşe vermelerini sağlamaktır.

De Kay, bu anlattığı uygulamaların sadece Ermenilere mahsus bir uygulama olmadığını ve aynı şekilde Türkler ve diğer Doğulularda da var olduğunu belirterek Rum kabristanlarını da *“Onların mezarları şehrin bir anlamda ölümlere ait dış mahallelerini oluşturuyordu. İngiliz ve Hollandalıların garip bir şekilde tercih ettiği ve methedilen merhumun muhtemelen, ancak yerüstündeki Türkler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler vb. kadar bildiği tumturaklı Latince yazılar dışında dikkat çekici hiçbir özellikleri yok. Rum mezarlığında dut ağaçları etkiliydi. Şu anda Pera yangınıyla mahvolmuş ailelerin çadırlarıyla doluydu. Aslında Pazar ya da şenlik yeri olarak kullanılıyordu ve Rumlar mezarların arasında, hem de tam atalarının kemiklerinin üzerinde gündelik alışverişlerine devam ederek alışıldık şiirsel ve romansal karakterlerini sergiliyordu”* şeklinde ifade etmektedir.³⁷⁷

Hemen hemen her seyyahın eserlerinde Pera Mezarlığını tasvir ettiği görülmektedir. Walsh’ın bu konudaki görüşleri bu mezarlığın Türkler, Rumlar, Ermeniler, Frenkler vb. tüm milletin birlik beraberlik ve barış içerisinde ölümlerinin ayrı ayrı gömülü olduğu büyük bir alandan ibaret olduğudur. Ancak Yahudilerin mezarlığının ise karakterleri gibi kendine

³⁷⁶ De Kay, **1831-1832 Türkiye’sinden Görünümler**, s. 122-123.

³⁷⁷ De Kay, **1831-1832 Türkiye’sinden Görünümler**, s. 123-124.

has, uzak mesafede ve yalnız başına olduğunu vurgulamaktadır.³⁷⁸ Pardoe ise, Pera Mezarlığının Türk, Frenk, Rum ve Ermeni vb. bütün halkın gezinti yeri olarak görüldüğünü belirterek Küçük Mezarlık, yani Petit Champ'ın yalnız Müslümanlara ait ve limana hâkim olan tepenin eteklerinin karanlık servileriyle süslendiğini, çepeçevre evlerle sarılan bu mezarlığa yüzlerce binanın baktığını, burada ineklerin otlayıp sessizliğini selamlaşmaların bozduğunu belirtmiştir. Ayrıca Büyük Mezarlık, yani Grand Champ'a yöneldiğinizde Rum mezarlığının bulunduğu yüksek tepeyi gördüğünü, burada hiçbir ilgi çekici bir şeyin olmadığını, çok bakımsız olan bu mezarlık çevresindeki evler olmasa, ürkütücü ve metruk bir yer havası verecek kadar derbeder olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁹

Pardoe, Frenk mezarlığına ulaştığında burada Latince yazıtlar ilgisini çekmiş ve bu yazıtlarda; göçmüşlerin ruhları için dua etmenizi öğütleyen yazılar ve Fransızların süslü bir dille yazılmış duyguları; kalıcı taş kazınmış kelime oyunları, güller ve kasımpatılar; İngilizlerin kısa ve özlü doğum, ölüm, yaş, hastalık kayıtları; İtalyanların ümitsizlik ve hasret destanları; sıradan bir mezarlıkta rastlanan bütün ortak özelliklerin bulunduğunu belirtir.³⁸⁰ Ermeni mezarlığına ulaştığında ise kalabalık bir yer olduğundan, kokulu akasyaların yapraklı dalları altında gezinip mezarlar arasında ilerledikçe, mezar taşlarındaki yazıların garipliğinden, Ermeni mezar taşlarına isimlerin, tarihlerin yazılmış olduğundan, Ermenilerin yatay mezar taşlarını garip ve kendine özgü kılan, mezarın üstüne ölmüş olan kişinin mesleğinin simgesi olan kazıma adetlerinin olduğundan bahsetmektedir.³⁸¹

Olin ise seyahatnamesinde Pera ve Üsküdar'da gördüğü selvilerle süslü geniş Ermeni mezarlıklarını kaydetmektedir.³⁸² Fontmagne, Haliç'e yaptığı gezide buradaki Rumların çıplak, boş ve terk edilmiş mezarlıklarından ve Türklerin Haliç manzaralı mezarlıklarını gözlemleyerek eserinde not etmektedir.³⁸³ Reid ise bu dönem gayrimüslimlerin mezarlıklarıyla ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir. Yahudilerin mezarlıklarına ilişkin gözlemlerini "*Yahudiler, İstanbul'un en sıra dışı yerlerinde gömülüdür. Hasköy kenar mahallesi ve Tatlı Su Gölleri arasında büyük boyutta mezarları vardır. Hiçbir ağaç yok ve*

³⁷⁸ Walsh, *A Residence at Constantinople*, I, s. 230.

³⁷⁹ Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul*, s. 86-87.

³⁸⁰ Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul*, s. 88.

³⁸¹ Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul*, s. 90.

³⁸² Olin, *Greece and the Golden Horn*, s. 219.

³⁸³ Fontmagne, *Kırım Harbi Sırasında İstanbul*, s. 103.

sadece bir iki tane karaçam vardır. Burada İbranice yazılarla ve hahamlara ait yazılarla kaplı mermerden taşlar bulunurdu. İstanbul'da varlıklı Yahudilerin mezarlıklarına baktıklarında bunlar ise kilise bahçelerindedir. Onların mezar yapıları zengin görünümlü, Osmanlı ve Hristiyan mezarlıklarında görülebilecek şekilde taşları gravürlü ve işlenmiştir” şeklinde dile getirmektedir. Rumların ve Ermenilerin mezarlıklarını ise şu şekilde tasvir etmektedir:³⁸⁴

Rumlar, İstanbul'un birkaç kenar mahalle alanlarında gömülüdür. Mezarlıklarında Rumca yazılar taşıyan ve Batı Avrupa'daki gibi şekillerle oluşturulmuş taşlar vardır. Ayrıca bazı Rum kiliselerine küçük alanlar tahsis edilmiş ve buralarda yüzyılın en eski taşını bulabilirsiniz. Ermenilere gelince Pera'nın kuzeyi ve Belgrad'a giden Doğu karayolu tarafı üzerinde oldukça büyük bir alanda gömülüdürler. Buralar Boğazın en güzel ve oldukça manzaralı yerleri, tepeleri ve İstanbul'un bütün yerlerine yakın yerlerdir. Buralarda geniş yapraklı ağaçlar vardır. Fakat kesinlikle Müslüman mezarlarındaki gibi selviler yoktur. Bütün taşların boyutları yatay şekilde, modern Ermenice ile yazılı ve sadece birkaçında ticari mesleklerine ait sembol ve amblemler yoktur. Genelde mesleklerinin yazılı olduğu taşlardır.

Nerval de Pera'dayken gayrimüslimlerin mezarlıkları konusuna ilişkin gözlemlerini “Büyük bir mezarlığa varılıyor. Burası yalancı çınarların ve çam ağaçlarının gölgelediği çok büyük bir sahadır. Önce oyma armaları ve kabartma İngilizce yazıları ile diğer mezarlardan ayırt edilen Frenk mezarlığının içinden geçilir. Yazılar yassı uzun taşların üzerine yazılıdır. Herkes hiçbir tedirginlik duymadan sanki mermer sıralara oturuyormuş gibi gelip bu mezar taşlarının üzerine oturuyor. Bu büyük mezarlıkta Ermenilere tahsil edilmiş bölümüne gelirsiniz. Burada mezarlar yere serilmiş yassı mermer taşlardan yapılmıştır. Bu taşların üzerine ölenlerin adları ile hayatta iken yaptıkları işleri belirten şekiller kazılmıştır: Mücevherat, çekiçler, gönyeler, teraziler ve başka çeşitli aletler... Kadın mezarlarında sadece çiçekler yer alıyor” şeklinde dile getirmiştir.³⁸⁵

Nerval, İstanbul'da hemen hemen bütün eğlence ve mesire yerlerinin mezarların ortasında yer aldığı bilinmesi gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca mezarlıklarda adam boyunda olan mezar başlarına dikilmiş beyaz mermer sütunlardan, üst kısımları insan başına benzediğinden, oradaki sarıkların şekli orada yatanın hayattaki mevkisini belirlediğinden ve bunların çoğunun yeniçeri mezarı olduğu için kırıldığından bahsetmektedir. Bunların yanı sıra bu sütunlardan kadın mezarlarına da dikildiğini, yalnız bunların başlarına kabartma çiçeklerle süslü birde gül bezek konulduğunu anlatmaktadır.³⁸⁶

³⁸⁴ Reid, a.g.e., s. 186-188.

³⁸⁵ Nerval, *Doğu'ya Seyahat*, s. 10.

³⁸⁶ Nerval, *Doğu'ya Seyahat*, s. 14.

Gautier ise Ermeni ve Rum mezarlıklarına ilişkin gözlemlerini “*Daha uzakta Rumlarla Ermenilerin yassı mezar taşları üstüne çıkmış çocuklar kedi oyunu oynarlar. İslam toprağı, başka dine ait mezarları sanki bağrında barındırıyormuş gibidir, bu mezarlarda hiçbir dinsel işaret ya da arma yoktur. Oynayan bu çocuklar, insan tozundan yapılmış bir toprak üzerinde koşuşturduklarının farkında değilmiş gibidirler. Fransa’da bu davranışları yersiz görülecek olsa da Türkiye’de çok doğal karşılanan bir yaşama gücü ve bu mezarların üzerinde neşeyle oynarlar*” ifadeleriyle vurgu yapmak istemiştir.³⁸⁷

Hornby ise Büyükdere mahallindeki yeniçeri mezarlıklarına ilişkin olarak; Yeniçerilerin katliamından sonra başsız taş sarıkların bütün mezarlıklarda görülebildiğini, fakat burada zarar görmemiş sarıklı taşların da bulunduğunu ve başsız yeniçeri mezar taşlarının Sultan Mahmud’un intikamının hikâyesini anlattığını mektuplarına not etmektedir.³⁸⁸ Bunların yanı sıra Rum ve Ermeni mezarlıklarına ilişkin izlenimlerini “*Bu mezarları, çınar ve daha başka birçok ağaçla dolu yemyeşil bir bayırın üzerindedir. İnsanlar yaz akşamları burada oturup altılarında yatanları düşünüyorlar ve huzurlu bakışları uzaklara kadar uzanan o hoş manzaraya dalıyor. Burada besbelli sürekli sulanan ve iyi bakılan bir ağacın gölgesindeki yükseltilmiş bir parça alanda, babalar, anneler ve küçük çocuklarınkini de kapsayan birçok aile mezarlığı var. Geçen sabah papatyalarla dolu küçücük iki toprak yığınının üzerindeki kırık bir dal dikkatle sarılıp çevresindeki toprak sulandı. Bu özen ve sevgi çok dokunaklı*” şeklinde aktarmaktadır.³⁸⁹

Akabinde Hornby Yahudilerin mezarlıklarını ise biraz daha ayrıntılarıyla vererek şunlara değinmektedir:³⁹⁰

Onlar çıplak ve kasvetlidir. Sayısız mezar taşının ne belirgin bir şekli, ne bir kitabesi var, sağda solda bazıları kırık sütunları andıran, kaba kesilmiş birtakım granit ve mermerler yerlere yatırılmış. Hiçbir yer bu çorak ve engibeli tepeden daha ıssız görünemez. Hor görülen, umutsuz bu ırkı ve onların harap olmuş kralırlıklarını andırıyor.(...) Onları görmek başta beni üzüyordu, ama solgun, örtüsüz yüzleri artık eskiden olduğu gibi beni saatlerce etkilemiyor. Tek başına sessizce otururken, sanki binlerce dev yaban arısı ve binlerce sivrisinek tepede buluşuyormuş gibi uzaktan gelen ‘Ölü bir adam geliyor’ diye derin bir ses duyuyorsun. Tam o sırada cenaze alayı ilahi okuyarak Ermeni evinin duvarlarının köşesinden çıkıverdi. Önce üzerlerinde zengin işlemeli cüppeleri, ellerindeyse küçük mumlar olan altı ya da sekiz oğlan; ardından kadifeden ve altın işlemeli daha da gösterişli kıyafetleriyle ve ellerinde altın yaldızlı azametli haçlar ve sallanan

³⁸⁷ Gautier, **Constantinople at Today**, s. 171.

³⁸⁸ Hornby, a.g.e., s. 81; Smith, **İstanbul’da Bir Ay**, s. 76.

³⁸⁹ Hornby, a.g.e., s. 204-205.

³⁹⁰ Hornby, a.g.e., s. 205-206.

buhurdanlarıyla papazlar belirdi; onların da arkasında açık bir tabutta sakın ve huzurlu, ama azıcık bitkin görünen ve bir galaya gidecekmiş gibi giydirilmiş genç bir adam vardı, renkli fesi solgun çehresiyle tam bir tezat oluştuyordu. Başının üstünde sürekli yumuşak bir yastık; belki sedirine uzandığında da başını sık sık bu yastığa gömmüştü; ayaklarına kadar uzanan kürkle süslü bir cüppe giyiyordu; elleri doğal bir şekilde göğsünün üzerinde kavuşturulmuştu; yorgun hayat yolculuğunu bitirmiş olarak rahat bir yatakta dinleniyor gibiydi.

Öte yandan Nerval, Beyoğlu ve Galata'da yaşayan İtalyan, Fransız, İngiliz, Alman, Rus, Rum ve daha birçok Avrupalı insandan yola çıkarak birbirleri ile hiçbir manevi bağda bulunmadıklarını, mezhepler dahi kendi içlerinde, en zıt dinlerden daha fazla ayrılık gösterdiğinden aralarında bir hiçbir şekilde din birliği olmadığını söylemektedir.³⁹¹ Gülhane Hatt-ı Hümayunu okunduktan sonra *"Müslüman, Hristiyan, Musevi hepiniz bir pederin evladısınız, Padişah tüm tebaasının ırz, can, namus ve malını emniyete alan kanuna harfiyen riayet edilmesini, kat'iyetle arzu etmektedir. İçinizden zulme uğrayanlar varsa hemen adaletin uygulanmasını talep etsinler. Padişah, Müslüman ve Hristiyan, herkes için adaleti eşit şekilde dağıtmaktadır"* denilerek Müslüman ve gayrimüslim halk arasında, kanun önünde eşitlik prensibi kabul edilmişti.³⁹² Ancak Tanzimat Fermanı'nı Hristiyan halk milli gayelerine uygun görmelerine rağmen cemaat reisleri ve ruhban sınıfı, eski imtiyazlarının elden gideceği endişesiyle benimsememişlerdir.³⁹³

³⁹¹ Nerval, **Doğu'ya Seyahat**, s. 30.

³⁹² Uğur Kurtaran, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, VIII, (2011), s. 57-71.

³⁹³ Ahmet Cevad Eren, "Tanzimat", **İA**, XI, İstanbul: MEB, 1979, s. 709-765.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BATILI SEYYAHLARA GÖRE İSTANBUL'DA GAYRİMÜSLİMLERİN İKTİSADİ DURUMU

3.1. Gayrimüslimlerin Geçim Kaynakları ve Meslekleri

Gayrimüslimler, II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde de ekonominin çeşitli dallarında aktifliklerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Batılı seyyahlara göre ekonominin bütün dallarında yine başta Türkler ve Ermeniler olmak üzere Rumlar, Frenkler ve Yahudiler aktif bir rol almaktaydı. Ayrıca ekonomik yaşamda gayrimüslimlerin Türklerle yan yana kuyumculuk, bayındırlık, ticaret, bankacılık gibi çeşitli işlerde yer aldıkları devletin ekonomik yükünü paylaştıkları görülmüştür. Özellikle para basmada, Türklere yardımcı olarak kamu ve özel idarelerde çalışırlardı. Gayrimüslimlerin pazar açmalarına satış yapmalarına izin verilirdi.

II. Mahmud döneminde, İstanbul'da yaşayan Ermenilerin yaşam koşullarına bakıldığında Batılı seyyahlardan elde edilen bilgilere göre ekonomide önemli girişimleri olmuştur. Porter, Ermenilerin merkantilist bir düşünce tarzı içerisinde olduklarını, ticari düşünme gücüne sahip, kuyumculuk, demircilik vb. çeşitli esnafliklarda bulunduklarından bahseder.³⁹⁴ Ayrıca bu etnik grubun lüksler için büyük sermayeye ihtiyacı olduğunu, güçlü bir bedene sahip olduklarını ve daha çok ağır işlerde hamal olarak kullanıldıklarını belirtir.³⁹⁵ De Kay ise, İstanbul'da tamirci ve işçi olarak çalışan Ermenilerin ve Bulgarların günlük ücretlerinin sekiz senti geçmediğinden, iş yaparken ki üşengeç tavırlarından, sık mola verdiklerinden ve yaptıkları işlerin hatalı olduğundan bahsederek bu ücreti bile hak etmediklerine işaret etmektedir.³⁹⁶ Bunların yanı sıra birçok Ermeni'nin İstanbul'da en zengin bankerler ve simsarlar olarak görüldüğünü, ticarete gayet dürüst olduklarını, başlıca inşaatçıların, dolapçıların, nalbantların, at eğitimcilerinin, metropoldeki

³⁹⁴ Porter, *Costantinople and Its Environs*, II, s. 131.

³⁹⁵ Porter, *Costantinople and Its Environs*, II, s. 131.

³⁹⁶ De Kay, *1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler*, s. 93.

su taşıyıcılarının büyük bir bölümünü oluşturduklarını ve aynı zamanda çalışkanlıkları, hareketlilikleriyle yapmadıkları hiçbir zanaatın olmadığını belirtip “*Doğu’nun Yankeeler’i*” olarak adlandırıldıklarını eserinde açıklamaktadır.³⁹⁷ Pardoe de, başkentteki sabit ticaretin büyük ölçüde Ermenilerin elinde olduğunu ve İstanbul’da dar gelirli ve hesapsız tarzda iş yapan bir Ermeni’ye çok nadir rastlayabildiklerini ifade etmektedir.³⁹⁸

Öte yandan Porter, Ermenilerin yol yapım çalışmalarında, kanalizasyon temizleyiciliği gibi orta dereceli işlerde Ermenilerin kullanıldığını, çalışkan ve çaylak Ermenilerin hemen hemen her işte çalıştırıldığını ve ticaret hayatının tüm dallarında çoğunlukla Ermenilerin uygun görüldüğüne değinmektedir. Bunun sebebi olarak da Rusya’nın soğukunda ve Asya’nın ıssız bölgelerinde cesaretlerini göstermiş oldukları, Suriye sıcaklarında ve Arabistan çölünün kuraklıklarında ve her şekil hastalıkta (dizanteri, kolera, veba) dirençli davrandıklarını söyleyerek bu işlerde uygun görüldüklerini belirtir.³⁹⁹

Porter, Ermenilerin sanayi sektöründe de kendilerini iyi bir şekilde gösterdiğini, hatta endüstrinin Ermeni mirası olduğunu, bez üreticiliği, bankacılık, para basma, Türkler için kamu ve özel idarelerin yönetiminde ve diğer birçok meslekte çalıştıklarına değinmektedir.⁴⁰⁰ Ayrıca Ermeni sarrafların birçok imkâna, kocaman bir servete sahip olduklarını ve Türk saraylarının yapımında da çalıştıklarını belirtmektedir. Boğaz’da bir Türk Sarayının içinde bulunduğu yazdığı notlardan hareketle bu saraydaki ihtişam ve aşırılığı aktarırken, sarayı zengin bir Ermeni’nin inşa ettiğini ve bu sarayı Sultan’a verdiğini dile getirmektedir. Ayrıca Porter, Ermeniler hakkında “*Sokakta Ermenileri mütevazı ya da dilenci gibi nitelendirebilirsin. Fakat evlerinden içeri girdiklerinde alçakgönüllülükleri kenara atılır ve onlara prensler diyebilirsiniz*” şeklinde tasvirlerde bulunmaktadır.⁴⁰¹

Porter’a göre Osmanlı Devleti’nde “sarraf” diye bilinen kuyumcular, devletin çiftçi şefleri, idareciler ya da iş adamları olarak sultanın yüksek mevkilerinde hizmet edenler Ermenilerdir. Ayrıca tüm tarlalardan, evlerden toplanacak cizye vergisinden zengin sarraf

³⁹⁷ De Kay, **1831-1832 Türkiye’sinden Görünümler**, s. 228.

³⁹⁸ Pardoe, **Şehirlerin Ecesi İstanbul**, s. 34.

³⁹⁹ Porter, **Costantinople and Its Environs**, II, s. 132.

⁴⁰⁰ Porter, **Costantinople and Its Environs**, II, s. 133.

⁴⁰¹ Porter, **Costantinople and Its Environs**, I, s. 23.

sorumluydu ve Türklerin tüm güvenine sahiptiler. Özellikle Ermeni sarrafların birçok imkâna ve kocaman bir servete sahip olduğu bilinir.⁴⁰² Porter, Ermenilerin varlıklı oluşunu “*Evlerine girildiğinde altınları, gümüşleri, elmasları, değerli incileri, taşları, en pahalı kürkleri ve özel süs eşyalarını şaşkınlıkla izleyebilirsiniz*” şeklinde ortaya koymaktadır.⁴⁰³

Porter gibi Pardoe de Ermenilerin bu dönem kuyumculuk sektöründe çoğunlukta olduğunu belirtir.⁴⁰⁴ Uğradığı Kapalıçarşı hakkında tek bir çatı altında toplanmış küçük bir ticaret kasabasını andırdığını, her sokağı belli bir ticaret veya zanaat dalına ayrılan dükkânların bulunduğunu, bedestenin mücevherat açısından harika bir zenginlik sunduğunu ve buradaki kuyumcuların neredeyse tamamının Ermenilerden oluştuğunu açıklamaktadır.⁴⁰⁵ Pardoe, başkentteki ticaretin büyük ölçekteki Ermenilerin elinde bulunduğu ayrıca Ermenilerin dürüst, sabırlı, ağır iş yapabilen ve ticarete hesaplama ruhuna sahip kişiler olduğundan bahseder. Bunların yanında Rumların daha cesur ve maceracı, tehlikeli, iddialı ve onlara nazaran hırslı olduklarını belirtir.⁴⁰⁶ Bu bilgilere karşın Raczyński, İstanbul’da bu dönem hırsızlık olaylarına çok seyrek rastlanıldığını ancak bu işi yapsa yapsa ya bir Yahudi ya bir Ermeni ya da bir Rum’un yapabileceğini belirtmektedir.⁴⁰⁷

Abdülmecid döneminde de, II. Mahmud dönemi seyyahlarının belirttiği gibi Türklerden sonra Ermenilerin ekonomide önemli rol oynadıkları görülmektedir. Durbin, özellikle bu dönem Ermenilerin İstanbul’da önemli işlerde çalıştıklarını, kayıkçılık, su satıcılığı, inşaat, değerli madenlerin işlenmesi gibi alanlarda çalıştıklarını bunların yanı sıra banker veya hükümet görevlisi olarak vergi toplanmasında, finans sektöründe çalıştıkları ve hükümet ajanları olarak görev yaptıklarını açıklamaktadır.⁴⁰⁸ Ayrıca Ermeniler mimarlık alanında da kendilerini göstermişlerdir. Howard’a göre Abdülmecid tarafından yaptırılan Dolmabahçe Sarayı’nın bir Ermeni mimar tarafından yapıldığını ve eski sarayların tahtadan yapıldığını düşünürsek bu dönemde bu sarayın mermerden ötürü bir parlaklığa sahip olduğunu not etmektedir.⁴⁰⁹

⁴⁰² Porter, *Constantinople and its Environs*, II, s. 138.

⁴⁰³ Porter, *Constantinople and Its Environs*, I, s. 136.

⁴⁰⁴ Pardoe, *The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks*, s. 14.

⁴⁰⁵ Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul*, s. 33.

⁴⁰⁶ Pardoe, a.g.e., s. 15.

⁴⁰⁷ Raczyński, *1814 de İstanbul ve Çanakkale’ye Seyahat*, s. 28.

⁴⁰⁸ Durbin, a.g.e., II, s. 242.

⁴⁰⁹ Howard, *Türk Sularında Seyahat*, s. 57.

Fontmagne, bu dönem Pera’da ve Galata’da daha birçok semtte Ermenilere rastlanıldığını, her yerde dükkânları ve iş yerleri olduğunu, her kervanda, her çarşıda ve her sanayi kuruluşunda Türklerin, Ermenileri daha çok tercih ettiğini belirtmektedir. Bu bilgilere Türklerin, Ermenileri Rumlara tercih etmesindeki sebebin daha zengin ve daha güven verici olmalarını ekler. Ayrıca ona göre yüksek mevkide bulunan Türklerin en büyük yardımcısı da Ermenilerdir. Ermeni milleti bütün Şark ulusları içerisinde en değerlisi, çalışkan, zeki, ülkesine ve hürriyetine aşık bir toplumdur. Fontmagne, Osmanlı vatandaşı olan Ermenilerin ticarete oldukça ileri gittiklerini, banka işlerinde ve yabancı dil öğrenmede de becerikli olduklarını, kazanca düşkünlüklerinin yanında dürüstlüklerinden ayrılmadıklarını belirtmektedir.⁴¹⁰

Fontmagne’nin Ermeniler hakkında olumlu görüşlerinin yanı sıra Reid’in de Ermenilerin çalışma faaliyetlerinde azimli, sabırlı dürüst, çalışkan ve itibarlı olduklarını, Türklerin onlara değer verdiklerini ve ticari faaliyetleri onların kendi temsilcilikleri aracılığıyla yürütmek istediklerine değinmektedir.⁴¹¹ Reid, özellikle Ermenilerin kaynağını sarraflık ve bankerlikten alan çok varlıklı bir sınıf olduğundan ve diğer çalışma alanlarını tarif ederken onların kuyumculuk, doktorluk, cerrahlik, eczacılık, fırıncılık, tahıl tüccarlığı, mimarlık, pirinç işçiliği, duvarcılık, marangozluk, demircilik, sakalık, meşrubatçılık, denizcilik, balıkçılık, peynir üreticiliği, şarapçılık, ipek tüccarlığı, mücevhercilik, dokumacılık, nalbantlık, at terbiyeciliği, ressamlık vb. işlerle uğraştıklarını belirtmektedir.⁴¹²

Diğer bir seyyah Olin, Ermenilerin bu dönem zengin, ipek, kürk ve mücevher satış pazarlarını yürüttüğünü, Türklerden daha ciddi müşteriler arayışında olduğunu, Sarayburnu tarafında onların baskılı pamuklu kumaşlar yaptığını ve bunların üretimlerini yürüttüklerini belirtmektedir.⁴¹³ Öte yandan Ermenilerin Yahudilerden daha onurlu ve haysiyetli olduğundan bahseder. Onların İstanbul’un başlıca tüccarları olduğunu ve bütün temel işlerin onların ellerinden geçtiğini belirtir. Ayrıca geniş sermaye gerektiren malları

⁴¹⁰ Fontmagne, **Kırım Harbi Sırasında İstanbul**, s. 229-230.

⁴¹¹ Reid, a.g.e., s. 123.

⁴¹² Reid, a.g.e., s. 125.

⁴¹³ Olin, **Greece and the Golden Horn**, s. 307.

üretirler.⁴¹⁴ İngiliz seyyah White de dönemin Ermeni halkının diğer seyyahların da tanık olduğu gibi kuyumculuk yaptıklarını not eder. Doğu özgünlüğü ile Avrupa modasının taklidi karışımı kuyumculuklarının yanı sıra zarif tasarımlarının olduğunu ve imparatorluk ailesi için çalışan en ünlü elmas kesicilerin Ermenilerin olduğunu belirtir. Ayrıca White, bunun nedenini onların becerikli ve dürüst olduklarına bağlar.⁴¹⁵

Rumların Osmanlı ekonomisi içerisinde yerlerine bakıldığında, Porter, İstanbul'da Rumların genelde kuyumculuk, demircilik, ipekçilik, kürkçülük vb. zanaatlarda çalıştıklarını belirtir.⁴¹⁶ Bu zanaatkârların Boğaz'da ve Beyoğlu'nda muhasebe daireleri bulunduğundan, zengin bankerler olduklarından ve son moda mağaza sahipleri olduklarından bahsetmektedir.⁴¹⁷ Ayrıca bu dönem De Kay'dan edinilen bir bilgiye göre de Arnavutköy'e yaptığı gezide burada Rum şarap dükkânlarının bulunduğu değinilmektedir.⁴¹⁸

Öte yandan İstanbul'da 1812'de kurulan Rum bakkalları esnaf birliğinin büyük çoğunluğunu Evritanyalı (Yunan kolonileri) bakkallar oluşturur ve bunlar *Evritanyalılar Cemiyeti* adını almıştır. Bakkalların dışında bu cemiyete Evritanyalı tüccarlar, işadamları, aydınlar ve bilim adamları katılır. Genellikle içkili lokanta, otel işletmeciliği, bakkaliye ve ticaret işleriyle uğraşırlardı. 1821'de Yunanistan bağımsızlığını ilan ederken İstanbul'da yaşayan Evritanyalıların kıyıma uğradıkları belirtilmiştir.⁴¹⁹

Pardoe, Rumların en iyi kürekçiler olarak tanınmakta olduklarını, bu adamların bazılarının küreklere asılırken, sevimsiz, homurtuyu andıran bir hırıltı çıkardıklarını ve bu seslerin nedenleri olarak çok çalışmaktan akciğerlerinin gördüğü hasarın kalıntılarından dolayı olduğunu belirtmektedir.⁴²⁰ Abdülmecid dönemi seyyahlarından White'e göre ise kayıkçı ve tekneci olarak birkaç Yahudi, Ermeni bulunur, kayıkçı teşkilâtının başında ise Türkler ve Rumlar vardır. Ayrıca White bu dönem alt tabakanın düğün partilerinde ve deniz kıyısında oturanların gelinleri taşımak için sık sık tekne kiraladığı bilgisini verir.

⁴¹⁴ Olin, *Greece and the Golden Horn*, s. 238.

⁴¹⁵ Charles White, *Three Years in Constantinople, or Domestic Manners of the Turks in 1844*, II, London: Henry Colburn, 1846, s. 73.

⁴¹⁶ Porter, *Costantinople and Its Environs*, II, s. 25.

⁴¹⁷ Porter, *Costantinople and Its Environs*, II, s. 99.

⁴¹⁸ De Kay, *1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler*, s. 257.

⁴¹⁹ Bozis, *İstanbul Rumları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 90.

⁴²⁰ Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul*, s. 361.

Buralarda Rum müzisyenlerin şarkı söylediğini, kadınların ayrı bir yerde oturup, hareketsiz ve sessiz kaldığını; adamların ise ağır başlı, kafaları dışarı dönük sigara içtiklerini ve yavaş hareket ettiklerini ifade etmektedir.⁴²¹

White'e göre Osmanlılarda Abdülmecid zamanında pastacılık ticaretin ana dallarından biriydi. Galata ve Pera'da bütün Türkler ve Rumlar bu ticaret dalıyla uğraşır. Onlar iç yağı ve undan yapılan yoğrulabilen kek yapıp satarlardı. Buna "podhadsha" diyorlardı. Bunun birçok türü vardı: peynirli, etli ve sade. İçi boş olanlarına yani delikli olanlara "koorou" deniliyordu. Rumlar bunların ramazan ayında soğanla doldurulmuş ya da sadelerinden yapardı. Ayrıca festivaller için "tchorek" diye adlandırılan un, yumurta, şeker ve tereyağından yapılan mükemmel bir kek ya da çörek yaparlardı. Galata ve Pera sokaklarında gezerek pastalarını satarlardı. Satarken "sıcak pasta, taze gevrek" diye bağırırlardı. Ramazan haricinde fiyatlar iki katı daha fazla olurdu. Ayrıca "Gevrek" denilen yüzük şeklinde hafif kekleri, 30 cm çapında buğday unu ve haşlanmış bezelyeden yapılan bisküviler satarlardı.⁴²²

White, Osmanlı halkının iktisadi yaşamına yönelik bilgiler verirken parfümeri alanına da değinmiştir. Türklerin saçları için "yagh dondoormassy" yağ ve saf balmumundan yapılmış siyah, beyaz ve gül rengi, yüksek kokulu kremlere rağbet ettiklerini belirtir. Ayrıca Osmanlılarda antimon, sakız ve parfümlü yağdan yapılmış bıyık kremi ve yanaklar için bu dönemde allık pamukları görülüyor. White, allığın Ermeniler ve Rumlarda Türklerden daha yaygın olduğunu, Ermeni bayanlarının son moda uymak için hassas ve solgun bir ciltten kaba ve süslü bir görünüme sahip olmak için bunları kullandıklarını belirtmektedir.⁴²³ Fontmagne ise Boğaz civarında gezerken yazdığı notlarda her milletin kendine has bir kokusu olduğundan ve bu kokudan tanındıklarını, Türklerle Ermenilerin tütün kokusu ile Arabistan esanslarına büründüklerini, Yahudi sefil kıyafeti içerisinde yağ koktuğunu ve Acem'in kokusu ise çok keskin olup devetüyünden yapılmış halılarla her çeşit esansın satıcısı olduklarını ifade etmektedir.⁴²⁴

⁴²¹ White, a.g.e., I, s. 52.

⁴²² White, a.g.e., II, s. 8-9.

⁴²³ White, a.g.e., II, s. 85-87.

⁴²⁴ Fontmagne, **Kırım Harbi Sırasında İstanbul**, s. 163.

II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde Yahudiler de ülke ekonomisinde aktif bir rol oynamıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda Yahudi nüfusunun büyük bir kısmını kayıkçılık, hamallık, seyyar satıcılık gibi niteliksiz mesleklerle ve dilencilikle geçinen yoksul sınıf oluşturmaktaydı.⁴²⁵ Porter'a göre Rumlar ve Ermeniler tarafından ikinci plana itilen Yahudiler, 19. yüzyıl sonuna doğru artık perakendeci ve satıcı olmuştur.⁴²⁶ Ayrıca Porter, Yahudilerin Beyoğlu'nun ana caddelerinde haftada bir Pazar açtıklarını, burada eski elbiseler, bıçaklar, çatal-kaşıklar, bakır, demir ve kalaylı kaplar sattıklarını açıklar ve çok fakir olanların balıkçılıkla uğraştığını belirtmektedir.

Tanzimat döneminde Reid, Ermenilerin dışında İstanbul Yahudilerinin çalışma alanlarıyla ilgili olarak ise onların demirciler, halıcılar, dükkân sahipleri, kafeteryacılar, ayakkabıcılar, terziler ve dokumacılar olarak görev yaptıklarını belirterek bunların yanı sıra Galata ve İstanbul'un çeşitli yerlerinde saygın mağazalara sahip olduklarına değinmektedir.⁴²⁷ Olin ise, bu dönem Yahudiler hakkında ipek ve eski giysi satış tahsisi yaptıklarını belirtir.⁴²⁸

Reid, Yahudilerden sonra İstanbul'daki Frenk nüfusun içerisinde en saygın olanların İrlandalı, İngiliz, İskoç ve Fransızlar olduğunu belirterek kentin ticari yaşamında çeşitli Avrupalı etnik grupların yaptıkları işleri de şu şekilde ifade etmektedir:⁴²⁹

Fransız tüccarlar gemi acenticiliği, kuyumculuk, bıçakçılık, silahçılık, terzicilik ve şepkacılık; Maltalılar işportacılık, kadın satıcılığı, askerden kaçma, hırsızlık, düzenbazlık ve serserilik; İngiliz ve Yunanlı Rumlar tüccarlık; Galata'daki birkaç Amerikalı tüccar gemi mühendisliği ve silahçılık; İtalyan tüccarlar gemi acenticiliği, terzicilik, ayakkabıcılık ve bakkal; Prusyalılar orduda askeri eğitmen olarak çalışmalarının dışında ayakkabıcılık ve terzicilik; Avusturyalılar ve Almanlar terzicilik, ayakkabıcılık ve mağaza sahibi; Ruslar ise yemekhane sahipleri, kafeci, hükümetle bağlantılı işyeri ve ofis sahipleri konumundadır.

Reid, gayrimüslimlerin ekonomik yaşamı ile ilgili olarak Galata'da Frenklerin ve Rumların mağazalarının yanı sıra Yahudilerin ve Ermenilerin de birçok iş yeri olduğundan bahsetmektedir.⁴³⁰ White da, bu dönem Eyüp, Balat ve Beykoz'da porselen fabrikasının kurulduğunu, Ermenilerin fincan mağazalarını anlatarak Avrupa modasına uygun porselen

⁴²⁵ Sabri Sürgevil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler", Hasan Celal Güzel ve diğerleri (Ed.), **Türkler**, X, Ankara: YTY, 2002, s. 251-260.

⁴²⁶ Porter, **Constantinople and Its Environs**, I, s. 107.

⁴²⁷ Reid, a.g.e., s. 136.

⁴²⁸ Olin, **Greece and the Golden Horn**, s. 238.

⁴²⁹ Reid, a.g.e., s. 139.

⁴³⁰ Reid, a.g.e., s. 97.

ve Bohemya bardağı sattıklarına hatta cam bayilerde de çalıştıklarına değinmektedir.⁴³¹ Öte yandan Reid özellikle bu dönem Türk, Ermeni, Rum ve Frenk kafeleri hakkında bazı bilgiler vermektedir. Türk ve Ermeni kafelerinde pipo ve bir bardak kahveden başka bir şey içilmezken, kafelerde rakı satımının yasaklanmasına rağmen Rum kafelerinde bir bardak şarap, Frenklerinkinde ise bir bardak içki ve rakı içilebildiğini dile getirmektedir. Şarap dükkânlarının özellikle Pera, Galata ve Demetirii bölgelerinde görülmesinin yanı sıra Balat ve diğer Yahudi mahallelerinde de bulunabildiğinden bahsetmektedir. Fakat Tophane gibi İstanbul'un Türk bölgelerinde hiçbir şekilde olmadığını belirtmektedir.⁴³²

Gayrimüslimlerin ekonomide yerleriyle alakalı olarak Porter'ın belirttiğine göre Boğaz, balık yönünden bol bir yerdi ve Frenk aileleri, Ermeniler ve Rumlar balıkçılıkla meşgul olurdu. Uskumru ve Palamut yakalamak için büyük bir balıkçı teknesiyle çalışırlardı ve bu tekne 50 m uzunluğunda her iki ucu dar ve keskin, hızı için ise iyi bir konstrüksiyona sahipti.⁴³³ Porter, her milletten erkeğin güneş altında çalıştığını ve alım-satım işleriyle Türklerin, Yahudilerin, Ermenilerin, Gürcülerin, Çerkezlerin, Farsların, Bulgarların, Moldovalıların, Eflâkların, Frenklerin ve hatta Hintliler ile Çinlilerin de uğraştığını hatıratlarında not etmektedir.⁴³⁴

İngiliz seyyah Greg ise eserinde Türkler ile gayrimüslimleri ekonomik anlamda mukayese ederek şunları belirtmektedir:⁴³⁵

Yahudiler ve Ermeniler dükkân sahibidir, Rumlar ve Avrupalılar ise tüccardır. Uyuşuk Türkler kendilerini arazi ekimiyle tamamen kısıtlayıp devletin bütün ticareti yabancıların ve kâfirlerin elindedir. Türkler mutsuz ve fakirdir, sadece hükümet altında küçük ofis sahibidirler. Mesela İzmir'de de Rumlar, Frenkler, Ermeniler çok varlıklıdır, bu milletlerin gelirinin üzerinde Türk yok ve bu nedenle resmi durumlarından dolayı açgözlü ve acımasız olarak görülebilirler.

Diğer yandan bu dönem Osmanlı iktisadi yaşamında sadece Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler değil, Bulgarlar da rol üstlenmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla çeşitli yerlerden Bulgarlar yoğun olarak İstanbul'a akın ederek esnaf gruplarını oluştururlar. Böylelikle bazı zanaat ve meslekleri tekellerine alarak İstanbul'da daha da güçlenip

⁴³¹ White, a.g.e., II, s. 41.

⁴³² Reid, a.g.e., s. 193-194.

⁴³³ Porter, *Costantinople and Its Environs*, I, s. 107.

⁴³⁴ Porter, *Costantinople and Its Environs*, I, s. 111.

⁴³⁵ Greg, *Sketches in Greece and Turkey*, s. 251.

sayılarını arttırarak bir koloni oluştururlar. Bu artışta özellikle 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanı çok etkilidir.⁴³⁶

Diğer taraftan II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağını kaldırması ülke ekonomisini ve sosyal yaşamı önemli boyutlarda etkilemiştir. Bu olay Türk halkının geçim kaynağını olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle Türk hamallar Yeniçerilerin en önemli yardımcıları ve destekçileriydi. 1826'dan sonra Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla birlikte 30.000 kişinin ekmek kapısı, teknesi yok edilerek bu hamalların yerleri Ermenilerle doldurulmaya çalışılmıştır.⁴³⁷ Bu da Türk halkının geçim kaynağının yok olmasına sebep olduğunun göstergesidir. Özellikle bu dönem Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla Yahudiler rahat bir nefes almıştır. Yeniçeri Ocağının para işleriyle ilgilenerek servet edinen ve çeşitli entrikalara karışan Yahudiler zarar görmüşse de, fakir olan diğer Yahudiler Yeniçerilerin baskılarından kurtulmuştur. Çünkü ocağın bozulup başıbozuk bir hale gelen Yeniçeriler arasında, en ufak bir olayda Yahudi mahallelerini yağmalama âdeti meydana gelmişti.⁴³⁸ II. Mahmud'un, Yeniçeri Ocağının kaldırılması gibi köklü değişikliklere gitmesi onun bazılarınca "*Gâvur Padişah*" olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur.

Dönemin ekonomik anlamda önemli bir konusunun da atlanmaması gerekir. Bilindiği üzere 1826'da Yeniçeri Ocağının kaldırılması ekonomide liberalizme geçiş kolaylaşmıştır. 1838'de de İngiltere ile yapılan ticaret antlaşması, sonraki yıllarda diğer Avrupalılarla ticaret anlaşmalarının yapılması ekonomide devlet yönetimini azaltmıştır. Avrupalı tüccarlar Pera ve Galata'da ticari şirketler kurmaya başlamışlardır.⁴³⁹ Sermayenin yabancı sanayi ülkelerinde birikmesi ve tüketimin artıp Osmanlı Devleti'nin zamanla borçlanmaya gitmesi, Osmanlı içerisindeki zengin Galata'daki Rum bankerler Avrupa'ya sattıkları mallarla biriktirdikleri nakit paralarla devletin tüketim masraflarını finanse etmeye çalışırlar. 1847'de de Rum ve Levanten bankerlerin girişimiyle İstanbul'un ilk bankası olan *Banque de Constantinople* kurulmuştur.⁴⁴⁰

⁴³⁶ Hüseyin Mevsim, **Bulgar Gözüyle İstanbul**, II, Ankara: TTK, 2011, s. 6.

⁴³⁷ Tuncer Baykara, "Yeniçeri Ocağının Kaldırılmasının Sosyal Sonuçları", **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri-Bildiriler**, (1990), s. 147-155.

⁴³⁸ Eroğlu, **Osmanlı Devleti'nde Yahudiler**, s. 161.

⁴³⁹ Bozis, **İstanbul Rumlar**, s. 95.

⁴⁴⁰ Bozis, **İstanbul Rumlar**, s. 96.

3.2. Çarşılar ve Pazarlar

II. Mahmud ve Abdülmecid döneminde üzerinde durmamız gereken bir diğer konu olarak Osmanlı ekonomik yaşamıyla ilgili çoğu seyyahın da eserlerinde not ettiği, İstanbul'un en meşhur yeri ve ticari yaşamda önemli bir yere sahip olan Kapalıçarşı'dır. De Kay, Kapalıçarşı'yı herkes gibi malların perakende satıldığı bir dükkân topluluğundan oluştuğunu, birbiriyle kesişen sayısız sokağı kapsadığını, her bir sokağın belli bir ticaret dalını kapsadığını ve çeşitli eşyaların satıldığı dükkân zeminlerinin iki fit yükseklikte olup bu zeminin üstüne örtülen küçük bir kilimde bağdaş kuran Türk ya da Ermeni dükkân sahibinin oturduğunu belirtmektedir. Alışveriş yaparken Ermeni, Rum, Acem ve Yahudi dükkân sahiplerinin haksız taleplerde bulunabileceğini ve en güvenlisi Türk'ten alışveriş yapmanın gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁴¹ Ayrıca çarşılardan bahsetmeye devam eden De Kay, İstanbul'daki "Mısır Bedesteni" adı verilen çeşitli otların ve boya maddesinin satıldığı bu yerde "Doğu kozmetiği" diye adlandırdığı kına maddesinin satıldığına değinmektedir. Ayrıca kınanın çok miktarda satılıp tüketildiği ve aynı zamanda sadece Türk kadınları tarafından değil, arada sırada Ermeni, Yahudi ve Rum kadınları tarafından da kullanıldığını belirtir.⁴⁴²

Öte yandan Fransız seyyah Nerval, Frenklerin oturduğu Pera'dan geçerken Kapalı Çarşı'yı dolaştığını, buranın Bizans üslubunda yapılmış büyük bir sığınak olduğunu, taş yontma ve sütunlar arasında değişik malların satıldığı birçok galeri şeklinde alanların olduğunu buralarda kaşmir kumaşlar, halılar, kadın elbiseleri, terlikler, nakışlı kumaşlar, altın, gümüş ve sedef kakmalı mobilyaların satıldığından bahsetmektedir.⁴⁴³ Fontmagne ise İstanbul'da çarşılardan başka, her biri sekiz kubbeli iki de bedestenin olduğunu, tüccarlar ile halktan kişiler, yolculuğa çıkarken, kıymetli eşyalarına zarar gelmemesi için buralara emanet olarak bırakabildiklerini ifade etmektedir.⁴⁴⁴

Nerval gibi White da bu dönem Pera bölgesine ulaşan yabancıların "Bedesten" denilen çarşıları gördüğünü, burada heterojen bir yapının olduğunu, Doğu endüstrisinin en zengin ve en çeşitli ürünlerinin burada olduğundan bahsederek buraların çeşitli bölümleri,

⁴⁴¹ De Kay, **1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler**, s. 62-63.

⁴⁴² De Kay, **1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler**, s. 276.

⁴⁴³ Nerval, **Doğu'ya Seyahat**, s. 4-5.

⁴⁴⁴ Fontmagne, **Kırım Harbi Sırasında İstanbul**, s. 120.

birbiriyle kesişen sokakları ve bir labirent gibi olduğunu, kemerli, çatılı ve 4 kapısı olan küçükü büyüklü yapılar olduğunu belirtir.⁴⁴⁵ Ayrıca Ermenilerin ipek çarşısını kiraladığından bahseder. Pazar günleri ve diğer dini bayramlarda burayı kapatırlardı. Bunların yanında “Perşembe pazarı” diye adlandırılan haftada bir açılan pazarlar da vardı. Burada düz ve baskılı pamuklular, düşük kaliteli ketenler, hırdavat, çatal-bıçak takımı, pamuklu kumaşlar, Boğaz köylerinin Rum ve Ermeni kadınları tarafından boyanan kumaş mendiller vb. satılırdı. Özellikle bu mendiller boyama süreci boyunca tekrar tekrar denize daldırılır fakat boyalar gitmez, sonra soğuk suda yıkansa bile rengini kaybetmezdi. Ayrıca White, bu bilgilere pazarda ana satıcılar ve alıcılar Hristiyan ve Yahudilerin olduğu bilgisini eklemektedir.⁴⁴⁶

Fransız seyyah Gautier de labirente benzettiği Kapalıçarşı’yı ayrıntılı bir şekilde tasvir ederek burada görmek istediği Doğu ihtişamını bulamamanın hayal kırıklığını şu şekilde ifade etmektedir:⁴⁴⁷

Bedesten isminin uygun görülmesine karşın Frenklerin verdikleri isimle Büyük Çarşı, son derece geniş bir alanı kaplar ve sokakları, dar yolları, kavşakları, meydan ve çeşmeleriyle çoğu zaman geldikten sonra bile içinden zorlukla çıkılan girift bir labirent olarak, şehir içinde bir şehir gibi. Bu geniş alanın her tarafı kemerlerle örtülü, ışık, yapının düz damını yer yer kabartan, küçük kubbelerden dökülüyor; bu bulanık, belirsiz ışık, alıcıdan çok satıcıların isine yarar. “Büyük İstanbul Bedesteni” adının uyandırdığı bir Doğu haşmeti ve ihtişamı fikirlerini yok etmek istemem, ancak, Türk çarşısının kuruluşu açısından çağrıştırdığı Paris’in Temple çarşısına benzeterek en doğru karşılaştırmayı yapmış olurum.

Bu bilgilere ek olarak Osmanlı pazarlarında tuhafiyeler de bulunurdu. White’a göre Katolikler, Ermeniler ile Fener, Pera ve Boğaz köylerinin Rum kadınları işlemeler yapar; Lonca büyüklerinden çarşıda satmak için izin alırlardı. Ayrıca Boğaziçi’nde tülbent mendillere boyama yapıp satardılar; eşyaları süsler ve işlerdiler.⁴⁴⁸ Bunlara ilaveten White, hem Müslümanlar hem Hristiyanlar için çeşitli tespih formlarının da satıldığını belirtmektedir. Tespihler gül ağacı, kemik ya da sandal ağacı, inci, mercan, akik gibi maddelerden yapıldı. Bazı tespihler ise hacıların Mekke dönüşünde Mina vadisinde topladıkları çakıl taşlarından yapılmaktaydı.⁴⁴⁹

⁴⁴⁵ White, a.g.e., I, s. 2.

⁴⁴⁶ White, a.g.e., I, s. 27-28.

⁴⁴⁷ Gautier, **Constantinople at Today**, s. 122-123.

⁴⁴⁸ White, a.g.e., II, s. 102.

⁴⁴⁹ White, a.g.e., II, s. 42.

SONUÇ

Çalışmamızda, Osmanlıların her dönemde sınırları içerisinde dâhil etmiş olduğu çeşitli dinden ve mezhepten halkın can ve mal güvenliğini güvence altına alan politikalar izlediklerini görmekteyiz. Osmanlı Devleti, içerisinde bulunan milletleri Millet Sistemi çerçevesinde yani din ve mezheplerine göre teşkilatlandırarak yönetimi kolaylaştırmıştır. Böylelikle Müslüman ile gayrimüslim halkın bir arada sosyal ve iktisadî hayatta aktif olarak rol oynaması sağlanmıştır. En önemlisi Osmanlı yönetim politikasında, iktisadî ve sosyal hayatında gayrimüslimlerin her zaman önemli bir payı olmuştur.

İslam devletleri döneminden Osmanlı Devleti'ne kadar gayrimüslimler hiçbir zaman dışlanmayıp hakları devletler tarafından koruma altına alınmıştır. Osmanlılar da İslam dininin vermiş olduğu bir hoşgörü anlayışıyla içerisinde bulunan birçok gayrimüslim halkın haklarını koruyarak adaletli davranmıştır. Onlara askerlik, miras, aile, vakıf, devlet işleri vb. alanlarda ve ibadetlerini yapmaları için dini haklar tanınmıştır. II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde de durum böyle olmuştur. 19. yüzyılda Osmanlı Millet Sistemi artık bozulmaya başlamıştır. Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu milliyetçilik akımı ve dış baskılardan dolayı gayrimüslimler isyana teşvik edilmiştir. Ülkede birlik ve düzenin sağlanması için Tanzimat ve Islahat Ferman'larıyla birlikte gayrimüslimlerin hakları daha da arttırılmıştır. Bu siyasi ve toplumsal gelişmeler Batılı seyyahların da gözünden kaçmayarak eserlerine birçok bilgiyi not etmişlerdir.

II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde Batılı seyyahlar, İstanbul'un birçok yerinde başta Türkler, Rumlar, Ermeniler, Frenkler ve Yahudiler olmak üzere farklı birçok milletin yaşadığını belirtmiştir. Gayrimüslimlerin çoğunun Avrupa yakasında yaşadığına değinmişlerdir. Ayrıca seyyahlardan edindiğimiz bilgilere göre, gayrimüslimlerin devletin önemli kademelerinde yer aldıklarını ve ekonomide önemli rol oynadıklarını görmekteyiz. Bunların yanı sıra her iki padişah döneminde de Avrupa'dan gelen esintilerin hızlandığı görülmüş ve bundan etkilenenlerin ilk olarak gayrimüslimler olduğu anlaşılmıştır.

Seyyahlar, özellikle Abdülmecid zamanında Batılılaşmanın daha fazla olduğuna değinmiştir.

Batılı seyyahların yazmış oldukları eserler, Osmanlı sosyal yapısını ortaya koymada önemli ve zengin kaynaklardır. Fakat kendi içlerinde öznellik barındırdıkları için verdikleri bilgiler tartışılabilir. Mesela, İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerin ya da Müslümanların nüfusu hakkında bilgiler verilirken seyyahların verdikleri bilgiler birbirini tutmamaktadır. Bazı seyyahların, İstanbul'daki gayrimüslimlerin nüfusunu belirtirken Ermenilerin Rumlardan daha fazla olduğunu; bazılarının ise Rumların Ermenilerden fazla olduğunu belirtmesi ortada bir ikilem oluşturmaktadır. Ayrıca kimi seyyahlar tahmini olarak rakamları verirken kimileri ise o dönemde yaşayan kişilerin söylediklerine göre hareket etmiştir.

Seyyahlar, eserlerinde çoğunlukla Türkleri, örf ve adetlerini, ekonomik yaşam koşullarını yazmış ve gezmiş oldukları şehirlerin tasvirlerini yapmışlardır. Bazı bölümlerde gayrimüslimlerle ilgili bilgilere yer vermişlerdir. Bu bilgilerin birinci kişinin gözlemlerinden ve kaleminden çıkması eserlerin, Osmanlı sosyal, kültürel ve iktisadi yapısını aktarmada önemli olduklarını gösterir. Özellikle 19. yüzyıl seyyahlarının yazdıkları mektuplara, hatıratlara ve günlüklere baktığımızda, çalışmamızın da kapsamı olan İstanbul'daki gayrimüslimlerin sosyal, kültürel ve iktisadi yaşamı hakkında çarpıcı ve ilginç bilgiler vermektedir. Kimi eserler gayrimüslimlerle ilgili olarak detaylı bilgiler verirken kimileri ise yüzeysel bilgiler vermiştir.

Şunu da belirtmeliyiz ki, 16. yüzyılda Osmanlı ülkesine gelen seyyahların çoğunun sadece bilgi edinme ve Osmanlı'yı tanıma amaçlı olduğunu görmekteyiz. Fakat 19. yüzyılda siyasi olayların artması ve Batı'da oryantalizm algısının oluşmasıyla birlikte bazı seyyahların Osmanlı'ya karşı önyargılarını arka plana atamamalarına sebep olmuştur. Bu yüzden ilk dönemlerdeki seyyahların daha tarafsız olduğu belirtilir.

Sonuç itibarıyla Batılı seyyahlardan bazılarının oryantalist bakış açısıyla önyargılı bir şekilde bilgi vermelerine karşın, II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerin nüfus bilgileri, yaşadıkları yerler, gündelik yaşamları, giyim tarzları, uğraştıkları işler, gelenek ve görenekleri gibi daha birçok konuda detaylı bilgiler

sunmaları bakımından yazdıkları eserler, birinci elden kaynak olma özelliğine sahiptir. Nitekim bu bilgiler Osmanlı sosyal yapısının ortaya koyulmasında önemlilik arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Adıyeke, Nuri (1999), “İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair”, Güler Eren (Ed.), **Osmanlı**, IV, içinde (255-261), Ankara: YTY.
- Akgündüz, Ahmed (1991), **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri**, III, İstanbul: F.E.Y.V.
- _____ (1992), **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri**, IV, İstanbul: F.E.Y.V.
- Akın, Nur (1998), **19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera**, İstanbul: Lüteratür Yayınları.
- Akyıldız, Ali (1993), **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)**, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Alkan, Mustafa (2009), “Azınlık Vakıfları (Tarihî Arka planı, Hukukî Yapısı Ve İç Analizi)”, **Gazi Akademik Bakış**, II (4), 93-111.
- Alkan, Necmettin (2007), “Osmanlı Millet Sistemi’nin Hıristiyan Azınlıkların Milletleşme Sürecine Etkileri”, Veysel Usta (Ed.), **Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu**, (153-172), Ankara: Serander Yayınları.
- Ainsworth, William Francis (1842), **Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chadea, and Armeni**, I, London: John W. Parker.
- Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi** (2004), “Theophile Gautier”, IX, (316).
- Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi** (2004), “Helmut Von Moltke”, XVI, (196-197).
- Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi** (2005), “Jean Henri Abolonyme Ubicini”, XXI, (382).
- Auldjo, John (1835), **Journal of a Visit to Constantinople and Some of Greek Islands in the Spring and Summer of 1833**, London: Longman, Rees, Orme, Brown, Green & Longman, Paternoster-Row.
- Balıkthane Nazırı Ali Rıza Bey (2011), **Eski zamanlarda İstanbul Hayatı**, (Haz. Ali Şükrü Çorak), 3. bs., İstanbul: Kitabevi.

- Baykara, Tuncer (1990), “Yeniçeri Ocağının Kaldırılmasının Sosyal Sonuçları”, **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri-Bildiriler**, (147-155), İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Boyar, Ebru ve Fleet, Kate (2014), **Osmanlı İstanbul’unun Toplumsal Tarihi**, (Çev. Serpil Çağlayan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bozis, Sula (2011), **İstanbullu Rumlar**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Browne, John Ross (1853), **Yusef: or the Journey of the Frangi a Crusade in the East**, New York: Harper & Brothers.
- Christmast, Henry (2012), **İstanbul ve Ege Yollarında 1851’de İzmir, Efes, Bergama, Salihli, Alaşehir, Denizli, Akhisar**, (Çev. Mustafa Özbaş), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Çetin, Ensar (2013), “Osmanlı’da Gündelik Hayata Sosyolojik Bir Bakış”, **Toplum Bilimleri Dergisi**, VII, 277-294.
- De Kay, James Ellswort (2009), **1831-1832 Türkiye’sinden Görünümler**, (Çev. Serpil Atamaz Hazar), Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Durbin, John Price (1845), **Observations in the East, Chiefly in Egypt, Palestine, Syria, and Asia Minor**, II, New York: Harper & Brothers.
- Eken, Galip (1999), “Tanzimat Dönemi Osmanlı Taşrası’nda Rum Cemaatinin Sosyo-Ekonomik Durumuna Dair Bir Deneme: Tokat Örneği”, Güler Eren (Ed.), **Osmanlı**, IV, (351-364), Ankara: YTY.
- Ercan, Yavuz (1982), “Türkiye’de XV. ve XVI. yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İhtimai ve İktisadi Durumu”, **Belleten**, XLVII (185), 1119- 1150.
- _____ (1990), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku”, **OTAM**, (1), 117-125.
- _____ (1992), “Kurumsal Açından Gayrimüslimler (Azınlıklar)”, **Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları Osmanlı İmparatorluğu Dönemi**, II, 305- 342.
- _____ (1999), “Osmanlı Devleti’nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)”, Güler Eren (Ed.), **Osmanlı**, IV, (197- 207), Ankara: YTY.
- _____ (2001), **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler**, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Eren, Ahmet Cevad (1979), “Tanzimat”, **İA, içinde**, XI, (709-765), İstanbul: MEB.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet (2013), **Osmanlı Devleti’nde Yahudiler**, Ankara: Berikan Yayınevi.

- Eryılmaz, Bilal (1990), **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, İstanbul: Risale Yayınları.
- _____ (1999), "Osmanlı Devleti'nde Farklılıklara ve Hoşgörüye Kavramsal Bir Yaklaşım", Güler Eren (Ed.), **Osmanlı**, IV, (236-241), Ankara: YTY.
- Esenkal, Ebru (2007), **Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Ülkesinde Açılan Okullar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eyice, Semavi (1968), "İstanbul (Tarihi Eserler)", **İA**, içinde, V/II, (1214/137-144), İstanbul: MEB.
- Fontmagne, La Baronne Durand De (1977), **Kırım Harbi Sonrasında İstanbul**, (Çev. Gülçiçek Soytürk), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Galland, Antoine (1973), **İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)**, (Çev. Nahid Sırrı Örik), II, Ankara: TTK.
- Garnett, Richard (1890), "William Rathbone Greg", Leslie Stephen and Sidney Lee (Ed.), **Dictionary of National Biography**, XXIII, (88-89), New York: Macmillan and Co.
- Gautier, Theophile (1854), **Constantinople at Today**, (Translated From The French: Robert Howe Gould), London: David Bogue.
- Gerlach, Stephan (2007), **Türkiye Günlüğü 1577-1578**, (Çev. Türkis Noyan), Kemal Beydilli (Ed.), II, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Gök, Ayşe Almila (2001), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler: Millet Sistemi, Tarihi Gelişimi ve Milletlerarası Antlaşmalar", **Türkiye ve Siyaset**, (3), 101-108.
- Göyünç, Nejat (2002), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler", Hasan Celal Güzel ve diğerleri (Ed.) **Türkler**, X, içinde (233-249), Ankara: YTY.
- Greg, William Rathbone (1833), **Sketches in Greece and Turkey, with the Present Condition and Future Prospects of the Turkish Empire**, London: James Ridgway.
- Güçlü, Eda (2014), **İstanbul Bibliyografyası 2000-2013**, İstanbul.
- Güler, Ali (2007), **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Azınlıklar**, Ankara: Türk Metal Sendikası Araştırma Bürosu.
- Gürkaynak, Muharrem (2003), "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, IX, 275-290.

- Gürer, Sepil (2010), **XVII-XVIII VE XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hornby, Emelia Bthyna (2007), **Kırım Savaşı Sırasında İstanbul**, (Çev. Kerem Işık), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Howard, George William Frederick (1855), **Diary in Turkish and Greek Waters**, Cornelius Conway Felton (Ed.), London: Harvard University Press Cambridge.
- _____ (1978), **Türk Sularında Seyahat**, (Çev. Şevket Serdar Türet), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Karataş, Ali İhsan (2006), “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XV (1), 267-284.
- Kenanoğlu, Mustafa Macit (2004), **Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek**, İstanbul: Klasik Yayınları.
- _____ (2009), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Dinlerarası İlişkiler (14-20. Yüzyıllar)”, **Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, VI (2), 103-164.
- Khan, Arshi (1999), “Osmanlı İmparatorluğu: Çok Kültürlülüğün Doğulu Mimarı”, Güler Eren (Ed.), **Osmanlı**, IV, (229-235), Ankara: YTY.
- Kılıç, Musa (2009), **Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kiskira, Konstantia P. (1999), “19. Yüzyılın Çokuluslu İstanbul’unda Amerikan Misyonerleri”, (Çev. Foti ve Stefo Benlisoy), Pinelopi Stathis (Ed.), **19. Yüzyıl İstanbul’unda Gayrimüslimler**, içinde (70-83), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Koçu, Reşat Ekrem (1969), **Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü**, Ankara: Sümerbank Yayınları.
- Kurtaran, Uğur (2011), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (VIII), 57-71.
- Küçük, Cevdet (1985), “Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, IV, (1007-1024), İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____ (1999), “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi”, **Osmanlı**, Güler Eren (Ed.), IV, (208-216), Ankara: YTY.

- Lale, Mehmet (2011), **II. Mahmud Dönemi Kıyafet Alanında Yapılan Yenilikler**, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lehatsi, Simeon (1964), **Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1619**, (Çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Madden, Richard Robert (1829), **Travels in Turkey, Egypt, Nubia and Palestine in 1824, 1825, 1826, and 1827**, I, London: Henry Colburn.
- Madran, Emre (1989), "Seyahatnamelerde Anadolu Kenti", **IX. Türk Tarih Kongresi**, III, (1306-1308), Ankara: TTK.
- Mansel, Philip (1996), **Konstantinopolis: Dünya'nın Arzuladığı Şehir (1453-1924)**, (Çev. Şerif Erol), 1. bs., İstanbul: Gençlik Yayınları.
- Meriç, Nevin (2000), **Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi Adab-ı Muâşeret**, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Mevsim, Hüseyin (2011), **Bulgar Gözüyle İstanbul**, II, Ankara: TTK.
- Molho, Rena (1999), "Tanzimat Öncesi ve Sonrasında İstanbul Yahudileri", (Çev. Foti ve Stefo Benlisoy), Pinelopi Stathis (Ed.), **19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler, içinde** (84-91), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Moltke, Helmuth Von (1969), **Türkiye Mektupları**, (Çev. Hayrullah Örs), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Montagu, Lady Mary Wortley (1998), **Şark Mektupları**, (Çev. Ahmed Refik), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Murray, John (1854), **A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia**, 3. bs., London: John Murray.
- Nerval, Gerard De (2002), **Doğu'ya Seyahat**, (Çev. Muharrem Taşçıoğlu), Ankara: TTK.
- O'Donoghue, David James (1899), "Robert Walsh", Sidney Lee (Ed.), **Dictionary of National Biography**, LIX, *inde* (224-225), London: Smith, Elder & Co.
- Olin, Stephen (1854), **Greece and the Golden Horn**, New York: J. C. Derby & Park Place.
- Ortaylı, İlber (2002), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", Hasan Celal Güzel ve diğerleri (Ed.), **Türkler**, X, (216-220), Ankara: YTY.
- Özdemir, Hikmet (1999), "Azınlıklar İçin Bir Osmanlı-Türk Klasığı: 1453 İstanbul Sözleşmesi", Güler Eren (Ed.), **Osmanlı**, IV, (223-228), Ankara: YTY.

- Pardoe, Julia (1854), **The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks: With a Steam Voyage up the Danube**, 4. bs., London: G. Routledge & Co.
- _____ (1997), **18. Yüzyılda İstanbul**, (Çev. Bedriye Şanda), İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- _____ (2004), **Şehirlerin Ecesi İstanbul**, (Çev. Banu Büyükkal), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Pınar, İlhan (2013), “Seyyahların Kenti İzmir: Batı Avrupalı Seyyahların Anlatımıyla XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kolonyal Bir Liman Kentinin Doğuşu”. **Türk Yurdu**, (310), 119-131.
- Porter, David (1835), **Costantinople and Its Environs, in a Series of Letters, Exhibiting the Actual State of Manners, Customs, and Habits of the Turks, Armenians, Jews, and Greeks, as Modified by the Policy of Sultan Mahmoud**, I-II, New-York: Harper & Brothers.
- Raczynski, Edward (1980), **1814 de İstanbul ve Çanakkale’ye Seyahat**, (Çev. Kemal Turan), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Reid, John (1840), **Turkey and the Turks, Being the Present State of the Ottoman Empire**, London.
- Rigg, James Mc. Mullen (1893), “Richard Robert Madden”, Sidney Lee (Ed.), **Dictionary of National Biography**, XXXV, (295-296), New York: Macmillan and Co.
- Roche, John Alexander (1889), **The Life of John Price Durbin: With an Analysis of His Homiletic Skill and Sacred Oratory**, New York: Hunt & Eaton.
- Said, Edward (1999), **Oryantalizm**, (Çev. Selahattin Ayaz), İstanbul: İrfan Yayımcılık.
- Sander, Oral (2009), **Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918’e**, 19. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Skene, James Henry (1853), **Anadol; The Last Home of the Faithful**, London: Richard Bentley.
- Smith, Albert Richard (2015), **İstanbul’da Bir Ay**, (Çev. Mehmet Şerif Erkek), İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Sofuoğlu, Ebubekir ve Akvarup, İlke Nur (2012), “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi ve Süryaniler”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, VII (1), 71-78.
- Soykan, T. Tankut (2000), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimler**, İstanbul: Ütopya Kitabevi.

- Sürgevil, Sabri (2002), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yahudiler”, Hasan Celal Güzel ve diğerleri (Ed.), **Türkler**, X, (251-260), Ankara: YTY.
- Şahin, Gürsoy (2007), **İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı**, İstanbul: Bilim Basımevi.
- Tebly, Karl (1988), **Dersaadet’te Avusturya Sefirleri**, (Çev. Selçuk Ünlü), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Tekin, Rahmi (2014), **İstanbul’da Gayrimüslimlerin Gündelik Yaşamı (1520-1670)**, Ankara: Birleşik Yayınevi.
- The World Book Encyclopedia** (1959), “David Porter”, XIX, (6510-6511).
- Toros, Taha (1985), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslim Azınlıklar”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, IV, (1008-1010), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ubicini, M. Abdolonyme (1850), **Türkiye 1850**, (Çev. Cemal Karaağaçlı), I, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- _____ (1998), **Osmanlı’da Modernleşme Sancısı**, (Çev. Cemal Aydın), İstanbul: Timaş Yayınları.
- URL, https://en.wikipedia.org/wiki/Aubrey_Thomas_de_Vere, (13.02.2016).
- URL, https://en.wikipedia.org/wiki/John_Auldjo, (05.02.2016).
- URL, https://en.wikipedia.org/wiki/John_Ross_Browne, (12.10.2015).
- URL, https://en.wikipedia.org/wiki/Stephen_Olin, (30.04.2015).
- Üçel-Aybet, Gülgün (2003), **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Vere, Thomas Aubrey de (1850), **Picturesque Sketches of Greese and Turkey**, London: A. Hard, Late Carey and Hart.
- Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin (2008), “III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde Batılı Seyyahlara Göre Üsküdar (1789-1839)”, **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI**, II, (43-58), İstanbul: Üsküdar Belediyesi.
- _____ (2015), “Batılı Seyyahların Gözüyle Sultan Abdülmecid Döneminde İstanbul”, **Nakş-ı İstanbul Ortaköy Büyük Mecidiye Camii**, 49-80.
- _____ (2015), “John Reid’in Gözlemlerine Göre Osmanlı Ermenileri”, <http://turksandarmanians.marmara.edu.tr/tr/john-reidin-gozlemlerine-gore-osmanli-ermenileri/>, 1.

- Yılmaz, Özgür (2006), **Batılı Seyyahlara Göre Trabzon (1808-1878)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2013), “Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXVIII (2), 587-614.
- Walsh, Robert (1836), **A Residence at Constantinople**, I, London: Frederick Westly and A. H. Davis.
- Weber, Shirley Howard (1952), **Voyages and Travels in the Near East Made during the XIX. Century**.
- White, Charles (1845), **Three Years in Constantinople, or Domestic Manners of the Turks in 1844**, I, London: Henry Colburn.
- _____ (1846), **Three Years in Constantinople, or Domestic Manners of the Turks in 1844**, II, London: Henry Colburn.

ÖZGEÇMİŞ

Sibel Uzun 30.09.1989 tarihinde Rize'nin Merkez ilçesinde doğmuştur. İlk Öğretimi Çay İlköğretim Okulu'nda, Orta Öğretimini ise Fener Lisesi'nde tamamlamıştır. 2008 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünü kazanmıştır. 2012 Eğitim-Öğretim yılında buradan mezun olmuştur. Yine 2012 yılı içerisinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yüksek Lisans eğitimine başlamıştır.

